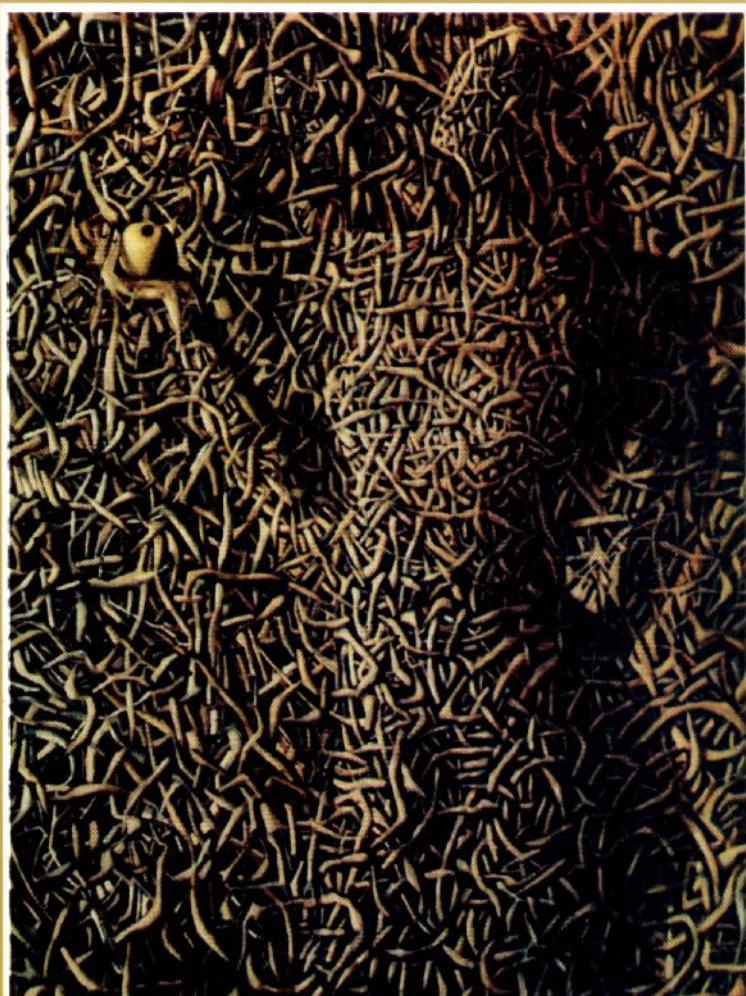

ДУКЛЯ

№ 2

2001

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA – literárno-umelecký a publicistický časopis. Vydáva Spolok ukrajinských spisovateľov na Slovensku, Prešov.

Financované Ministerstvom kultúry SR

ІВАН ЯЦКАНИН, головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНИК,
ПРОКІП КОЛІСНИК,
ГАННА КОЦУР,
СЕРГІЙ МАКАРА.

Графічне оформлення
Ладислава Цупера

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
60 крон.

Адреса редакції:
080 01 Prešov, ul. Požamická 17

Комп'ютерний набір
EXCO s.r.o., Prešov,
телефон, факс: 091/7725 061

Rozšíruje PNS, objednávky na predplatné přijma každá pošta, doručovať, predajňa PNS a stredisko PNS. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS a.s., ES-vývoz tlače, Košická 1,
813 81 Bratislava.

ЗМІСТ

Сва Бісс

Легенда про жасминовий кущ 2

Юрій Покальчук

Аве Марія 30

Юліус Панько

Moř Arkadij 40

Федір Ковач

На переломі 44

Микола Мушинка

Дискредитація українців на міжнародній арені 57

Микола Неврлий

Ярослав Неврлий у спогадах своїх учнів 61

Зузана Ганудель

Конференція «Українське і слов'янське мовознавство» 67

Микола Рішко

Шукач чарівних перлин 69

Йосиф Шелепець

Невідомий перший переклад

Франкових «Каменярів» на словацьку мову 76

Йозеф Лайкерт

Обрубані руки 78

Спокуса 78

Борозна 78

Превіна 79

Нужда 79

Псалми 79

Закон 79

Небо 79

Кроки 79

Лет 79

Долівка 79

Микола Мушинка

Самостійна Україна нам не виала з неба 80

Михайло Роман

Як правильно писати англо-, німецько- і франкомовні антропоніми? 82

Іван Яцканін

За ким дальший крок! 85

Михайло Роман

Сергій Макара про В. Ф. Одоєвського 86

ПРОЗА

Сва Бісс

Легенда про жасміновий кущ

... проходиш, бувало околицею міста повз смітник, де серед купи бруду, битої цегли та попелу стоїть собі, немов молодиця на вінчанні, вдягнений в запашну муслінову вуаль, жасміновий кущ. Дивуєшся, звідки він уявся і чого тут росте. Чи то не сам Створитель вирішив у жартівливу хвилину покепкувати з наших городян, які так легковажно спотворюють красу цього світу, створено-го його мистецькою рукою? Споглядаючи цей кущ, я завжди зітхну, бо перед моїми очима виринає постать Іди...

I

... Її успадкували, як успадковують кішку, або песика... Було це в тому пам'ятному році, коли на вулиці Троянд, у будинку навпроти кіно, з'явився над брамою червоний ліхтар в кованій залізній оправі. На світло цього ліхтаря злітася двонога нетля з усіх кутків нашого міста, щоб у товаристві «веселих дівчат», як сповіщав напис під брамою, розвіяти свою скучу... І ось одна із цих дівчат, блондинка Тереза, на велике обурення мадам Клари, хазяйки цього привабливого підприємства, родила дівчинку. Невдовзі після цього «нечуваного скандалу», – як написала місцева газета, мадам Клара звільнила дівчину з «роботи». Тереза з дитиною переселилася в сусідній двір до старої двірнички Юлки, сердобольної жінки, що кормила всіх безпритульних собак і плекала велику прихильність до чужих малят..

Із підвальних мешканців темного двору ніхто не протестував проти нової сім'ї, бо цих певимогливих людей не дратував дитячий плач, ані те, що мала Іда впала між них з-під червоного ліхтаря, а не з родовідного дерева... Дитина, мовляв, як дитина, коли вже Бог її дав, то нехай собі дихає й росте...

Навіть горбатий прокурор, хазяїн дому, який сам займав увесь поверх, обставлений дорогоцінними музеїними речами, навіть ця понура людина не висловлювалася проти нової мешканки. Навпаки, проходячи повз Терезу, коли ця в цуравому крепдешиновому халаті розвішувала на дворі пеленки, учтиво зняв з лисої голови капелюха. І в цьому ніхто нічого дивного не находив, бо хіба можна гніватися на жінку з очима Марії-Магдалени?

Довідавшись, що молода матір слабує на легені, горбань одного дня особисто навітай її в тісному підвальні і обдарував дорогими конфетами.

— Чого собі цей каліка уявляє? — протестувала вона, — нехай сам сосе свої бонбони... ще його шоколаду мені до повного щастя бракувало!

— Несправедливо, несправедливо ти говориш, — докоряла стара Юлка, — він оце з піжності до тебе, а ти до нього зразу же кіттями, як скажена кішка! Та хіба ж він винен за свого горба? Кожного з нас наділив Господь якимось горбом. Різниця лише в тому, що один носить його всередині, а інший на спині... Ось, як пригадаю, наприклад, мого небогого чоловіка, смердючого п'янинцю й шулера, — витираючи з очей каламутну слізу, Юлка зітхнула, наче старий баян, — ніколи я від нього теплого слова не чула, зазнала з ним один лише гріх... Навіть мій шлюбний перстень не посомився він пропити, не те, що власну сорочку. Вештався, як тінь, по дешевих шинках, сідав до чужого товариства, чи там хтось йому не замовить кухоль пива.. А коли не замовляли, то наплюв у чужий стакан, щоб самому допити... Ой, покарав його Всешибій, покарав... На самі Покрови втопився неборака в Глинському ярку... Три дні його розшукували, аж бачати, пливуть на брудній воді карти... Життя з ним було, як торішній хрін, гірке, але, як помер, то я заплакала... Як мені було не заплакати, коли згадала, як ми з ним познайомилися на міському майдані коло рінгішпілю... Купив мені медянникове серце з люстерком і цукерки, від яких в роті дус...

II

На Меланку малій Іді минав уже рік, і на дворі, наче пух з циганської перини, стелився м'який сніг. Коли стара Юлка пішла перед браму відгортати з тротуару біле морозиво, горбань знову навідав Тerezу і довго з нею про щось там розмовляв наодинці...

Зимова ніч повільно стелила на чорний двір свою пухнату шаль, і в підвальній коморі царювала тиша, яку час од часу порушувало настирливе шарудіння мишій, що квартирували над стелею. Юлці якось не спалося. Відшучкала свічку, бо згадала, що десь там у молитовнику існує псалом проти безсоння... Коли засвітила, то зібрала, що Тереза не спить і, впершишь великими очима в розмальоване морозом віконце, тихенько плаче...

— Що з тобою, Тері? Ти плачеш?

— Ні, я не плачу, я тільки так... дивлюся на ті квіти. Може, десь насправді існують такі розкішні папортини... — і вона призналася двірничці, що горбань запропонував їй поїхати на Рив'єру...

— Він мене жаліє... хоче, щоб я лікувалася... каже, що там ніколи зими не буває... Боже ж мій любий, а мені так страшенно хочеться сонця, справжнього, гарячого... я пила б його, пила б, як вино!

— А де ж оте місто, куди він тебе кличе? Далеко?

— Дуже далеко, мабуть, коло самого моря... Але мені вже ніколи там не будвати, я вже кров'ю харкаю... А тут іще дитина. Не можу я — перехрестилася Юлка. — Де ж так думати взяти її в таку далечінь, ані залишити її, крихітку мою, не можу... Й та найгірша сука не кидас своїх щенят... Вже краще загину разом з нею в цій мокрій коморі...

— Боже упаси! Ти зараз, миленька, не дивися, що дитина... Ми з маленькою якось тут побудемо, Бог добрий і любить отаких безвинних серденят... А ти поїзджай, поїзджай, бо тобі головне, аби здоров'я... ти ще молода й гарна, по-лікушся, поправишся, і, дастъ Бог, повернеш назад... я й сама про малу Іду подбаю... Такому дрібняті аби тільки більше ласки, й воно вижис...

III

Незабаром Горбань продав свій дім мадам Кларі, хазяйці «веселих дівчат», а сам з Терезою виїхав за кордон... Два роки приходили звідти гроші й пакети, повні всілякого добра, аж одного дня слід обох пропав. Ходили чутки, що Тереза змерла в швейцарській санаторії, а горбань десь від великого горя збожеволів...

Люди радили віддати малу Іду в притулок для сиріт, інші знову пропонували помістити в газеті інзерат з фотографією Іди, чи хтось не захоче її вдоочерити.

— Дякую за такі цирі поради, — відмахувалася двірничка, — хоч я й зліднічка, але ще сумління не втратила...

І ось тулиться до неї малятко і так довірливо дивиться своїми голубими дзеркалами в старечі слізливі очі, називає Юлку мамою. Ніколи в житті не приводилося їй чути це чарівне слово, бо п'яного картаря Господь нашадками не поблагословив...

Коли Іда вперше пішла в школу, Юлка купила їй пишне grenadiнове платтячко і відвела до найкращого в місті фотографа. Її портрет довго висів у вітрині, й пишалися ним усі сусідки, говорячи, що в нашому місті дійсно не відшукати кращої дівчинки, ніж мала Іда з вулиці Троянд.

Щоб допомогти своїй матері, Іда влітку вставала вже на світанні і, наче мала балерина, кружляла з мітлою перед брамою, сповита хмарою сріберної пілюки. Богомоли, що поспішали на заутреню до святого Франциска, зупинялися на ходу:

— Дивіться, що за фігурка! Як ота фарфорова лялька в магазині Немета!

— Стара її годус пташиним молоком, тому така гарна...

— А спати кладе на подушку, що з трояндowych пелюстків... я сама бачила, як вона завжди в церкві пелюстки з олтаря підбирає...

IV

— Ідо, чого так пізно приходиш додому? Невже вас у тій гімназії до самого вечора морять науковою?

— Що ви, мамко, та ж то тільки четверта година. Бачите, надворі ще сонце світить...

— Сонце світить? Невже? А мені поздавалося, що там ужевечір.

Стара Юлка підійшла до вікна, скопила потріскане люстерько і довго, затурбовано розглядала свої очі.

— Мабуть, мені потрібно міцніші окуляри, — сказала винувато.

Через три місяці вона повністю осліпла. Даремно зачитували її свяченю водою, не споміг піп, ані лікар... «Від мокрого житла, від мокрого житла» — повторювали всі, до кого вона зверталася. Як не боляче було старій двірничці, настав той день, коли вона повинна була передати свій вінник кривій Веронці, що жила в сусідстві з диваком-братьям, бувшим монахом.

— Що з нами буде, дитинко моя золота, коли я вже стала такою непотрібною? Як тебе школувати далі... та вже й на хліба не вистачає... Був би тут небіжчик горбань, він не дозволив би нас кинути напризволяще, як оця ропуха німкеня... Як не заплатиш за квартиру, вона нас здатна вигнати на вулицю. Хіба ж ця гнила нора людським мешканням зветься? Куди мені з тобою податися, куди? Може, за того п'яного спокусника мене так страшенно Господь карає? Невже я винна, що карти загородили йому дорогу в царство небесне? — плакала вона незрячими очима.

Іда дивилася на її мокре від сліз обличчя і не знаходила слів... Відчувиши

руками, що слабенькі плечі дівчини здригаються від стримуваного ридання, Юлка міцно приголубила її до себе й прошептала:

– Не горюй, моя дитино, Господь не може нас залишити у таку важку годину... який бо він тоді бог? Ось відведеш мене в неділю на панерть перед святою Франциска... там багато гірших за мене калік... ніколи повз них я не проходила з порожніми руками.

V

На другий день, повертаючись із школи, Іда зустріла в брамі мадам Клару, яка крім «веселих дівчат», була вже повновласною хазяйкою кіно по вулиці Троянд.

– Ну що, Ідхен, як мамі водиться? – спитала вона, щипнувши дівчину за вузеньке підборіддя.

- Погано водиться, пані. Мама вже нічогісінько не бачить.
- Знаю, знаю, тому й цікавлюся... Скільки тобі, дівчино, років?
- П'ятнадцять минуло...

– Ось як! Значить, тобі й самій пора вже хліб заробляти, – і чітко підведеними водянистими очима стала уважно придивлятись до блідого від хвилювання дівочого обличчя. – Гм, ти дуже схожа на матір, тільки та не була такою сором'язливою. Хочеш, я тебе влаштую білетеркою в кіно? – всміхнулася вона штучними щелепами. – Під час перерви одягнеш білий халат і продаватимеш у буфеті цукерки та малиновий сік... Гляди тільки, щоб руки в тебе завжди були чистими, бо я люблю порядок! З хлопцями базікі розводити заборонено, особливо з солдатами... вони всі заражені... і запам'ятай собі, що в моєму кіно для зайців місця немає! Ну й все. – І мадам Клара, підставивши свою товсту ручку, що пахла левандуловим мілом, пропливла в підворітню. Відімкнувши великі мереживні гратеги, вона попрямувала до себе на перший поверх.

Іда розгублено проводжала її очима. Фігура товстої німкені в тісному корсеті нагадувала великого слизького коропа...

Прийшовши додому, дівчина покірно склала в шухляду свої шкільні книжки. Її не залишилось нічого, крім як приєднатися до мільйонів інших дітей, які власними руками повинні захищатися від бурхливих хвиль Життя.

VI

Вдень Іда терпеливо доглядала сліпу матір, а ввечері, вдягнена в темно-синє плаття з білим комірцем, стояла вже в брамі кіно «Клара» і пропускала глядачів...

Верталася додому дуже пізно і, присівши на постіль біля хворої матері, з розпаленим обличчям розповідала про фільми... Тримаючи її тепленьку руку, неначе Антену, Юлка ловила кожний відтінок її сквильзованих слів. Разом з маленькою білетеркою вона переносилася у фантастичний світ нечуваних пригод, у світ, населений незвичайними людьми, ані трохи не схожими на тих, що дихали зловонне повітря цього двору... Здавалося, що двір із своїми обідраними мешканцями починає усуватися кудись далеко, що немає на світі ні мадам Клари, ні гідких лисохвостих щурів, що після дощу вилазять з каналів... Немає зловісних малюнків плісені на стінах комори, ні страху за приїдешні дні. Здавалося, що життя – це широкий і безмежно багатий світ екрану, де люди мріють, страждають, але все ж таки пробиваються до свої мети... світ повнокровних, дужих і красивих істот...

Коли фільм кінчався трагічно, Іда навмисне міняла його зміст, щоб не причинити Юлці розчарування...

— Потім вони зустрілися, — брехала вона, — й повінчалися...

— Повінчалися? От і добре, от і справедливо! — захоплювалася Юлка. — Бачиш, Ідо, лежу я отак, очікуючи тебе, й думаю, може, й добре, що я осліпла, бо світ для мене став тепер набагато кращим, ніж раніше... Ну, розповідай, розповідай ще... завтра поспімо довше...

VII

У вільні від роботи хвилини Іда любила постоюти перед брамою і розглядати прохожих, шукаючи в них хоча трохи схожості з вимріяними героями фільмів...

У нашу вулицю приходять, мабуть, лише ті звичайні нецікаві, а справжні, хороші люди живуть десь на інших вулицях...

... От іде собі з чорною сумкою лікар, що більше скидає на пацієнта, ніж на здорову людину... Коли ніхто не помічає, він швиденько сякається в лиснючий рукав піджака...

... У великих баках розвозять по вулиці вонючу смолу. Коні важко сапають і зупиняються. Робітники, обливаючись потом, грізно лаються і розвантажують смолу...

«Я ще ніколи не бачила цих людей всміхатися, наче в них ані зубів немає... або в них занадто гострі зуби, і вони не хочуть, щоб про це кожний дізnavся».

... Чимчикус з голубою бандаскою дрібна згорблена бабуня з великим червоним ячменем на очах...

«Напевно й вона незабаром осліпне, бо всі ці бабуні мешкають чомусь в підвалі...»

... Перед кіноафішою зупинилися два юнаки. Заклавши руки в кишені, вони вголос читають реклами і весело сплюють на всі сторони...

— Ах, пардон, слечко, ми не помітили, що й ви тут... приходьте з нами ввечері в кіно!

Іда прикидається, що їх не чує.

— Ох, яка мені почесна особа знайшлася... аристократка! Ха-ха! Наче нам невідомо, хто в цій вулиці живе... ха-ха-ха! — вони переходять на другий бік, де за склом висить декольтовані фотографії «веселих дівчат».

— Котру собі вибрати? Оцю кістляву з жаб'ячим ротом, або цю товсту, що складає губки сердечком і показує з-поза віяла свої голі плечі?

Вони з реготом заходять у будинок...

... На першому поверсі протилежного дому розчиняється вікно, і висувається звідти розкійовдана голова... Це жінка м'ясника, що на минулому тижні відрубав собі палець. Вона в нічній сорочці... Кажуть, що в неї заростає обличчя, як у чоловіків... І насправді жінка ставить на підвіконня дзеркало і починає щіткою намилювати підборіддя...

... А там ось шкандібас ровесниця Іди, дочка старого органіста, який грає у святого Франциска... Спираючись на милиці, вона без напруги підкидає в повітрі свої безвладні, наче в повішеного ноги...

— Здрастуй, Цілко!

— Здрастуй, Ідо!

— Куди так поспішаєш?

— Батько дав гроши, іду купити канарійку.

— Канарійку? І не жаль тобі буде тримати її в клітці?

- Чого там жаль? Її на волі все одно горобці заклюють... Приходь до нас подивитися, в батька вже вісім таких канарійок, і всі вони співають. Коли музикант хоче жити, то мусить заробляти, каже батько...

Вона глянула на афішу:

- Який зараз фільм показуєте?

- Все ще Тарзана, але від неділі піде вже Грета Гарбо!

- А той, про лурдські дива ще не привезли?

- Ще ні, аж від восени Лурд піде, коли гімназисти повернуть...

- Як мій батько заробить багато грошей, то пойде зі мною в Лурд! Чесне слово! Чого ти втупилася у мої милици? Може, не віриш, що мене там вилікують? Признайся чесно, що не віриш! Признайся чесно...

- Обов'язково вилікують... я не сумніваюся...

- Ото ж, гляди! - і вправивши під пахви милици, Цілка стрибає далі...

«Канарійко! Тебе вже ніхто ніколи не вилікує, бо в тебе сухоти...»

... Перед брудними сходами малого шинку гортаним голосом сваряться босоногі й пелехаті циганки... Мотаючи довгими ногами-ходулями, виходить із шинку, бувший монах... Він дуже високого зросту, і фальди його чорної пелерини тріпочуть на ходу, неначе крила. Силует монаха нагадує великого казана, і коли Іда його побачить, її проймає невимовний жах. Це враження особливо підсилюють дивні великі очі, витрішкуваті й нерухомі, мов увесь час він спостерігає ними якусь страшну подію. Спинившись перед вітринкою з фотографіями «веселих дівчат», монах довго жестикулює і щось говорить сам до себе... говорити латинською мовою і, дедалі більше приходячи в лютъ, він тріскає кулаком у скло і вигукує: «Абаге, сатана!» Голос монаха лунає, мов з глибокого льоху. Заходячи повз у браму, бувший чернець зупиняється... Дівчина розгублено міркує, як поздоровкатись:

- Лаудатур Єзус Христус!

- Лаудатур ін етернам, амен! - відповідає монотонно монах, потім, насунувши брови, додає: - Ale як не крутишся, все одно порятунку немає, поки його вдруге не почнуть розпинати...

Протяг під брамою підімас фальди довгої пелерини, і постать монаха перетворюється у великого чорного гриба. Переплітаючи ногами, гриб зникає в глибині двора...

... Погляд Іди спиняється на великій афіші з білозубим Тарзаном-Вейсмюлером.

«Мабуть, ці гарні й дійсні люди живуть на іншій вулиці...»

Не встигає вона про це як слід подумати, як раптом перед брамою загальномовес близкучая й довга, як гренландський кит з підручника природознавства, великоголова машина...

Міцно захлопнувши за собою дверці, перед Ідою спритно виструнчився панич у світловому елегантному костюмі із зеленим тирольським капелюшком на голові. Знімаючи білі шкіряні рукавички, він ламаною чеською мовою звертається до Іди:

- Якщо не помиляюся, в цьому домі мешкає пані Клара Райнеке?

- Так, пане, вона мешкає на першому поверсі.

Панич знімає капелюшок, ввічливо дякує і, вигрузивши свої чемодани, разом із шофером прямує вгору.

Коли проходить повз неї, дівчину проймає хвилююча радість... Вона хапає клямку і шепоче:

- Тарзан... Тарзан...

VIII

Вулиця пахне розтопленим асфальтом, гнилою лушпайкою кавуна і солдатським потом... У брамі кіно товпиться народ, щоб побачити Грету Гарбо в ролі королеви Кристіни. Будинок невеличкого кіно обліплений до самого даху афішами з портретом великої артистки. Її світле шовкове волосся з проділом посередині спадає на плечі, строго стиснуті губи і різьблені ніздри прозраджують притаманний гнів, з-під вежких повік, обрамованих довгими віями, дивляться сумні, широко кросяні очі...

— Боже, ці вій! Їх створено для того, щоб день і ніч лише цілувати! —зауважує захоплений кіновідвідувач.

— Оце вже да! Це і є та справжня жінка, яка не судилася мені... Одразу видко, що не від плити...

— Самі закабаляють нас, перевертають у куховарки, а потім нарікають!

— Так, так, кожен чоловік живе лише задля того, знівечити свою жінку!

— Тому, мабуть, жінки доживаються довшого віку, ніж ми, чоловіки!

— Тільки ті доживаються, що вчасно встигають з вами розійтися, або одовдіти, а решта — це ваші жертви.

— Ну, ну, потихше там, дамочко, бо я ще не імпотент!

— Заткніть пельку, бо я вам не Грета Гарбо!

— Найшли собі ідола. Та ж це не жінка, але кочерга!

— Кочерга завжди приємніша, ніж отака туша...

— Хто тобі туша, може, я? А ти пивохльоб і розпусник...

— Не соромно вам, громадянине... ви забуваєте, що це — храм мистецтва!

— Гадаєш, я повірю, що ти молитися сюди прийшов? Тобі голе м'ясо подавай і поцілунків, що тривають десять хвилин!

— Знаєм вашого брата, знаєм...

— Не стримуйте людей, я хочу бачити Гарбо!

— Надоїли ви мені з вашою Гарбо і перестаньте ступати по моїх мозолях!

— Мій квиток у третій ряд...

— Сподіваюся, слічно, що на цей раз не посадите мене разом з циганами...

— Вхід у ложу вправо, — пояснює машинально Іда і, коли впізнає руського панича, її обличчя заливає рум'янець...

... У перерві вона кидається за прилавком буфету, подає цукерки, наливає малиновий сироп, навторопки рапус гроши, відштовхує чорну ручку циганочки, яка полізла за цукерками, і не бачить нікого, бо плями облич перед буфетом зливаються, як у калейдоскопі... Вже пролунав третій дзвінок, і публіка горнеться у зал.

Перед прилавком з'являється панич:

— Мені щось дуже солодкого, Грето!

— Я не Грета, пане.

— А ти незвичайно похожа на неї. Тільки в тебе справжні вій, не гримірований, як у Гарбо!

— Бажаєте пралінки з ромом?

— Дякую, Грето. Дві шкатулки.

— Чотири крони...

— Опі для вас...

— Пробачте, пане, але я... Постпішайте, поспішайте, бо продовжується санс!

— До побачення, Грето...

IX

«... переді мною розгорнулася велика ріка, наче це Дунай... Розуміш, як в дитинстві, коли і з батьками ходила на жнива в Угорщину... Так ось, стою я з тобою на березі, а ти ще маленька, зовсім маленька, в тому білому гренадиновому платті, що знімав тебе колись фотограф... Стою отак і пригортя до себе, бо надворі мороз, і вся країна закрита інесем... Як ото перейти на другий берег, — міркую, — та ж моста жодного немає... Бачу, тут якісь люди переходять по замерзлій річці, отак собі леген'ко ковзаючись... Коли перейшли, посмілішала і я, скопила тебе за ручку, і ми рушили по кризі на той бік... Чую одразу якийсь гомін... то льод тріщить... Люди, що перейшли, махають з берега й кричат: «Повертайте назад! Повертайте назад!»... Льод під ногами дедалі більше перегинається, хитається, а воротя вже немає, бо крига відрвалася від берега... Боже, що мені робити? Хочу молитися і ніяк не можу пригадати слова: «Отче наш, — говорю, — отче наш, — а далі не знаю... «Молися, Ідоночко, отченаш, — благаю тебе, молися!» А ти перелякано дивиця на мене й кажеш; «Я знаю тільки Богородице діво»... Тут крига затріщала, і я провалилася на дно... Падаю все глибше й глибше, начебто не у воду, але в повітря... Не відчуваю ні болю, навпаки, аж легше мені якось дихати... і одразу згадую про тебе: «Ідо! Де ти?» А тебе ніде немає... Мацаю навколо рукаами і намацала тверде і студене... Дивлюся, а це свіжо накидана могила і, замість хреста, стоять на тій могилі кущ, обсипаний білим інесем... І мені так мотошно стало, що я заплакала... Мабуть, голосно плакала, бо раптом й прокинулася... Слухаєш мене, Ідо?

— Мамонько золота, то був лише сон... та ж я тут, з вами.

Юлка доторкнулася рукою ніжної голівки, Іліного волосся, очей і всміхнулася:

— Бачиш, любен'ка, то лише в старій голові такі дурниці родяться. Ти не гнівайся на мене й не дивуйся... крім тебе я нікого на світі не маю...

Коли Іда стала готувати сніданок, у кімнаті засвітило сонце. Вона знала, що світитиме недовго, бо незабаром затъмарить його вежа святого Франциска. На хвилину замружила очі й підставила обличчя ласковому дотику проміння... Коли розплющила, на дворі перед вікном побачила чиєсь ноги в жіночих черевиках. Хтось постукав... Виявилось, що це покоївка мадам Клари.

— Пані наказали, щоб ви її пообіді навідали на квартиру.

— Я? — перепитала здивована Іда.

— Ви, правда, що ви.

Навіщо вона пані потрібна?

Вони не сказали навіщо...

X

Іда несміливо стисла кнопку, і за залізним мереживом грат пролунав дзвінок. По широких, застелених червоним килимом сходах спустилася покоївка. Відчинила і запросила Іду в передплій, казала почекати. Дівчину здивувало обличчя покоївки, бо в неї були такі тонкі туби, наче це не рот, але якась діра, позашивана нитками...

Залишившись сама, білетерка із зашікавленням водила очима по ніколи не бачених дорогоцінних вазах, по картинах у золотих товстих рамах... Її тендітна фігура відбивалася у великому венеціанському дзеркалі. Серед цієї розко-

ші вона не наважилась глянути на своє власне відображення... Наче рани на тілі, почали її палити дешеві гудзики, єдина оздоба на її скромному платті... стало до болю незручно в чорних «батьовських» черевиках...

Незабаром з'явилася на порозі в довгому бордовому халаті німкеня і підставила Іді для поцілунку свої ратички.

– Заходь далі, не бійся!

Іда опинилася в просторій залі, навантаженій всілякими речами, призначення яких вона не знала... «Невже в цьому старому домі існують такі розкішні кімнати?» – подумала вона, бо на мить згадала свою біду нору.

Німкеня відгорнула важку оксамитову завісу і, постукавши в малі, зовсім непомітні двері, гукнула:

– Вона вже тут!

Увійшов всміхнений панич. У сніжно-білій сорочці і вузьких чорних панталонах він здавався ще вищим, ніж при першій зустрічі.

– Грето! Ну, це просто чудово! – сказав радісно, простягаючи до дівчини обидві руки.

– Мій племінник художник і він бажає тебе намалювати.

Перед Ідою захитався світ...

XI

Цупкаючи рожевими ніжками по підвіконні, глухо туркотали голуби. Бісегром дрібних оченят вони зацікавлено зазирали в кімнату, але, помітивши, що людина за мольбертом рукає рукою, перелякано пурхали і, м'яко перетинаючи шовковими крилами повітря, зникали в блакитній безодні. Іду сповнювала туго полетіти з ними...

Вже дві години вона тут сиділа, наче спійманий птах із калатаючим серцем вслухувалася втишу, яку перерізав ледь чутний шурхіт пензля. Йй вважалося, що пензель художника снує на зворотній стороні полотна невидимі петлі і ці петлі все міцніше припрутують її до глибокого крісла, не даючи ні ворухнутись, ні дихати... В неї почала паморочитись голова, і жах, що от-от вона зомліє, примусив її зірватися з цього летаргічного стану. Підвелася і, наче випростовуючи крила, простягла свої руки до відчиненого вікна.

Художник одіслав палітру і запалив сигарету. Його погляд спочив на дівчині.

– Яка ти красива! – прошептав захоплено. – Мабуть, через те, що й сама цього не усвідомлюєш.

У Іди злегка затремтіли повіки, і вона почервоніла.

– Не дивіться так на мене, не дивіться, коли не малюєте...

– А коли малюю, то можу?

– Тоді можете... бо тоді ви думаєте про картину.

Він засміявся, вказуючи низку здорових зубів.

«Тарзан!»

Підійшов до неї і взяв її руку, наче якусь цікаву ювелірну штуку і спокійно сказав:

– Ні, Грето, ти дуже помилюєшся, бо коли тебе малюю, тоді торкаюся тебе не лише очима... розумієш?

– Я завтра не прийду...

– Невже я тобі щось завинив? Невже образив чимось, Грето?

– Ні, але... – її голос пересікся.

- Боже, ти плачеш? Невже тобі так погано зі мною? Скажи.

- Нічого я вам скажу, і нічого не питайте...

- Хочеш подивитися на свій портрет?

Іда підійшла до мольберта. З полотна глянула на неї дівчина з великими зеленими очима на білому овальному обличчі... на долоні вона тримала цвіт водяної лілеї. Голе тіло дівчини було нарисовано тільки в контурах... малі, скульптурні груди світилися, як два сонця... «Як це, та ж я сиділа вдягнено!» Й стало страшно соромно...

- Подобається?

- Це не я!

- Знаю...

Він узяв пензель і широким штрихом намалював навколо неї золоте сяйво.

- Hi, Hi! Не треба! –заблагала вона жалісно і подалася до дверей.

- Грето, Грето! Не вткай від мене, Грето! ..

- Я більше не прийду, ніколи до вас не прийду, чусте? – лунала її відповідь, як утікала сходами...

XII

Крізь готичні орнаментальні вікна лилися снопи різnobарвного проміння і, скрестившись у повітрі, відбивалися в позолоті старого вітваря. Кам'яна підлога присміно холодила коліна, духмяний аромат ладану і квітів ніжно ласкав скроні її обличчя.

Човгаючи старечими ногами, зупинився перед вітвarem похилий церковний сторож. Перехрестивши запалі груди, він схвально кивнув на Іду, згорнувши в долоню з мереживної скатертини пелюстки квітів, попрямував до захрестії. Коли зачиняв за собою двері, в костильці дзвінкою луною відізвався брязкіт іржавих ключів...

Колись дитиною Іда любила тут бувати з Юлкою. Кожної неділі на заутріній службі вона з дрібним молитовником у руках тулилася до старої двірнички. Відчуваючи біля себе суворі контури її обличчя, вона нікак не могла постигнути, як оце Юлка може так довго молитися не заглядаючи у книжку. Затамувавши подих, Іда слухала її шепті і, коли чула висловити своє власне ім'я, тоді її бувало так гарно на душі, ніби вона не мала сирітка, але одно з дітей на розписі під стелею, з якими грається сам Ісус Христос. З трепетом очікувала вона радісну хвилину, коли підійде лісий церковник, задзеленъкас калиточкою на довгій палиці, і вона кине йому мідячка...

Полум'я веселкового проміння торкнулося обличчя мадонни, і над її головою засвітилося золоте зяйво. Іда згадала про вчораšню зустріч з художником...

Він мене зараз чекає, виглядає у вікні... але даремно, даремно... я більше до нього ніколи не піду... ніколи... клянуся тобі, матір Ісуса... Я не гідна з тобою разомовляти, але знаю, що ти мене врятуєш від нього, не дозволиш, щоб наді мною знущався якийсь панич... Богородице діво, мені так сумно... мені немас з ким про це поговорити... мені так страшно про це думати... Він гарний... майже такий гарний, як Тарзан, я б хотіла тільки, щоб він був десь близько, щоб я могла на нього глянути, а він... він дикий... він мене роздяг, щоб познущатися...

Промінь перекочував на лілейну руку богоматері і от-от, не може бути! .. її пальці ворухнулися, наче вказуючи на щось за спиною Іди... Вона раптово повернулася – перед нею стояв художник.

— Грето, я весь день тебе ждав, а ти втікаєш, ховася від мене, як перед злодієм...

Вона підвела перелякані очі до Марії:

— Богородице діво, радуйся, — шептала у відчай, — Господь з тобою...

Веселковий промінь, неначе хтось затулив його рукою, рагтом щез, і постать пресвятої зникла в темній ниші вітваря.

— Ідіть звідси, ідіть! — благала дівчина, — я прийшла сюди молитися, а ви...

— Ні, ти не молитися прийшла, але скаржитися на мене, мов на прокажено-го, — сказав з докором і доторкнувся її плеча. Вона відсахнулася, але художник міцно пригорнув її до себе... — Що ж, я дійсно прокажений!

Відчувиши на щоці його подих, Іда замружила очі.

— Це гріх, залиште мене, — благала. — Бог нас покарає...

— Гріх? Тоді він сам великий грішник, бо створив Красу... Ні, Грето, ані він, ані всі його святі не можуть заборонити, щоб я тебе любив!

Вона чекала, що вдарить грім, але водночас усвідомляла собі, що й тоді, якби вдарив, немає вже в ней сили захищатися... і не відвернула обличчя, коли він торкнувся її губами, але всевіддайно схилила голову на його плече... «Тарзан!»...

... Десь високо-високо, під самими хмарами забамкали дзвони... Коли вийшли з костелу, на вулиці вже мерехтіли ліхтарі...

— Прийдеш завтра, Грето, прийдеш? — спітав він, тиснучи її дрібну руку до своїх грудей.

— Прийду...

Художник проводжав її поглядом, поки не розтанула у темряві двора.

XIII

— Коли так світить сонце, мені хочеться співати, або слухати музику, таку, щоб всі струни на світі задзвеніли, щоб небо і земля відзвидалися луною, щоб...

Він не дав їй договорити і поцілував у губи.

— Щоб усі дівчата й хлопці на світі цілувалися!

— Знаєте, ким би я хотіла бути? — невгавала вона. — Птахом... зозулею в лісі... Ні, не зозулею, а краще ластівкою... вона теж любить сонце!

А ви, ви, Курт?

— Я... а я бажав би бути здібним художником.

— Ви, може, нездібні?

— Сама вчора бачила, що я нездібний... нічого в мене не виходить...

— Ви жартуєте... І мадам Клара казала, що я дуже схожа...

— Не в схожості справа, Грето, але в іншому... Який я художник, коли не вмію висловити свою уяву про тебе?

— Невже у вас інша уява, ніж я є в дійсності?

— А я не знаю, хто ти є в дійсності.

— Тоді ви мене не... — вона не доказала і сумно глянула на нього.

— Це неправда. Не вірю.

— Бути творцем, або імітатором — це велика різниця...

— Творити може лише Бог

— І той, кого він наділив оцим великим даром.

— Найбільший дар на світі — любов.

— Звідки це знаєш?

– Коли людину люблять, то вона відчуває себе самою красивою, самою багатою на світі, навіть і тоді... ні, не скажу.

– Скажи, скажи, Грето!

– Як би ви були на моєму місці, то зрозуміли б і без слів.

– Любиш, насправді любиш? – він обсипав поцілунками все її лице. – То чого ж тремтиш, коли я тебе цілує... ти все ще боїшся мене?

– Я не вас боюся...

– А кого?

– Як це сказати... любити можна тільки те, що боїмось втратити...

– Хто тебе навчив отак думати?

– Не знаю... Курт.

– Ага.

– Курт, ви вже тримали колись в долоні пташку? Звичайну, наприклад, горобця? Такого маленького, тепленького?

– Хлопчиком, бувало, також лазив по деревах. Ну й що?

– Ви помітили, як страшенно вона бойтися?

– Звісно, за свою життя...

– Ні, але за свою волю... бо його життя – воля...

– А твое?

– Моя життя? Не знаю... я ще не жила.

Художник зігнувся і зірвав малу польову квітку.

– Дивися, яка гарна, як її чудово скомпоновано! Який художник наважиться біля себе поставити такі тони? – приковав квітку до її волосся.

– Чому її зриваєте, коли така гарна?

– Щоб хтось не стоптав... Ти зажурилася?

– Ні, я тільки подумала: що краще? Бути зірваним чи потолоченим? ..

Польова стежка поверталася вліво, і на них повіяло п'янким гіркуватим ароматом верболози, що росла вздовж ріки.

На поцяткованих сонячними плямами струнких лозах, виблискуючи скляними крилятами, метушилися бабки. Молода верба простягла свої гнучкі віти над водою і не могла відірвати погляд від своїх зелених кіс, колір яких відбивався у рухливому водяному дзеркалі. Її дорослі сестри обурено махали сухими мозолястими кулаками, благали й попереджали її, що не слід так близько підходити до лоскотливих променистих хвиль: «Вони підмиють твое молоде коріння, вони зрадять тебе, як зрадили й нас!»

Верба не слухала: «Якби не хвилі, то я б ніколи не довідалась про свою красу! Облишите мене!»

Хвилі котилися від сміху і дзвінко плескали...

Радісною луною відзивався в хвилях сміх дівчини і юнака, які сьогодні не могли насититися вдосталь ні сонцем, ні водою...

– Ні, я далі не піду! Я не вмію плавати!

– А я тебе навчу, дай руку, не бійся!

– Курт! Я втону...

Він підхопив її тонке, немов спрут, тіло і поволік у глибоку водяну прірву.

– Мені страшно, Курт!

– Грето, русалко! – він не звертав вже увагу на її благання, плив усе далі й далі, не випускаючи її з обіймів, наповнений збудливим пожміллям молодої жадоби...

... Високо під блакитним небом ширяв орел. Його клекіт примусив завмер-

ти на вітах усіх пташенят, які ще хвилину тому на весь голос славили безмеж-
не щастя існування...

Іда розплющила очі, і в них засвітилося небо. На віях тримтіли ще крапли-
ни води й сліз. Уникаючи погляду юнака, вона погладила вільною рукою м'яку
піскову подушку і всміхнулася болячою усмішкою біблійської Сві, якій вже не
страшно побачити вогняного меча архангела...

— Немас в мене нічого дорожчого за тебе! — шептав він, усе ще відчуваючи в
долоніх дріж її ніжного плача.

— Не покинеш мене, Курт?

— Що ти, Грето, люба моя! — відповів, цілуючи її волосся, — я завтра напишу
з тебе новий портрет, побачиш який! ..

XIV

«Христос воскресе!» — наче всі надра землі розчинилися, лунав глибокий
речитатив бороданя-батюшки. «Христос воскресе! Христос воскресе!» — вто-
рили йому вірники, і під хвилюючий до нестями спів козацького хору народ в
церкві почав обніматися і цілуватися, вітаючи одне одного радісною нови-
ною: «Христос воскресе!»...

Катюша стояла близько візантійського іконостасу і, піднявшись навишинь-
ки, шукала очима Нехлюдова... В білій офіцерській формі із золотими еполе-
тами на плечах він підійшов до неї і жадібно припав до її губ...

— Курт Гавзер! — озвався за ложею голос пожежника.

Осліплений яскравим світлом Курт вийшов у фойє. Перше, що він поба-
чив, були перелякані очі Іди. Аж після того помітив постать високого пожеж-
ника і біля нього з телеграмою в руках листоношу.

— Що сталося? Звідки? — запитав.

— З Берліна.

— З Берліна?

Не розпечатавши телеграму, він тихо звернувся до Іди:

— Буду чекати перед брамою, — і поспішав на вулицю.

Вже давно відавонили перерву, а Іді здавалося, що сеанс ніколи не скін-
читься... Вона нетерпеливо проходжувалась перед дверима залу і вслухалась
в оксамитове контральто Анни Стен...потім настала тиша, нестерпна тиша і,
нарешті, пролунало відоме, сповнене трагізмом: «Катю-шо! Катю-шо-о!!»... Две-
рі відчинилися, із залу почала линути публіка...

Вийшла на вулицю. Він стояв спершися, немов п'янний, на стовп електрич-
ного ліхтаря. Все ще читав телеграму.

— Курт!

— Мене визиває батько... мушу поїхати додому...

— Навіщо?

— Мабуть... в нас там мобілізація...бути війні, Грето...

Вона закрила обличчя руками і заридала.

— Ти художник, ти не можеш... не смієш...

— Цього вони не питаютъ.

З огидною гримасою Курт сунув у кишеню телеграму, наче рапуху.

— Завтра вранці я повинен вийхати... навіть попрощатися з тобою не встиг-
ну... Цього я ніколи не сподівався... цівілізація, культура! А виходить, що твоє
життя в чужих руках. І тоді, коли ти безмежно щасливий, і тоді ти не ти... і
тоді ти не Курт Гавзер — художник, але Курт Гавзер-син німецького офіцера,

потомка юнкерів... васала, який колись поклявся на кровну помсту... Грето, хороша моя, побудь іще сьогодні зі мною! Скажи матері, що мусила залишитися в кіно, що касу підраховувала або, що була пожежа, або... Не можу звідси поїхати, щоб не взяти на пам'ять спогад про тебе...

... Коли вони вийшли за місто й опинилися на чисмусь чужому полі, ім здавалося, що під звигореним сузір'ям небом немає щасливіших, ані більше незчастних людей, ніж вони двоє...

XV

Іда знала, що мадам Клара в такий час завжди бувас вдома, і натисла кнопку. Боляче гостро пролунав дзвінок. Ніхто не приходив. Хотіла вже відійти, коли на сходах з папільйотками у волоссі показалась німкена.

— Ну, що?

— Пробачте, мадам, я... я хотіла спитати, чи він вам уже написав... чи вам щось відомо про Курта...

— Тобто пана Гавзера?

— Та...

Вийнявши із риб'ячого рота золотий мундштук, німкена хріпло відповіла:

— Не твоя це справа, дівчино, і викинь це з голови... Запам'ятай, що особисті справи пана Гавзера тебе не стосуються... Ну, іди, іди, — вона подивилася на мініатюрний годинник, що оперезував її товстє зап'ястя, — незабаром вечір, і в кіно починається сеанс!

За спиною Іди хтось глибоко зітхнув. Вона оглянулась. В темній підвіртні, наче чорний кажан, стояв, спершись тіменем на пилюкою припалій мур, п'яний монах. Важко дихаючи, він поманив її рукою.

— Вам погано?

— Хто кращий за неї, нехай підійме камінь... Нехай підійме і кине у голову...

— Ви про кого?

— Про тих, над якими блудниці розправу чинять... Відведи мене додому.

Іда скопила його під пахву, монах навалися на її плече, і ледь не впали обос.

— Веди мене до своєї матері... вона свята... я мушу її навідати...

Зупинилися біля комори, де мешкала Іда. Він поступав кістлявим кулаком у двері:

— Хто стукає, тому отверзеться...

Розбентежена дівчина сама відчинила, і монах, путаючись у довгій пелерині, спустився по сходах у комору.

— Хто це? — озвався переляканий голос Юлки.

— Лаудатур Єзус Христус!

— Мамо, це я... веду вам гостя, пана превелебного з нашого двору...

— Я не превелебний... аз бо єсм ота паршивиа вівця, що загубилася від стада...

Але хто миліший Отцю небесному, ніж оця вівця? Хто? Вона і є найважливішою від усіх...

— Вітайте в нас, панотче... я сліпа й вас не бачу...

— І підійшли до нього сліпі від народження, і він їх ізцілив... це не хиба! Хто ж бо сміє сказати про себе, що не сліпий?

Спіткнувшись він звалився на лавку під вікном, захитався і впав на стіл.

— Ідо, та ч остали ще від обіду пироги, може, панотець не погребує...

Монах не рухався.

— Мамко, здається, він заснув... Що тепер робити? — зашептала дівчина. — Він п'яний.

— Хто знає, дитино, від чого люди хміліють.

— Чи не покликати когось?

— Почекай ще, нехай собі, неборака, відпочине...

— Панотче, спите? — спитала через деякий час Іда, бо їй здавалося, що монах помер.

Він підвів голову:

— Бодрствую, дитино, бодрствуую... невідомо — бо коли надійде година, і піде брат на брата, і син власного батька відцурастися... Я теж — бо не знаю, де мій син єдинородний...

Тут він занепокоївся і, наче в приступі, почав очима шарити по кутках комори:

— Де мій син? Не знаєте, де мій син? Сина моого подайте, чусте? !

— Немає у вас сина, панотче, заспокойтеся, — втихомирювала його Юлка.

— Як ото, що немає? Хто сказав, що в мене сина немає? Вже сто років його слід шукаю і не знаходжу... Та ж вона сама прийшла до мене на сповідь і зізналася... «Розрішаю тебе, ходи во Бозі, і більше не согрішай!» — сказав я... і вона пішла во Бозі... А де його скинула, невідомо... і я пішов шукати...

— Про кого говорите, панотче, я темна каліка, нічого не розумію...

— Блаженні нищіє духом, ібо їм належить царствіс небесное! .. Ти напилася із чаши смирення і тобі нічого розуміти... А ось вона, велика блудниця, боїться мене і мовчить... Тільки мене одного боїться. Коли зобачить, то мороз її проймає, бо знає, що я зм есть рука Божія... Вона ні ластівку не пожаліє, то як же їй ближнього свого жаліти? Вона все пам'ятас.. бо тоді там у неї дім малювали, а на домі було гніздо... ластівки там сиділи... і вона дала його скинути. Мулярі не бралися, а вона полізла на драбину й власною рукою скинула... А я підняв... гніздо було ще тепленьке. Блудниця каже: «Ліхтар тут повішу!» — «Борони тебе, Боже!» — відповідаю. — «Дурень, сам опісля спасибі скажеш!»... Щодня я ходив дивитися на той ліхтар... Тоді я був іще чистим, із глаголом у серці. І прийшов я з цим глаголом до одної шлюхи, став навертати, на путь істинний спрямовувати... Вона слухає, слухає і як візьме та й зірве з себе плаття: «На, хаме, — каже, — бері!»... І я взяв... От тобі й сеть глагол! ...

Очима навіженого він глянув на Іду, потім упав на коліна: — Дай, тітко Юлко, розрішення, бо тут в мене всередині жар, пече й пече... душу вогнем роз'їдає...

— Бачу, синку, що пече... А ти смирися серцем, помолися щиро, і воно полегшас... Я й сама позначена рукою Творця, і тільки молитва мене тримає: ... Дав Бог на радісну старість мені оцю дівчину... і більш нічого не бажаю, тільки діждатися того, щоб вона була щасливішою за мене...

Монах підвівся і поцілував сліпенівку в очі... Потім підійшов впритул до Іди, підняв руку й перехрестив:

— Благословенна ти во женах! .. Хто крахий за тебе, нехай камінь підійме!..

Піднімаючи на сходах поли чорної пелерини, він зник із комори...

XVI

«Тлю... тлю...тлю...» — крапали із дірявої ринви над вікном дощові сльози. Під фіранкою запорошеного павутиння, що звисало на непрозорих шибках, валилися трупи зав'ялих мух...

Іда й сама не розуміла, як опинилася в цьому чужому домі за містом. Напів-темне приміщення воняло клейстером і карболкою. Мовчазними тінями тулилися тут люди і, мов усі вони позначені страшною хворобою, сором'язливо відвертали одне від одного обличчя, нервово нишпорили пальцями і позихали... Біля Іди старим кондором висовувала голову з облізлого хутряного коміра літня дама. Зморшкуватими повіками без вій безнастанино кліпала на рекламу, що висила біля дверей до сусідньої кімнати: «Хочете спізнати свою долю?» – питали чорні, жирні літери. – «На всі запитання одержите відповідь від світозвісного мага і хіроманта НІКОЛО ПЕРУЗІ!»... Із реклами нерухомо зиркала пара величезних, жевріючих зеленим полум'ям очей...

З мокрою парасолькою в руці увійшла жінка і сіла на розхитаний плетений стілець близько вікна. Вусатий пенсіонер, що влаштувався навпроти, презирливо кидав очима на її пофарбоване, наче ярмарковий медівник, обличчя, обурено похитав головою і відвернувся.

Цю жінку Іда вже десь бачила, але ніяк не могла здогадатися.

Біля залізної нетопленої груби перешептувалися дві дівчини в селянському одязі, мабуть, служниці. В одній з них брунатніли над губами жовті плями. Білявий солдатик, який спирається на одвірок біля плакату, нервово дряпав нігтями облізлу штукатурку і важко зітхав. У кутку дрімав якийсь худенький чоловічок. Одразу, мов його щось вкусило, він зірвався, пошукав у кишенах і став сірником підпалювати сміття в грубі, але воно не загорялося...

– Що не хоче горіти, того не підпалиш! – буркнув він і знову сів у куток.

Під кривою вішалкою біля дверей, прикривши тулууб газетою, хтось виставив на показ свої масивні коліна і каблуком вистукував у такт краплинам осіннього дощу...

«Тлю... тлю... тлю...» – плакали жалісно брудні краплини.. Відчуваючи у всьому тілі пронизливий холод, Іда застібнула пальто.

– Холодно, – примітила нафарбована жінка.

– Холодно, – відповіла Іда, бо всі мовчали.

Двері розчинилися, і від мага вийшла горбоноса єврейка. Всі обличчя повернулися до неї, але ніхто не відважився запитати про велику таємницю, яку тільки що сповістив був маг. Запала незручна тиша... З дверей висунулася голова у білому тюрбані:

– Прошу ласкаво!

Із присутніх ніхто не ворухнувся, наче ці слова не торкаються нікого.

Першою увійшла Іда.

В кімнаті мага було темно, лише всередині на дрібному табуреті блимало синє світло, і тому здавалося, що все навколо оповите димом.

Чоловік у тюрбані вказав на ослінча і сам сів навпороти Іди. Глянув на неї своїми глибоко всадженими, обрамованими чорним гримом відразливими світлими очима... потім узяв її за руку...

– Ви дуже хвилюєтесь... переживаєте, плачете по ночах... а ваш хоханий далеко, далеко...

– Дуже далеко.

– Він також по ночах не спить і все лише вас згадує... однак, бачу, між вами і ним стойть якася жінка... Хто б це міг бути?

– Не знаю...

– Але вона вам не рідня... Стойтъ отак перед ним, затуливши руками його очі, щоб він вас не міг бачити...

- А де ж він? Що зараз робить?
 - За великою рікою, в чужій країні...
 - Боже мій!
 - Перед ним стелиться довга, предовга дорога, але веде вона... веде вона не до вас... ні, дамочко, не до вас... Шкода, велика шкода, бо під вашим серцем його дитина.
 - Це неправда.
 - Тоді чого ви до мене навідалися?
- Іда підвела і розгублено запитала:
- Скажіть, що мені тепер робити?
 - Щастя людське, дамочко, коштує багато... Чим більше щастя, тим більше прийдеться за нього платити... бо на борг вони не відпускається нікому...
- Вона вийняла гаманець.
- Скільки?
 - Двадцять крон...

XVII

— Людині слід би народитися стареньким дідусем, або бабусею, а потім нехай би все молодшала й молодшала... а коли надійде година смерті, то нехай стане немовлятком... Тоді не важко було б залишити цей світ... Бо що ж там дрібне немовля? Вони за нічим не жаліс, нікого не згадус...

Усвідомлюючи свою приреченість, Іда з острахом розглядала у віконній шибці відбиток своєї вагітної фігури і мовчала.

- Ти тут? — здивувалася Юлка.
- Я вас, мамко, слухаю, — збрехала і знову продовжувала дивитись у шибку.
- Чого ти стала такою мовчазною, дитино люба? Ти вже не розповідаеш мені про себе, ні про те, що там бачила в кіно...
- Тепер там погані фільми, не варто розповідати...
- Невже?
- Ага.

... Повечеряли. Іда стала збиратися на роботу.

— Боже, як мені боляче, що тебе не бачу... згадую лише дитиною, як на тій фотографії, а далі вже не пам'ятаю... Все якось стерлося, а фотографія залишилася в пам'яті... Мабуть тому, що вона висіла навпроти мосі постелі, і я завжди, очікуючи тебе із школи, на неї дивилася... Вже давно я хотіла тебе запитати, Ідо, що з тим портретом, який влітку той чужий панич намалював?

- Той портрет він взяв з собою.
- А куди ж той панич, властиво, подівся?
- В Німеччину поїхав... говорять, що в Німеччину...
- І добре, що він поїхав... Знаєш, тоді влітку, коли він тебе портретував, я дуже боялася... Ти ще дитина і про життя нічого не знаєш... А що собі такий панич? Хто йому заборонить збиткуватися з нашого бідного брата? Може, сам Господь мене вистухав, бо я день і ніч молилася й благала, аби той проклятий панич щез з нашого дому...

Обличчя сліпої засвітилося широю радістю, і вона простягла до Іди зморшкуваті руки, щоб її благословити...

Вперше в житті Іда не підійшли до матері і не поцілували її...

- Ідо, ти ще тут? — занепокоїлася Юлка.

Тихенсько, щоб мати не чула, Іда вийшла з комори і зачинила двері.

Надворі стелився густий туман. Смерділи канали. Проходячи навшпиньки повз віконця, вона зігнулася і заглянула в комору. Вона бачила, як Юлка підійшла до дверей, помащала порожню вішалку... сіла на лавку біля печі і гірко заплакала...

— Боже мій! Боже мій, що я зробила?

Вибігла на вулицю... «Що мені робити? Що буде, коли вона про все довідається? Ні, ні... краще вже вмерти... мертвим все прощається...» Зупинилася і замружила очі... уявила себе мертвою... Із темного тісного двору в чорній труні виносять її якісь чужі люди... За труною човгає Юлка... сліпа спотикається і падає в калюжу... «Нікого, крім неї, в мене на світі не було, нікого не було...» Іді стас душно. З усіх сил вона намагається підвистися, щоби підняти матір, яка на колінах повзе в болоті за труною... бачить її худеньке мокре обличчя, бачить чорну хустину, що збилася набік... «Мамо!»... товче кулаками в дерев'яне віко домовини... Хтось кричить: «Рятуйте!», — і вона провалюється в морок забуття...

... Коли розплючила очі, побачила перед собою знайоме пофарбоване, як ярмарковий медівник, обличчя.

— Заспокойтесь... заспокойтесь, воно пройде... Дихайте глибоко, і воно не забаром пройде...

— Де я?

— В мене... Це моя кімната... Ви впали перед брамою в обморок... Ви вагітна... воно бувас... заспокойтесь...

Погляд Іди ковзав по чужій кімнаті, по стелі, по стінах, де висіли фотографії голих жінок... У кутку веселою червоную парасолькою замайорів абажур лампи, яка не світилася... На нічному столику біля ліжка сумно блімала в шкатулці від сиру худенька свічка...

— Зараз не працюємо, і хазяйка виключила струм, — пояснила жінка і закліпала важкими втомленими повіками.

— Хто ви?

— Мене звуть Розою... я теж мешкаю на вулиці Троянд.

— Невже? — слабим голосом поцікавилася Іда. — Ви мешкасте самі?

— Іноді я буваю й сама... — всміхнулися пофарбовані губи.

— Котра то година, Боже мій...

— Встигнете в кіно... до сеансу залишилося ще двадцять хвилин...

— Звідки ви мене знаєте?

— Я вас кожного дня бачу з мого вікна...

Іда підвелася. Роза подала їй люстерько з срібною ручкою і гребінець...

— Є тут і пудра, але вона вже не зовсім чиста...

— Я не вживаю пудру...

— Зрозуміло... пробачте...

Роза пошукала щітку і при свіtlі свічки стала зосереджено чистити заболочене пальто Іди...

— Я вас проведу...

Коли виходили на вулицю, Іда побачила над брамою червоний ліхтар...

XVIII

«Запам'ятай собі, мила, що кіно не богадільня!» — все ще лунав у голові задишкуватий голос німкені... «Кіно не богадільня! Влаштуйся де-небудь в міській вириральні, або інде... мене це не обходить! В мому гешефті для вагітних

місця немає!» – «Пані, в мене хвора мати... надворі зима... Хто виганяє в такий час людей на вулицю? Самі ви добре знаєте, від кого я вагітна... Майте душу, пані!» – «Мене, моя мила, абсолютно не цікавить, з ким ти злигалася... а про мою душу вже не турбуйся...» – витягла із письмового столу довгу шухляду, кинула на стіл гроші... Ввіткнула в золотий мундштук сигарету, запалила і стала підраховувати... «На, забирай свої крони і на свята вже мені в кіно не показуйся».....

«Свята... для кого ці свята?» – позіхала Іда, вбираючи в коморі куцу ялиничку... Вона згадала, як зустріла, вертаючись від німкені, Розу... «Старій відьми закортіло шампанського» – вказала на прутяний кошик, повен всіляких ласощів... «Вже ніг не чую, бо з ранку мене ганяє від «Майнла» до Зборая, від Зборая до «Майнла»... і все їй не досить»... – «Стара мене звільнила з роботи» – розповіла Іда. «Її би живцем посолити і засмажити на сковороді!» – гукнула Роза і подалася вгору.....

Іда машинально накрила стіл білою крохмалевою скатертиною, всередині поставила ялинку.

– Свічки на ялиничку не забула? – запитала Юлка, пораючись навколо печі з бобальками.

– Ні, мамко, і свічечки будуть!

– А ось я згадала свого дідуся... небіжчик був лісником на маєтку Шаламона... В його хаті завжди пахло смерековою глицею... На Різдво він вбирав кімнату в зелене чатиння... Навіть на собачу будку не забув причепити гілочку. «Нехай і зір відчуває, – говорив, – що народився Спаситель»... А бабуся поставила у вікно свічку, чи хтось там в лісі не заблудився... На різдв'яному столі в них завжди було накрито для несподіваного гостя...

– Поставити ще один прибор? – спітала Іда.

– Постав, постав, Ідо, бо людина ніколи не знає...

Оперезавшись новим ситцевим фартухом, у квітчастій хустці на голові (подарунками Іди), Юлка підійшла до стола і почала вголос молитися. Іда мовччи дивилася на її дрібну згорблену постать і тихо плакала...

Вони сіли вечеряті, як хтось несподівано постукав у вікно.

– Відчини, дитино...

Іда пішла відчинити. На порозі стояв обсипаний снігом поліцейський. За його спину тупо зиркала покойівка нікмені.

– Кого шукаєте?

– Вона? – вказав поліцейський на Іду.

– Вона, вона, – відповіла і всміхнулася неприємно, наче в неї у роті була кисла пілюля.

– Ви були сьогодні у пані Райнеке?

– Так.

– Що ви там робили?

– Я одержала від неї гроші.

– Скільки?

– Небагато... мою платню...

– Як довго ви там стрималися?

– Не знаю, здається, недовго.

– Ви вкрали в неї мундштук! ..

– Мундштук?

– Золотий мундштук.

- Я? .. Я?
- Ви! – поліцейський глузливо кинув очима на її великий живіт.
- Хто це, Ідо? Хто сміє так з мосю дитиною розмовляти? На святий вечір... і щоб моя дитина крала? – Юлка зайшлася плачем.
- Хороша мені дитина, нічого сказати... ха-ха! .. Ну, віддай крадене їй баста!
- А то вчиню общук... Ясно сказано? Здається, ясно!
- В моїй хаті вам нічого шукати, чусте? ! Чуєте? Вон звідси, бо... – і сліпа кинулася із голими руками на поліцейського...
- Мамо!
- У відчинених дверях неочікувано з'явилася висока постать монаха:
- Христос родився!
- Поліцейський оставів
- Чого тут, Балтазаре, грішний, шукаєш?
- Вона вкrala у пані Райнеке золотий мундштук.
- Що?
- Вона злодійка. Скажіть їй, пане, нехай вже не трутить і віддає крадене...
- бо, їй богу, не буду дивитись, що святий вечір...
- Отче, це брехня, брехня... нічого я в неї не вкrala!
- Чусь, собако?
- Пане, я охороняю закон! Ясно сказано? Здається, ясно?
- Раз ти поліцай, то ясності в тебе бути не може...
- Закон, пане!
- Закон... рече безумний... Єсть – бо справжній закон, і я його тобі покажу...
- Ходімо до неї! – він скопив Іду за руку і поволік з собою на двір. Поліцейський і покоївка ледве за ними встигали. На сходах у німкені мереживні залязні грати були навстіж відчинені, і монах, не випускаючи руку Іди, побіг по сходах. На верхніх східцях стояла в довгому ватному халаті громіздка німкеня.
- Ой! – заверещала вона, – держіть його, він божевільний!
- Впізнала мене, впізнала?
- Пане поліцай, заберіть його! Не бачите, що це навіжений?
- Поліцейський втупився в червоний килим на сходах і не рухався. Покоївка подалася вгору на поміч німкені, але монах відсторонив покоївку.
- Геть мені звідси, пілатова кішко, геть!
- Чого вам від мене потрібно, я вас не кликала...
- Бог мене кликав... Ну, повтори свою скаргу! .. Мовчиш? Балтазаре, ти знаєш, хто ця особа?
- Пане поліцай... може, хтось інший взяв... може, я помилилася... всі вони злодії... весь двір повен злодіїв... як тут не помилитися...
- Ти не помилляйся, а проси в неї пробачення. Чусь? Тут зараз, на цьому місці...
- Мені немає діла до цієї ганчірки...
- Хто її зробив ганчіркою? Відповідай! Горе тобі, п'явиця ненажерлива, гляди, бо під твоїми ногами вже рікою тече кров... – він плюнув на червоний килим. – Проклинаю тебе, тричі проклинаю, бабо мертвороджених дітей! Горе тобі, якщо на голові цієї дівчини скривиться хоч один волос! Запам'ятай мої слова, поки ще не пізно, бо я не жартую з дияволом! – потрошив їй кулаком.
- Пане поліцай, я відкликаю своє звинувачення, – тріснула вона дверима і зникла.
- Ані у свято немає від них спокою, – забурчав поліцейський.

— Іди, Балтазаре, додому... і помолися три отченаші й три богородиці... Не-хай тобі простить Син Божий за твою дурну голову... А ти, продажна шкіро, більше мені на очі не показуйся, — звернувся він до покоївки. — Бог лицемірів і байдужих до сьомого покоління карас...

Він повернувся з Ідою до двору. На порозі комори стояла бліда, наче крейда, Юлка.

— Мир тобі, страдальнице! Аз бо вертаю тебе твоє невинне чадо... Христос роздився і багато в ньому супостатів, бо він с правда і справедливість! Він да возсідає нині на вашій бідній трапезі... Я теж — бо голоден, і пора вже й мені наситити свої грішні утроби, — голосно виспівуючи коляду, монах побрів додому.

XIX

Після різдв'яного вечора Юлка зовсім занепала. Вже місяць вона не виходила надвір, сиділа біля печі і тряслася від кожного шурхоту. Задивившись своїми незрячими очима кудись в далечін'я, вона цілими днями мовчала. Час від часу її відвідували сусіди з двору, навіть лікар приходив, але вона не жалілася і на всі запитання відповідала одними й тими ж словами:

- Стара вже я, стара... не вилісти мені з мишоловки.
- Про яку ви, бабко, мишоловку говорите?
- Та про ту, що мені життя підставило...
- А ви тільки подумайте, — втішала її крива двірничка Веронка, — скільки людей залишилось після війни сліпими, безрукими, безногими...
- Мене не мос каліцтво болить. Воно, може, й добре, що я не бачу обличчя тих, які плюють на мою сиву голову... Слина людська, як ота вода в морі, хто її висуше? Але де той Бог, що все це терпить? Де та безсмертна душа, яку він створив на своє подобі?
- Такий вже світ, бабко, Бог створив не лише Авеля, але й Каїна...
- Та хіба Авеля створено лише для того, щоб Каїну було кого вбивати? Прости мене, Боже, але я вже твої діла не розумію... Мабуть, стара я вже, занадто стара...

В такі хвиlinи Іда також почувала себе Каїном. Під її серцем стукало нове життя, і вона не знаходила відваги відкрити Юлці свою велику таємницю... Не раз їй хотілося впасти перед нею на коліна і розповісти все-все... Та ж час наблизався, час назрівав, і його не зупинити вже нікому, як не зупинити зими, щоб зродилася весна... Але як, як сказати, коли Юлка все ще вважає її дитиною? Люди, що приходили до сліпії, ніколи не згадували про те, в якому стані знаходиться Іда. Невідомо, кого вони більше жаліли, чи стару немічну жінку, чи дівчину, яка пристувала до сумної долі нерадісного материнства. Начебто всі вони сподівалися на щось незвичне, що надійде несподівано і поставить все на належне місце...

XX

Надворі стояв пекучий мороз, Іда кілька разів уночі вставала, щоб кинути в піч поліно. Вогонь знову і знову спалахував, освітлюючи виблискуючі краплинни талого льоду навколо дрібного віконця льоху.

Вчора Іда понесла до ювеліра свій золотий ланцюжок, що подарувала їй колись на перше причастя Юлка, і з страхом підраховувала цю виручку, яка повинна врятувати на деякий час Юлку і її.

- А що, коли прийде дитина? Що тоді буде? Навіть пелюшки не купиш...
- Як там надворі? Ще не попустило? – перервав її голос старенької.
- Ще не попустило... Чого ви, мамко, не спите? Може, вам зілля зварити?
- Бідна ти моя, все печешся й печешся, а навколо нас, мов якесь поробенисько, – одне тільки лихо... і роботи... ні здоров'я немас.
- Дасть Бог і зима сплине, і видужаєте... А там, навесні вже перукарню відкриють на нашій вулиці, і робота для мене знайдеться, – заспокоювала вона Юлку, хоча перукарня була поки що її власною вигадкою.
- Ех, був би не пропив старий картяр мій шлюбний перстень, то не мусила б ти продавати свого ланцюжка...
- Не жалійте, мамко, обйдемось і без нього, головне, аби до весни витримати.
- Так, так, сподіваймось на Бога, бо ти ще молода і все життя перед тобою.
- Все життя... все життя... все життя... – вторувала тихо Іда.
- Не сумуй, Ідо, бо в житті, яке б воно не було, бувають і хороші хвилини... Їх мало, дуже мало... треба вміти вчепитися в них, як у кінську гриву, бо не збагнеш, і вже поскакали, і слід пропав, наче й не бували... Я це пізно, дуже пізно зрозуміла... бо коли жінка промарнує своє серце, то промарнувала вже все... Ніколи, дитинко, не закохайся з першого погляду... бо тільки того варто любити, хто від тебе насилу нічого не вимагає... тому й сама віддаси все... Коли станеш дорослою, то зрозумієш, як воно в житті сплітається і переплітається...
- Вранці потеплішало, і коли Іда проторла шибку, надворі весело ройлися снігові метелики. Юлка прокинулася пізно, коли вже Іда повернулася з молочарні.
- Що там надворі діється? – запитала.
- Сніг падає...
- Ідо?
- Ну що, мамко?
- В місті нічого не чути? Не з'явилася десь комета, або інша прикмета? Про війну не говорять?
- Чому питаете?
- Я бачила уві сні небіжчика чоловіка... Він стоїть отам під вікном і виплаzuє на мене язик... Я відвернулася і вдаю, що нічого не бачу, але він уже в хаті.. Сів отак за стіл, сам п'яний-п'яний, сливовицею від нього тягне... Сидить, примружус одне око і дурнувато сміється... «Чого прийшов?» – питаю. Обличчя в нього зіпріле, брудне, ніс світиться, наче болячка, аж відразно мені стало. Бачу, дістає з кишені засмальцовані карти... тасує собі, тасує і говорити: «Давай, стара, заграємо дурака!». – «Іди з хати, не хочу!» – віповідаю, але він не слухає. Роздав карти і став грати за себе й за мене... Мені так страшно стало, стою і чекаю... Коли кине останню карту, візьме її розрегочеться: «Твоя карта побита! Програла, програла! Я так і знат, що програєш!» Потім підвівся, взяв з лавки горнятко, напився з відра води, витер долонею вусища і вийшов... І знову бачу, що він стоїть під вікном. «Щезни!» – гукнула я на нього... а він, мерзлий, як стукнє кулаком у шибку... тут я прокинулась...
- Ви його вночі згадували, тому й приснився.
- ... Після сніданку Юлка занепокоїлася.
- А що, якби ти віднесла за упокій? Нехай там собі спочиває, коли сам собі кінець зробив... нехай мене не чіпає... Іди, іди – но, до патера...

Її обличчя було бліде, і вона дуже хвилювалася.

— Скільки взяти?

— Ну, дай там десять крон, більше він все одно не вартий.

У святого Франциска біля різьблених сповіdal'niць стояв натовп. Іді прийшлося довго чекати...

... Коли прийшла додому, її вразила велика тиша в коморі. В сутіні намацала кнопку й засвітила. На підлозі, розкинувши руки, лежала Юлка... Її тіло було ще тепле, але вона вже не дихала.

Іда несамовито зойкнула і вибігла на двір... прийшли люди, хтось подався за лікарем, але сліпа Юлка була вже далеко-далеко від усіх, що її оточували...

Коли її легеньке, мов пір'їнка, тіло спочивало простерте на ліжку, хтось збагнув, що на столі лежить розпечатаний пакунок... пакунок, адресований Юлці. В ньому білизна для немовляти й лист. Подали його Іді.

«... Я хотіла з вами особисто попрощатися, але не відважилася переступити ваш поріг, бо я цього не гідна. Коли прочитаєте моого листа, я буду вже далеко... Мені завдяки незаслуженному щастю вдалося накінець вирватись з пекла, в якому я жила, й спробувати нове життя там, де про мос минуле ніхто не знає...

Благаю вас, пробачте мені за той мундштук! Ви дуже за нього постраждали... Я великий грішник перед вами, але клянуся, не собі я хотіла ним допомогти... Не вважайте це крадіжкою, бо тій старій ропусі все одно, що держить в зубах...

Ідо, дорога, незабаром прийде на світ ваша дитинка. Я знаю, що вам дуже важко, бо вона повинна буде жити на світі без батька... Проклята німкеня напевно не повідомила свого племінника, що ви від нього вагітні... В мене вже ніколи дитини не буде, і я з цим повинна примиритися, бо це кара за мос життя.. Прошу вас, не гребуйте прийняти від мене цей невеличкий подарунок для вашого маленького...

Не знаю вашого повного імені, тому адресую пакунок на ім'я двірнички Юлки, яку знає вся наша вулиця...

Ваша Роза»

Іда захиталася... вона помітила на столі ліловий хімічний олівець...

— Це залишив листоноша... він...він їй все перечитав...

В скронях в неї похололо, і в животі відчула страшений біль... Ще того вечора її відвезли в лікарню.

XXI

Горбатенька піч дарма пашіла жаром, бо в тісній коморі, ще від похорону насичений духом кадила і свічок, було нестерпно холодно.

Сліпа Юлка вже третій тиждень спочивала на цвинтарі, але людям, які в присмерку грілися біля печі, все тут нагадувало її: бляшаний кавник з розтрощеним носом, синє горнятко на ослінчику, ситцевий фартух на цвяху біля одвірка, стоптані чорні черевики з високими халявами, шашелем поточений різьблений годинник на стіні, з віконця якого спритно дивилась задимлена дерев'яна зозулька... і серед цих реліквій буденного життя в позолоченій пишній рамі, наче ікона, фотографія шестирічної Іди в білому grenadinoному платті.

Хтось із присутніх голосно висякався і перехрестився.

– Боже наш милосердній, як оця нещасна житиме далі?.. Хоч би дитинку був би їй Бог залишив на втіху...

– Ех, як до нашого брата вчепиться біда, то вона не відступить, поки зовсім тебе не обскубе...

Якась глуха бабуля усередні піджидала у вогняну пашу печі мокрі смерекові поліна і пошепки вторувала:

– Сподіваєшся, сподіваєшся, цілесеньке життя лише сподіваєшся, а прийде смерть і все поперекидує... як неохайна господиня, цур тобі!

Крива Веронка відставила з плити горішок кип'яченого молока і глянула на годинник.

– Зупинився...

– Коли мій небіжчик віддав Богові душу, теж в хаті зупинився годинник... то тільки смерть може заведений годинник зупинити, – зітхнула котрась су-сідка і сором'язливо висипала з паперу на стіл покрищене печиво. – ще від Різдва зістало, може, вона захоче чогось солодкого...

– Невдовзі стемніс, а її все ще немас...

– Бозна чи її випустять з тої лікарні...

– Не бійся, там жебраків довго не держать.

– Коли дитина вмерла, нас до неї вже не хотіли пустити...

– Навряд чи превелебного панотця пустять, коли так...

– Панотця щоб не пустили? А він отим м'ясникам таке слово вже кине, що ім уже не встояти, – зауважила крива Веронка і підійшла ближче до віконця.

– Що я казала? Ось і вони!

У вікні з'явилися тоненікі ніжки в чорних панчохах і пожмакані поли по-півської пелерини... жалісно зойкнули іржаві завіси, і в комору увійшли Іда та довгий монах. Запала мертвава тиша...

Одна з жінок підвелялася і зайшовши плачем кинулася до блідої, похуділої Іди.

– Бог поможе, Бог кожному поможе...

Іда не відповідала і здивовано водила очима по співчутливих обличчях сусідів.

– Ви на хрестини зібралися? – всміхнулася винувато, – а моя дитинка ще в духовці гріється, неначе тес тістечко... ха, ха, ха... біленьке таке з родзиночками... Вони її сковали від мене, але я все знаю... вони собі по-латинському, а я собі отак слухаю і вдаю, що нічого не розумію... колись в гімназії я теж училася по-латинському...» Донек еріс фелікс, мултос нумарабіс амікос, темпора сі фруерінт нубіла, колус еріс... Темпора нубіла це – розумієте, такі великі сіри дощові хмари...

Вона скоса глянула на ліжко.

– А мама де? Ага, це вона навмисне... навмисне сковалася, щоб я її шукала... Вона завжди грається зі мною в скованки. Стривайте, стривайте, – прошептала таємничо і навшпиньки підійшла до ліжка. – Допоки я нарахую до десять, вона вилізе з-під постелі... побачите, що сама вилізе... Раз, два, три, чотири, п'ять, шість... сім... вісім... дев'ять... – вона почала плакати, як дрібна дитина.

– Скажіть їй, щоб вона мене не залякувала, бо я буду ще гірше плакати... Мамо!

– Мами вдома немає...

– А де ж вона? – здивувалася Іда.

– Твоя мама поїхала дуже далеко... в Америку... в саму Америку поїхала...
– В Америку? – зраділа Іда, і її очі засіяли щирою радістю. – Я так і знала, що вона в Америку подастесь... вона мені завжди обіцяла звідти гостинців привезти... і золотий ланцюжок до причастя... побачите, який це буде чарівний ланцюжок... її очі несамовито забліщали, і вона гордо кинула ними на присутніх...

Сусіди в нерухомому здивуванні спостерігали за її дивною і незрозумілою поведінкою. Їхні погляди спинилися на монахові, мовляв, панотче, ви мудріші за нас, скажіть хоч ви якесь розумне словечко, бо ми не вчені... Монах порозумів, чого від нього вимагає ця трагічна хвилина і ласково звернувся до Іди:

– Ось, бачиш чадо мое любе, що матір твоя виїхала в Америку і навіть там лише про тебе турбується... Вона ще там довго побуде і тобі зараз тут не можна залишитись. Поки мати повернеться з Америки, ти перейди мешкати до моєї сестри Веронки... тої, що перейняла віник від твоєї нененьки... Веронка моя крива, бо так її Господь створив, але серце в неї велике й щире... Чи так, Веронко, вона буде в тебе, як власна дитина... за це сторицею тебе Господь нагородить, бо тобі й нагороди не потрібно... Велике в тебе серце, Веронко, і ти не відмовиш сироті...

– А яке в неї, отче, серце? Як отой млинський камінь, або ще більше? – раптом поцікавилася Іда.

– Воно ще більше, дитино, набагато більше... як Шариський замок!

Іда сплеснула від закоплення руками і почала ціluвати й обнімати криву Веронку, яка взяла її за руку, як малу дитину, стала гладити по голові і розчесувати власним гребінцем її світле шовкове волосся.

– А мама приїде на шифі? – запитала гордо Іда.

– Не на шифі, дитино, але на Ноєвому ковчезі приїде... просто до тебе припливє...

– На ковчезі... А про того Ноя я вже давно знаю, бо він капітан, самий головний капітан, що стоїть біля керма і дивиться через бінокль вдалину... Коли шифа тоне, то капітан завжди залишається на борту корабля, бо йому не положено втрачати голову... Жюль Верн про це багато писав... – Іда не досказала, бо в неї раптом з'явилася нова думка, яка примусила її зупинитись...

– Той ковчег не втоне? Отче, що як він втоне разом з мамою?

– Ковчег ніколи втонути не може, бо його споруджено при допомозі Отця Небесного...

– Ага, – розсміялася, – бо Небесний уже наперед знає, що на ковчезі моя мама пойде... вона завжди з ним дружила...

Хтось у кутку не видержав і голосно розридався.

– Ось, бачиш, яка ти розсудлива! Тож, добре люди, – звернувся монах до присутніх, – приголубіть нещасну рабу Іду до свого християнського серця, не глузуйте з неї і не цурайтесь її, ніхто – бо не може розвідати путей господніх...

XXII

Квіти. Жовті, білі, голубі, лілові, червоні, навощені паперові квіти... Аромату в них немас, зате вони не в'януть ніколи...

Цілими днями Іда, мов пташка колібрі, турхала в кімнаті, заваленій паперовими квітами. Зв'язувала їх тоненькими дротиками в пучечки і складала в букети... Серед квітів чорним згорбленим кажаном маячила фігура монаха, який з голкою в руці карбував звичайні паперові галушки, поки вони не пе-

ретворилися в ніжні, наче подих, пелюстки... Ще давно в стінах монастиря навчився він цьому ремеслу...

В базарний день двірничка з Ідою виходили на майдан перед святого Франциска і продавали ці дивні квіти селянам здалекої околиці.

— Купіть, мої милі, бо ці квіти зробила вона, нещасна сирота без батька й матері... Допоможіть бідній сироті, допоможіть заради Бога всевишнього! — вигукувала крива Веронка, і покупці зупинялися, співчутливо дивлячись на дівчину з блідим, як привид, обличчям, купляли квіти, які ніколи не в'януть...

— Невже в неї нікого немас? — цікавилися жінки в широких спідницях і грубими руками мачяли пелюстки паперових айстр, троянд і хризантем...

— Немас, немас... батько втопився, а мати з горя раптом вмерла. Мати вмерла від лихоманки, а батька завалило в шахті! .. Батько вбився на залізниці, а мати кинулася під поїзд... — відповідала на всі лади Веронка.

— Боженьку мій, боженьку, — нарікали баби, — і батьки їй ні хати, ні ґрунту не залишили?

— Залишили одну тільки красу... погляньте на її обличчя, це ж ангел небесний, а не дівчина!

— А може, краще б їй було вийти заміж, коли так... Правда, наші хлопці на селі худеньких не цінують, бо селянинові, самі розумієте, потрібна робітниця, що за плугом вміє ходити... Але тут у місті певно знайшовся б якийсь панич... Пане студенте, гляньте — но, пане студенте, яка гарна дівчина... сирота.

Панич зупинялися, всміхалися. Іді це було дуже присмно.

— Як вас, кішечко, звати?

— Мене звуть Гретою... я Грета Гарбо...

— Ха-ха-ха, — реготали паничі, — от тобі й анекдот: Грета Гарбо на базарі... Пом'яу її, пані, продасте?

— Геть мені звідси, коли нічого не куплясте! — гукала злісно Веронка і, квапливо збираючи кошики з квітами, переселялася з Ідою на другий кінець майдану...

XXIII

«Сонечко —яснечко, де ти було...» — гомонять дітенята і тримаються за ручки, наче хоровод ангелів над головним вітarem, кружляють на яскравій ковдрі, простеленій весняним сонцем біля смердючого каналу. Якась невимовна сила привабила їх сюди з вогкого підземелля, і вони невгавають, неначе ті горобці на дахах, які відчули під пір'ячком лоскотливий дотик рожевих пальців весни...

«Сонечко-яснечко, де ти було»... Де ти було взимку, коли цих малят, рахітичних і прозорих з пов'язаними горлами і розпухлим від коклюшу обличчям душив приступ кашлю і сплюювала гарячка? Чого ти так скupo заглядало в мотові льохові віконця, коли стурбована мати, намагаючись вичакувати з холодної груби ще кілька градусів тепла, кинула у вогонь вже й останню ніжку ослінчика? Невже твое грійливе серце стало підкупним? Або, може, взимку, коли тебе весна-красуня покинула, ти станеш скнарою, заздрісним самозакоханцем, як ота товста німкеня, яку від дитячого співу кидає в жар? Навіть той хмурий монах, якого вже тиждень тримає в кліщах запій, навіть він не поскупився сьогодні на ласку, коли побачив на дворі своїх дрібних сусідів. На хвилину зупинився біля них і в кожну долоню сунув по мідячку і ласково забурчав:

- Співайте, співайте, вам – бо належить царствіс небесноє... а як доспіваєте, то купіть собі цукерки. А запам'ятайте мої слова: найгірше лихо на світі – горілка, вона приносить людині не лише забуття, але й великий сором...

Старий Рубін, жидівський перукар, який недавно поселився в коморі небіжки Юлки, також не втримався і виніс на двір кошик ласощів, що залишилися від Хаману.. Ще й запитав у дітей, якого звати, хоч усе життя плутав усі імена... Що ж, часу у нього багато, бо клієнтів, яких він приймав на квартиру, було замало. В цьому кварталі жило дуже мало старовірів, які не голилися бритвою і коли його «голярня», яку сусіди називали пеклом, бо вічно гонило звідти сіркою, пустувала, – то він радів кожній нагоді побазікати... Любуючись, як діти лускають його горішки, він гладив вузлуватою рукою свою довту, наче в пророка Єремії, бороду і відлітав у спогадах у давнє минуле... Завжди, коли йому прийшлося бачити дітей, він вертався до свого малого Шльоймела, якого ще у війну, коли він втікав від погрому через галицький кордон, скосили сухоти...

«Сонечко-яснечко, де ти було, – неначе дзвіночки міністрanta лунали срібні дитячі голоси...

На першому поверсі відчинилися двері, і через поріг гепнула на балкон важка перська ковдра. Невдовзі вийшла з вибивачкою в руці німецька покоївка, і на віночок позолочених сонцем голівок поспалася густа пилюка.

Рубін підвів очі:

- Припиніть трішечки, припиніть, добродійко, нехай кіндерхен пограються.. Не беріть їм цього сонечка...

Обличчя покоївки зморщилося в усмішку, вона кинула вибивачку і щезла. В цю мить діти відзначали Іду, яка з кошиком паперових квітів поверталася з міста.

- Грето! Іди з нами погратися, Грето! – зраділи.

Іда поклала кошик і охоче присідалася до веселих дітлахів. В її довгому в золотих кучерях волоссі красувалася біла паперова айстра, і великі сині очі, наче самоцвіти, виблискували в шовкових віях.

- Чому в тебе, Грето, таке довге волосі?

- Тому, що я русалка.

- А вчора ти казала, що артистка...

- Вчора я була ще артисткою, нині я русалка, а коли захочу, то завтра метеликом буду...

- А ти сьогодні, сьогодні! .. – благали її діти.

- Так одразу не можу, бо перше мушу крила відростити...

- Скажи, то болить, коли у тебе крила ростуть?

- Вони ростуть уві сні, і тоді я нічого не чую... В мене і волосся уві сні виросло...

- Коли ти русалка, то стань у середину і роби таке всіляке, як русалці належить... а ми будемо тобі співати. Згодा?

«Сонечко – яснечко, де ти було

Як на дворі зима гула?

При потічку на вербочці

Спочивало в колисочці...»

... Не встигли вони доспівати, як з балкону озвався хриплivий клекіт німкені:

— Марш мені звідси, марш на вулицю, там ваше місце! Збожеволіти можна від вашого галасу...

— Облиште, пані благородна, та ж то невинні кіндерхен, нехай потішаться весні...

— А ти, смердючий Юдо, мовчи, бо я тебе в адвокати не наймала!

Перелякані діти розбіглися і скovalися, як курчата перед яструбом. На сонячній плямі, мов на освітленій рефлекторами сцені, залишилася кружляти тільки Іда. Вона була, як заворожена, замреживши очі і закинувши голову, запивалася сонцем, як казкова богиня, простягла до нього руки, наче всі нитки сонячного проміння хотіла примагнітити до свого серця... Її золоте волосся мусліновою вуаллю розсипалося по спині і по плечах, губи всміхалися й співали... Відколи померла Юлка, ще ніхто її такою щасливою не бачив. Із вікон льоху заглядали на неї здивовані сусіди, які боялися показатися на двір, бо лютя німкеня сердито махала з балкону кулаками.

— Марш мені й ти, пройдисвітко навіжена, шлюндро розквітчана! Все одно тобі Курта Гавзера ніколи не побачити, бо всі листи, які він тобі писав, я спалила... Геть звідти, геть мені з очей!

В цю секунду біля Іди виросла постать у чорній пелерині... Ніхто не збагнув, коли монах з'явився, ані те, коли він підняв камінь і, розмахнувшись з усієї сили, кинув в обличчя німкені... Вона вхопилася за скроні, хитнулася і, наче міх картоплі, гепнула на двір...

До неї підбігли люди, але нерухома купа м'яса в бордовому халаті прозрацила, що вже запісано...

Постать у чорній пелерині, припавши тім'ям до брудної стіни і розкинувши руки, стояла, мов великий розп'ятій кажан. Очі монаха потемніли, і все його обличчя сіпалося в конвульсіях... Вибігла й крива Веронка:

— Що ти... що ти, брате, зробив?

— Хто кращий за неї, нехай кине камінь... Я кинув у неї камінь замість цієї невинної сироти... Бог мені так велів зробити...

Іда підійшла до німкені. Її обличчя було незвичайно спокійне.

— Це той короп... той короп, якого мамка купила на Різдво... Він був міцний, і ніяк не можна було його вбити... аж прийшла сусідка і стук його по голові — аж тоді простягся... Я бридилася їсти, бо він був слизький і огидний, як вона...

У брамі, наче на обкладинці роману-детективу, з'явився силуети поліцая. Їх привела покойівка. Люди розступилися.

— Мертві?

— Мертві.

— Хто вбив?

— Аз, грішний, — відповів монах.

Його зв'язали. З піднятою головою крокував двором, і всі мешканці вийшли проводжати його на вулицю.

Поліції кинули вбивцю у бричку, що стояла перед брамою і обсліни з усіх боків. Коли везли монаха містом, білі коні дико кидали бричкою, і серед людей настала паника... Одразу монах у бриці підвівся і громовим голосом заспівав: «Де профундіс кламаві ад те, Домінє! Домінє, екзауді воцем меам!..»

Юрій Покальчук

А в е М а р і я

Юрій Покальчук – сучасний український прозаїк, науковець, перекладач, есеїст. Народився на Тернопільщині. Його книжки прози: «Хто ти?» (1979), «Кольорові мелодії» (1984), «Великий і малій» (1986), «Кава з Матагальпі» (1987), «І зараз і заєжді...» (1980, 1981, 1985), «Хтось інший» (1993), «Озерний вітер» (1995, 1998), «Те, що на споді» (1998), «Інший біл місяця» (2000), «Одісей, батько Ікара» (2000). Оповідання «Аве Марія» саме з видання «Одісей, батько Ікара». У післямові до цього видання В'ячеслав Медвідь написав і таке: «Випадкових історій не буває; філософія українського буття нам єкотре дає нагоду ототожнення історії – як історії – з долею. Доля, отож, не випадково навроочується з власне випадком. З логікою, в тім і художньою, бачиться, тут усе гаразд».

Її поховали в суботу.

Мама Марія померла у квітневу дощову п'ятницю під ранок. Наступний день вже зі світанком заповідався повестись по-весняному світло і сонечно. Кінець квітня, весна, Аугсбург, табір. Для всіх, хто тут мешкав зараз, війна була позаду, на видноколі поставала весна, а з нею тепло і сподівання кращого. Відтак загальний настрій був веселий, а що в когось траплялись біди, то це – життя. Що поробиш...

Місько ще спав, коли пані Штуль зайшла до їхньої кімнати і сонного обняла його, заливаючись слезами. У напівсні, ще не осягаючи вповні, що котиться, Місько найперше відчув, як поволі поймає його густий холодний біль. Він затремтів, десь на дні себе намагаючись утекти від пекучих слів, неспроможний і далі нараз усвідомити, про що саме говорить пані Штуль, яка, захлинаючись, ледь продавлювала крізь слізози:

– Ваша мама померла! Бідні сирітки! Що ж з вами буде! Бідні сирітки!

Христя спала на сусідньому ліжку, а на Міська падала важка стіна жаху, він стояв перед проваллям, власне, він вже летів у нього, зіштовхнутий до-лео в лихо, в біду, в нікуди, в нішо, в ніяк, сам один, безпорадний, маленький і вмить дико самотній.

Він захлинувся сухими слізами, все ще не вірячи в жорстку правду, бо все съество його волало: «Ні, ні, ні! Так не може бути!» Але реальність повівалась кригою, поволі пробивалась в його свідомість.

Це була правда, треба було починати з нею жити.

Вже коли вони з мамою і Христею дістались Аугсбурга після усіх страхів, що поймають біженців, після неймовірної, важкої дороги, стрілянини і вибухів бомб, довгих переходів і чекань, здалося на якийсь час, що найгірше позаду, що тепер усе якось влаштується.

Від батька вже кілька років не було ніяких новин, але тут у таборі для бездомних українців, що втекли від комуністичного режиму, подейкували, що уся дивізія «Галичина» перебувава в англійському полоні десь в Італії, і є надія, що за якийсь час їх звільнять, родини об'єднаються і будуть якось таки жити на Заході, бо ж війна вже скінчилася.

Львів лишився окупований радянськими військами, і тим, хто нині перевував у Аугсбурзі, додому вороття не було. Ніхто й не сподівався тепер на близьке повернення додому. Але ж не може бути, щоби так залишилось на завжди. Сподівання на прийдешні зміни були у всіх. Але наразі треба було чекати. Скільки, невідомо, але треба було чекати і жити.

Той лисуватий кругловидий майор із радянської групи говорив гарною українською мовою, і його звертання до військовополонених українців виглядало щирим і доброзичливим.

Війна – це війна, – наголошував він. – Але війна скінчилась. Є зараз полонені німці у нас в СРСР, відпрацюють трохи на будовах наших міст, які вони ж і руйнували за війни, і пойдуть додому.

А ви – куди? Повернетесь – також відпрацюєте на будовах, як військовополонені, і повернетесь додому. Ну, помилились, не розуміли. Приїдете, спокутуєте, і за пару років будете вдома. Знайдете роботу і спокій в рідних місцях...

Василеві це здавалось маю і казкою, але так хотілося додому, до дружини, до дітей, що він завагався. Як його не переконували колеги, але він завагався. Все ж дві вищих освіти – юрист і філолог. Таких, як він, небагато у Львові. Згодиться і при новій владі. Якось виживе, знайде працю. Там-бо Марія, кохана його дружина, там його Місько і Христя, яких він уже не бачив два роки і нічого про них не знає... Як вони ростуть, як змінюються? ..

Нехай біда стала, але ж міне, нехай якийсь час і злидні, витримаємо, але треба вижити, вижити разом, бути з тим, що є тобі найближче, найрідніше, що є в тобі, тобою, твоє і для тебе...

...Аве Марія-а-а-а! Домінус санктус... – Місько тягнув високу ноту, відчуваючи, що йому вдається, як ніколи, і що усі в соборі його чують, що нині його спів справді зачіпає люд. і, пишаючись цим, виводив вище і тугіше ноти шубертівської «Аве Марія», не озираючись на рідних, гейби вживаючись у музику, викладаючись в неї поспіль.

Він знов, що тут, у соборі святого Юра, чують його тато і мама, і маленька Христинка, і що нині батьки, певне, знову дістануть похвали на його адресу і ще раз тато йому скаже – синку, це перехідне, усе життя перехідне, а твій голос найшвидше. Тому будь мудрий і пам'ятай – твоя слава сьогодні, у твоїх десять – швидкоминуча, коротка. Та й час у нас зараз важкий, хто зна, що буде далі. Німці зараз тут, а завтра? А якщо знову прийдуть большевики? Але в цей свій діточий час, якщо можеш зробити щось добре, щось насправді добре, то роби це найкраще, як тільки можеш. Завжди, в кожну мить свого життя, що би не робив, роби найкраще. І тоді виживеш і дістанешся брама раю...

– Що таке брами раю, тату?

– Та це, синку, слова, сенс яких хіба що з часом забагнеш. Брами раю – це те найвище, чого може сягнути людина за своє життя. Себто, умовно кажу-чи, дістатись майже туди, де вічне щастя, де те, що називають раєм. Повер-нувшись у райське, безгрішне життя людина не може. Але дістатись майже туди, себто до брам раю – це велике щастя, це довгий шлях без перерви, навіть часом без надії, але з працею і вірою...

– А ти, татку, ти, як же твоє життя, і де брами раю для тебе?..

– У кожного своє. В одного вище, в іншого менше. І брами раю – завжди попереду. Це от зазад ти дістався чогось і почувавши – ось воно є! Але завтра вже буде цього мало, або постануть перед тобою інші завдання, і знову ці брами раю віддалятимуться... Зараз для мене – брами раю – це ви, це моя родина – ти, твоя мама й маленька Христинка. І те, як ти співаєш, синку. Це і є мое щастя, мої брами раю. І друге – я працюю для нашого народу, я вірю, що роблю добро людям, і намагаюсь його робити. Зараз мені справді добре. Аби лиш було так, і я буду щасливий. Аби лиш...

Місько слухав, але половини того, що казав тато, майже не чув. Колись він може згадати це, якщо пам'ять запрагне знайти своє коріння в минулому. А зараз він мав чимало своїх клопотів.

Біляве, та ще й кучеряве волосся, відросло йому майже по плечі і робило його скожим на дівчинку, і це було нині одним з його великих життєвих не-гараздів. Місько не дуже визнавався в цьому навіть батькам, але не раз аж шаленів від обурення, і то ще змалечку, коли хтось із батьківських знайомих казав – о, яка у вас гарна донечка! .. А тато чи мама усміхаючись пояснювали, що то хлопчик, а Міськові хотілося вибігти з кімнати, хриснувши двері-ма якнайголосніше, або вчинити ще щось таке, щоби ті люди враз побачили в ньому хлопця.

Над ним підсміювались у школі дядькуватіші з дитинства його ровесники. Так само і сусідські діти, навіть менші, не раз кипли з його зачіски. Коли Місько почав співати в церкві, кпини на його адресу від ровесників дещо поменшали.

Але жаль до своєї зовнішності у ньому лишився.

Поза тим Місько вчився грati на скрипці, вчився співати, ще ж і школа, і врешті часу в нього на вуличні гулі було обмаль.

Батьки його заспокоювали, що минуть роки і він дістане все те, що мають інші, а ті, інші, ніколи не навчаться грati на скрипці і співати, як він...

Місько любив співати, але йому хотілося швидше стати мужнім і дорослим.

Ти зараз найрідніша мені у світі людина. І в моїй хаті можеш жити стільки, скільки хоч усе жистя...

Відколи маму поховали, пані Штуль кілька ночей почувала у них, а після похорону сказала просто на цвінтари: – Михасю, нема ради, одні не виживете, будете зі мною. Я сама, чоловік десь мав би бути також на Заході, але невідомо де, так що якось вже справимося втрійко, а там побачимо...

– Ми з Христинкою вертаємося до Львова, – сказав Михась і здивувався власному голосу. Звучав хрипко і важко, немов би говорив хтось інший.

– Та про таке не може бути й мови! Як ви доберетесь туди, там совєтська зона. Всі тікають звідти. Отімся, дитино!

– Ми вертаємося до Львова! ..

Розмови з Міськом були довгі і марні. Говорити довго він не хотів. Місько взагалі говорити про це не хотів. Тільки шукав когось, хто, може, вертати-меться назад, аби з ним поїхати звідси геть.

Він переглянув обидві мамині валізи.

То було важко і страшно. Мама позабирала з собою зі Львова свої країці хутра і прикраси. Ще було щось жіноче, що без господарки викликало розпач і страх перед її неповоротною відсутністю, перед небуттям, перед марністю зберігання чогось на постім, назавжди, наколись, на ніколи. Пудра, парфуми, залишки шмінкі для вуст. Панчохи... Жіночі сорочки і штанці. Щось таке, чого Місько ще ніколи сам не торкався, щось з іншого, незнаного, жіночого світу, до якого мама також належала, але лише однією часткою, якоюсь чужою і незнаною. Бо ж мама була їхня з Христинкою, їхня найкраща у світі мама, тепла, рідна, лагідна, своя, пахла мамою, найріднішим і найкращим у світі запахом...

Пригадую, як ти з першої з нею зустрічі сказав, що тобі Оля подобається. Твоя думка для мене важила дуже багато. Врешті, бачиш, я одруженівся, живемо разом і все гаразд. Я з цього страшенно тішуся. На загал не важливо, як сприймає цілий світ твою дружину. Важливо, що тобі з нею добре, і саме це означає, що вона найкраща у світі. Але завжди є у людському житті бодай хтось один, на чий думці тобі все-таки залежить... Так отож.

Дмитра усі любили з дитинства, але й лаяли також усі. Хоч він мав таку вдачу, що й лаяти його було гейби ніяк, або ж ні за що. В дитинстві був гарний, а вже як став підлітком і юнаком, то дівчата просто пороги оббивали за ним. А він усе смішками.

Єдино кого обожнював, то свою сестру Марію. Вона була дуже на нього схожа, лише на кілька років старша. От з нею у Дмитра ніколи не було ні сварок, ні з'ясувань. Марія його розуміла з півслова, і лише вона на нього й мала управу. Музикант з Дмитра був вроджений. Грав на всіх інструментах, за який би не брався. І на скрипці, і на фортеп'яні, і на гітарі, і на флейті. Може, музика його й підбила на таке життя. Ледве скінчив гімназію. Хоч таки скінчив. І ні, щоб учиться далі. Бо ж можна було. А то запустив кучері по самі плечі і подався з музикантами мандрувати по весілях і похоронах. З циганами один час волочився, потім сам якусь компанію склеїв. І копійку зароблив.

І не те, щоби пив. Але хати не тримався, до громадської роботи – ніяк. Коли прийшли совети, Дмитро при якомусь советському клубі ніби керував самодіяльністю. А прийшли німці, то так само – тільки музика, ніякої політики.

І до побачення.

Так усі влади його лишали. Як лише пахло військом, Дмитро десь зникав, аби потім появитись, коли віщувало. То ж коли набирали в дивізію «Галичина», він сказав Василеві – може, ти й правий, але я до жодного війська не вступлю, поки зможу, зброю в руки не братиму, лиши музикуватиму. А щодо України, то я свое ще зроблю. Не спіши мене судити, Василю.

В родині снували непевні пересуди, що Дмитро має зв'язок з лісом, що його музичні мандри не всі такі прості, і що за ним щось таки є, бо ж не може такий мудрий хлоп у двадцять чотири бути таким собі гейби ніхто.

Але час минав.

Василь пішов у дивізію, а Дмитро грав собі на скрипці.

Ірену також привела пані Штуль.

— Я напевне вертаю, — казала Ірена. Я не лишаюсь тут, бо пошо мені. Я маю в Krakovі родину, то пойду до них, а далі буде видно. Може, вернусь до Львова зразу, може, потім, може не вернусь. Але до Krakova, то напевне, і дітей з собою беру, нема мови.

Такі бідолашки лишились без мами... Певне що, коли якась родина вже є у Lvovі, то якось буде. А що дітям вештатись по чужих краях. То вже дорослі мають свої проблеми, а з дитини що — нічого!

Волосся Іренине було колись фарбоване набіло, але давно і тепер на її голові кумедно поєднувались споловини темний і білий кольори.

Вона мала і також яскраво помальоване обличчя. Говорила добре по-українськи, хоч час від часу збивалась на польську. Говорила голосно і напружено.

Міськові вона не сподобалась. Але він мовчав, бо що було тут говорити, що вибирати.

Є можливість їхати з Німеччини, поїдемо хоч з ким.

Ірена внезабарі перебралась до них, і в Augsburg зони жили разом ще доволі довго. Пані Штуль почала рідше до них навідуватись, і врешті діти цілком були віддані Ірені.

Ірена за кілька днів сказала Міськові, що має час від часу полагоджувати свої справи з різними людьми. І це все для того, щоби вони могли врешті усі вийхати, залагодити всі памери і все решта. Тому, якщо хтось до неї увечері приходить, вони повинні сплати і не ворушитись особливо, бо...

Вона відділила ліжко, де вони спали з Христинкою, умовою завісою зі шматка марлі, і в той же вечір прийшла пізно з якимось паном, з яким щось пили і йшли, і потім повалилися на ліжко, і серед розмов, шепотів і стогонів, Місько відчув, як у нього захололо всередині усе, бо запанувала мить мовчання, лиши якогось шурхання, а потім зойк і відтак ритмічний рух, якому вторило страшно скрипуче ліжко, і крізь марлеву завісу Місько бачив дивні тіні на ліжку напроти, згорблену чоловічу спину і жіночі ноги біля голови чоловіка, долинав стогін жінки і харчання чоловіка, і в нього все запульсувало, він знат про це, він чув про це, він вже знат себе і почував себе отам, але ось поруч... Це було страшно, і гайдко, і привабливо водночас, його руки повзали автоматично униз, де напружуvalась його юна чоловічність, і йому хотілося, аби це швидше скінчилось, аби вже... він нервово мяв себе і врешті... О-о-о! Стогін Ірени, хрипкий зойк чоловіка і власний конвульс сплелися в одне ціле — страшне, важке, могутнє і гайдке у своїй привабливості.

Місько боявся лише, аби не прокинулась Христинка. Але вона у своїх вісім спала непробудно. Вона в останній час також говорила мало. Але геть боялась лишатись сама, навіть накоротко, ускрізь тінню ходила за Міськом, і він нічого не казав їй, розуміючи, що іншої ради нема. Бо щось з нею сталося. Вона чекала його навіть під кльозетом, і просила, аби він чекав її, і відтак від Міська — ні на крок.

Але зараз вона спала спокійно, бо Місько був поряд.

Але Місько не спав, доки все не скінчилось.

Чоловік пішов, Ірена потягнулась на ліжку і заснула.

Міська також зморив сон.

Наступного ранку він не міг дивитись на Ірену, але вона майже не звертала на нього уваги, чи то не бачила його погляду, чи то не хотіла бачити. Вранці дала йому й Христинці по шоколадці і подалась кудись, тверджачи, що скоро їх випустять, і вони пойдуть звідси геть.

Але жили вони так ще два місяці. Кавалери до Ірени приходили кожної нічі, і згодом Місько вже не збуджувався, як раніше, не раз навіть засинав під час злягання на сусідньому ліжку.

Але раз по раз все ж не без того, що хапав себе за стужавілу чоловічність, і в тakt руham на сусідньому ліжку, кленучи себе сам, припливав у блаженне забуття.

Василя заарештували, щойно вони переїхали кордон СРСР. І вже далі з поведінки вартових і всього, що відбувалось потім, Василь почав усвідомлювати, що припустився помилки. Що товариші його мали рацію, коли відмовляли його вертатися. Але назад вороття не було. І далі все крутилось, як в страшному сні. Короткий вирок – двадцять п'ять років тaborів за зраду батьківщини. У товарняк і на північ.

Їхній шлях ліг на Таймир, в Дудінку, як сказали їм вже в дорозі. І десь ще там у теплущі Власиль раптом відчув, що живим йому з Сибіру не вийти.

Все у музиці, Міську! Розуміння у музиці. Любов у музиці. Бог і природа у музиці. Мудрість у музиці. Слів не треба. Аби зрозуміти одне одного, треба лише однаково чути музику. і тоді слів не треба. В музиці багато більше всього. Навіть у простій...

Ти тепер у нас чоловік у родині. Поки немає тата, ти його заміщаєш. Ти наш охоронець і лицар. Ти мій маленький лицар. Сказане мамою наповнювало Міська і гордістю за себе, і трохи страхом, що йому відповідати за маму Марію і за Христинку перед усім світом, а довкола війна і...

С дві речі, дитинко, як на мене, найважливіші в житті. Це любов і батьківщина. Любили когось, потім родина, діти, свій край, усе своє – найближче і найглибше. Певне, що одного разу любили когось і не з родини. Але над усе – родина і батьківщина. Львів – це мое життя. Ви, тато і Львів... Всі мамині слова спливали тепер у Міськовій голові раптово і болюче пронизливо. Йому часто хотілося плакати, але він не міг, бо поруч була Христинка, і він був старший, і відповідав за неї... Лицар... Який же там з нього лицар, коли він усього так боїться...

Ти зараз найрідніша мені у світі людина. І в моїй хаті можеши жити стільки, скільки хоч усе життя...

Місько не спав, хоч уклався вже давно. Завтра мали вони з Христинкою йти до різних польських родин, тут вже не могли більше бути, і Ірена лишила їх тут, а сама подавалася кудись далі до родичів у глиб Польщі.

Попри певну відразу, яку почував особливо напочатку, Місько таки вже звик до Ірени. Врешті вони пробули разом вже два місяці. Жили в одній кімнаті, часто їли і пили разом.

Ірена не раз і розмовляла з ним, лише одного щоправда разу сказала – підростеш трохи і все зрозуміш. І про мене теж. Думаєш, мені так просто жити, і отак з будь-ким водитись. А треба жити, треба вижити, а життя мое мінає. Я теж хотіла би вийти заміж, мати дітей, і жити собі спокійно.

Не вдалося, причин багато.

Тобі скільки років?

– Восени буде чотирнадцять...

– А-а! То ти вже дещо знаєш і почувавши... Підростеш, тоді збагнеш, що й до чого. Тому не поспішай мене судити...

— Я не суджу! Ми тобі влячні, що ти нас до Кракова довезла. Але я буду вертати до Львова.

— Поживем, побачимо. Поки що перебудете у цих поляків, я поїду до родичів, а там розвідаємо, що і як у Львові, може, й до Львова разом подамося...

— О, це було б чудово! ..

Така розмова відбулася кілька днів тому. Ірени досі не було, і Місько не міг заснути, чекав її і різні думки снували в нього в голові. Ввіжався йому Львів, виринав спогад про батька, який був невідомо де — живий чи мертвий, один Бог зінав. Про маму — стискалося серце і слози наверталися на очі. І про Дмитра у Львові, він же десь має бути у Львові, він нікуди не поїхав і їх відмовляв. Дмитро — музикант, веселун і жартівник. Місько був його улюбленицем — це всі знали в родині, і зараз Дмитро був головною постаттю в уяві Міська, крапкою опертя у Львові, хоч там була ще мамина сестра тета Марта, також добра і лагідна, була їй іще родина. Але Міськові хотілося зараз не просто родинного і загального тепла, а тепла саме до себе, над усе того тепла, яке давала йому мама і зараз міг дати йому лише Дмитро, найближчий до його мами Марії. Дісталися Львова, дісталися Дмитра, а там далі якось буде.

Високі шпилі львівських катедр і веж — від Юра до Порохової, Домініканів і аж до Оперного театру постали враз перед Василем у світлосяйності, гейби серед літа освітлені могутніми ліхтарями, і вже увесь Львів, ціле місто нараз підступало щодалі більше і ось оточило Василя, і всі його рідні і приятелі виходили один за одним до нього з-за будівель, і Василь, ступивши врешті після вагань крок уперед, легко ковзнув повз усе, що було щойно довкола, ступив до них, і відчув, як поймає його давноочікуваний спокій, настає полегкість, за якою осягаєння, що тепер все буде гаразд з його дітьми, з його дружиною і з ним самим, що настає мир і спокій і забувається страшний, примарний сон, який тягнувся роками і здавалося не мав кінця, і врешті кінець настав, і це було щастя.

Василь був одним з тих кількох тисяч совєтських зеків, що замерзли у лютих полярних зимах на трасі Дудінка-Норильськ, яку будували по війні.

Ірена зайшла в кінатутико і рухалася так, що очевидно було, що намагалася не шуміти, аби не будити дітей. Міськові раптом це стало присміно, він відчув приплив симпатії до Ірени, і жаль за тим, що вони мають з нею розлучатися.

— Ірено, — покликав він.

Ірена шарпнулася, гейби алякано і підійшла до ліжка, де спали Місько з Христею.

— Ти чого не спиш? — спітала вона хрипкуючо. — Треба спати, вже пізно.

— Та якось не можу заснути, думаю про все і про завтра, і як нам буде у тих людей...

— Спи. Я ось теж лягатиму.

Вона відійшла до свого ліжка і почала роздягатися. Місько, як вже не раз бувало, дивився, як вона роздягається у півтемряві, і йому хотілося більше побачити її, оголену, коли вона перевдягалася у нічну сорочку. Ген майнули в півтемряві білі яблука персів, і Міськові перехопило подих, і щось заворучилося у нього всередині.

— Ірено, а ти коли завтра ідеш? А ми коли?

— Вранці про все поговорим. Зараз треба спати.

— А я не можу заснути...

– Не можеш... Заснути не можеш? Ірена мить мовчала. А потім:
– Хочеш заснути краще, іди до мене, погрійся, я тебе присплю...
Міськові перехопило подих, і серце шалено закалатало у грудях. Білі яблука персів майнули в уяві.

Він встав, укрив Христинку і підійшов до Ірениного ліжка. Вона розгорнула ковдру.

– Ну, йди-но сюди, юначе... І Місько провалився в безодню.
– Міську, прокинься, Міську! – Він розплюшив очі.
– А чого ти спиш у Ірениному ліжку? – питала Христинка здивовано.

І тут Місько осягнув, що він голий у ліжку, і що все в нього напнуте, як струна.

Вміть натягнув ковдру по саму шию.

– Ірена пішла вранці, а ти копалась уві сні, то я скочив сюди, у її ліжко. Я зараз встану, іди вмивайся!

– Я сама не хочу!

– Іди, тобі каку! Я хочу ще мить полежати. Зараз за тобою прийду і я вмиватися! Йди!

Христинка скривилася незадоволено, але послухалась. Щойно вона вийшла, Місько притиском розгледівся, знайшов у ногах на ліжку під ковдрою свої підштанці, скочив у них і застеливши швиденько Іренине ліжко, присів на тому, де спали вони з Христинкою, і тепер лише голова в нього пішла обертом від спогаду про минулу ніч.

Розчинення у блаженстві, ніж у маслі, тепло іншого тіла, втрата себе і знаходження нового, ого, який ти, хочу ще, провалля, шал, безмір, гріх, со-лодко, біжу, лечу, падаю, я вже дорослий, я чоловік, я є, я буду, я можу, я вже, та втамуйся вже, скоро ранок, я хочу вміти, ти вже, тобі добре, ти чудо-вий, сонце всередині, ти найкраща, добре з тобою, треба було раніше, з тобою найкраще з усіх, спи, завтра буде...

Місько чекав, що Ірена ось-ось повернеться. І боявся з нею зустрітися, і чекав нетерпляче.

Минуло кілька годин, але Ірена так і не з'явилася. Врешті пані дому, в якому вони з Іреною замешкали у Krakovі, прийшла зі старшим паном, який мав забрати Міська до себе, і панею, що мала забрати Христинку.

Христинка заплакала. Полька взялася втішати її, кажучи, що вони мешкають близько до того пана, що бере Міська, і Христинка буде щодня бачити-ся з братом. Так що їхня розлука не буде дуже помітною. А далі буде видно.

Коли узялися до речей, то з'ясувалося, що Іреною валізи немає. Треба було розфасувати речі в їхніх валізах – Христинчині в одну, а Міськові в іншу. А також мамині речі...

Відкрили одну валізу, а потім майже лихоманково іншу. Обидві були майже порожні. Нагхано було туди старих газет і якогось шмаття.

Дитячі речі лишились, але теж не всі.

Місько дивився на все це мовчки, потім похитнувся, в очах у нього закрутилося, і він повалився на підлогу, втративши притомність.

Ми прожили разом тринадцять років. Ти ніколи не думав про це? ! І число нашого дому – тринадцять. Певне для нас воно щасливе. Я колись тобі сказав – «Ти зараз найрідніша мені у світі людина, і в моїй хаті можеш жити стільки, скільки схочеш, хоч усе життя...» – тоді, коли ти

*прийшов до мене, тобі теж щойно минуло тринацяття. І ти міг би й дали
жити зі мною. Як ти бачиш, і Оля моя до тебе ставиться так само, як і
я. А що вам з Орисею краще окремо жити і еде, то вже інша і зрозуміла
справа. Однаково нікуди ми одне від одного не дінемось...*

Господи, прости мені усі гріхи мої, свідомі і несвідомі, забери усю скверну
з моєї душі, з моого тіла і з моїх думок, Господи, прости мені усе, що чинив я,
грішне, я спокутую у молитвах і ділах своїх, Господи, нехай святиться воля
твоя, нехай буде царство твое, як на небі так і на землі, і в душі моїй нехай
буде царство твое, мамо моя і тату мій, простіть мені гріхи мої, я обіцяю Вам
чистоти і світла в собі, я обіцяю Вам дотримати себе і сестру, я обіцяю Вам –
ніколи більше гріха і скверни, я обіцяю Вам... Господи, дай мені силу витри-
мати все, пом'яни мене в царстві твоїм, дай мені силу дістатися Львова, моого
рідного Львова, нема святішого за нього місця в моїй душі, Маріє, свята Ма-
ріє, Божа матір Маріє, мамо моя Маріє, Господи спаси і помилуй... помилуй...

Гострий уламок скла врізався Міськові у долоні, між якими був затисну-
тий, і краяв долоні його вже до крові, а Місько й далі стискав руки дужче і
дужче разом, і вже кров струміла з долонь, але він вже не бачив нічого, і біль
з порізаних долонь лиши давав його молитві сили, і він молився шалено й
відчайдушно, вириваючись всім єстеством своїм до Бога, до покійних батьків,
до душі чистої і праведної, до світла, до світла, до світла і, спершу стоячи
навколошки самотньо у Маріяцькому костелі в Кракові, він простерся далі
ниць перед іконостасом, витягуючи вперед скривавлені руки, витягуючись
із минулого в майбутнє, тягнувшись до світла.

– Але у Львові я вами не займаюсь, виходите – і до побачення. Я іду далі,
везу вантаж, у мене справи, так що...

Дебелій капітан совєтської армії виявився українцем з Черкащини, і са-
ме на нього набрів Місько, в один із своїх чергових походів на вокзал у пошу-
ках можливості дістатися Львова.

Минув місяць, відколи вони з Христиновою жили в Кракові у польських ро-
динах. Все було чудово. З дитинства діти разомовляли польською, люди, що
взяли їх до себе, були милі і сердечні, і вмовляли обох лишатися. В одних
дітей не було, в інших всі загинули під час війни і вони хотіли мати біля себе
живу душу, а Місько і Христинка були чесні і зосереджені, добре виховані,
як казали поляки, зразу видно породу.

Коли виявилося, що Місько співає, і в костелі, куди дітей повели в неді-
лю, він заспівав свою «Аве Марія», то по службі Божій старий Казімеж розір-
лував його, і сказав, що Міська сам Бог послав йому до хати, що кращої
дитини він і бажати б не хотів.

Отож коли Місько сказав, що вони з Христиновою йдуть до Львова, то ста-
рий мало не плакав, умовляючи Міська лишитись. Так само вмовляли і Хрис-
тину.

Але Місько попри всі почуття вдячності і симпатії був незворушний і не-
похитний у своєму рішенні.

До Львова.

Плакали, проводжаючи, жарчі на дорогу, адреси, якби щось, то просимо, і
взагалі.

Адже скільки тут тої дороги від Кракова до Львова. Колись побачимось,
дасть Бог!

Виїхали надвечір. Через ніч мали дістатись Львова.

На кордоні капітан щось там перебалакав з прикордонними військовими. На дітей лиш зиркнули, і по тому.

Ранок. Вокзал. Львів.

Вони йшли Львовом майже вдосвіта. Місто на загал ще спало, лиши де-не-де прошкували, певне, кудись на працю, самотні перехожі.

І військові советські патрулі.

Але ніхто не звертав особливої уваги на двійко дітей, що крокували вранці Львовом на початку жовтня першого повоєнного року кудись майже навадогад, не знаючи вгаразд жодної адреси, лише вишпортуючи з памяті гейби напомацки якийсь шлях, яким і простували, відзначаючи відчужіле, але своє, як подих, рідне місто.

Місько тримав в одній руці валізку, а іншою за руку Христинку. Було вже трохи зимно вранці. Він трохи щулився від холоду у самій лиш сорочці. На Христинці була доволі тепла кофтина і він знат, що сестрі не холодно, і все ж позирав на неї час від часу дбайливим оком, а вона у відповідь на нього, довірливо стискаючи братову руку, гейби єдиний якір, що тримав її в цьому житті.

Вони йшли по Вокзальній, потім повернули на Городоцьку, і вже коли дістались маленького костьолу на роздоріжжі, Місько захвилювався. Тут ліворуч вони нібито мали повернути. Це вулиця Клепарівська, з'ясовував собі Місько, і таки, здається, на ній, на самому початку жив колись Дмитро, тільки чи...

Але Місько йшов впевнено, нічим не зраджуючи свого хвилювання сестрі, і діставшись знайомого будинку – номера він не пригадував, як і назви вулиці, піднявся разом з Христинкою на четвертий поверх і поступав у двері ліворуч.

Хвилину ніхто не відповідав, і Місько, захвилювавшись, поступав ще раз, настирливіше.

Врешті почулось якесь шарудіння за дверима, і невдовзі двері відчинились. На порозі стояв заспаний Дмитро, зарослий незнайомою Міськові світлою кучерявою борідкою. Він отетеріло витріщився на Міська і лише видихнув:

– Місько, ти... ви...? А де мама?

– Мама померла, – сказав Місько, і йому стало боляче жити. – Ми... просто не знали, куди ще йти і до кого, я пам'ятав лише, де ти живеш, ми повернулись до Львова самі, і...

Ти зараз для мене найрідніша у світі людина. І в моїй хаті можеш жити стільки, скільки схочеш, хоч усе життя... – сказав Дмитро, захлинаючись від усього, що почув і побачив. – *Ти знаєш, як я любив свою сестру Марію і тебе, ти... ви... ви мої, наші... – з вами все буде гаразд...*

І тоді Місько заплакав, уперше за весь цей час, гірко заплакав, як маленький, уткнувшись в Дмитрове плече.

І це був Міськів день народження. Йому сповнилось чотирнадцять років.

Юліус Панько

Мої Аркадії

Вирішено. Відступати нікуди. На дверях, які відокремлюють операційні зали від інших частин лікарні, навіть клямки немас. Моя весела медсестра, з якою я намагався шуткувати і яка привезла мене сюди ліфттом, передала мене жіночій постаті, вбраній у блідо-зелений халат, з гумовою шапочкою на голові і в надто великих гумових калошах на ногах. Та наказала мені роздягнутися за завісою і накинути на себе довгу білу сорочку, яка нагадувала дитячу льолю із шнурками на спині, яких я, звичайно, зав'язати не зможу. На голову я натягнув таку ж гумову, але білу, шапочку, ну, просто дитячий чепчик, а ноги всунув у білі, здається, безрозмірні, калоші. «Почекайте, я по вас прийду!» – кинула сухо, відходячи.

Сідаю, руками підкладаю льолю під сідницю, щоб не сидіти на холодній, дермантином оббитій лавці. В скляних дверцятах шафи з ліками відбивається закутана в біле істота, ще так їй дати до рук косу... З білого стирчать очі – мов перелякані мишенята, значить, це я. Я? Гроші, посада, кар'єра тут втратили будь-яке значення, і в тому склі їх зовсім непомітно. Але відваги мені не бракує. Хоча... На цей крок я зважувався довго, всупереч тому, що бувалі в бувальцях твердять, ніби подібні операції в ліпших клініках роблять і прибиральніці. Адже йдеться про очі, мої очі!

«Чим скоріше, тим краще! Доки ще не пошкодило оболонку, бо потім на черзі й зініція...» Я не міг не віддати належне професійній спостережливості офтальмологів, які під час випадкових зустрічей зі мною помічали небезпеку, яка поширювалася від внутрішніх кутиків очей і мала невдовзі затямати мій зір.

Ні, ні, цього в жодному разі не може статися! Адже йдеться про очі, мої очі! Ті самі, які бачать прекрасно розвіяну кар'єру їхнього носія. Вони допомогли йому добитися успіху, здалеку розрізняючи людей потрібних і корисних від авбияких, помічаючи й тих, які могли стати впоперек дороги і допомагали обходити їх десятою дорогою. Очі бачили все, що було потрібно, а розум робив своє. Ні, ні, бачили й красу, щоправда, красою було тільки те, що приносило зиск. Гроші, чи то позичені, чи виспекульовані, добра торгівля, успіх у жінок – все це означало вступ до раю, відкриття своєї Аркадії. А коли щось не так, то знов на причині були очі – де я їх мав?! Де вони дивилися?

Замаскована в білому медсестра вела мене до операційного залу. Льолю я мусив весь час притримувати, щоб зберегти хоч крихту чоловічої гідності (ще добре, що мене ніхто із знайомих не перестрів). Така сама постать, очі в ній були, правда, відкриті, прийняла мене від першої. Та друга привіталася зі мною кивком голови, підвівши зір від розкладених інструментів.

– Прошу, лягайте! Голову покладіть ось сюди! – Моя голова опинилася в якісь металевій підкові чи обручі, який мав би її зафіксувати і не дати мені й поворухнутися, так я гадав. Боже, вони ж зі мною тут можуть вчинити що хочуть! Дурниці! Думай про щось інше!

До носа мені запхали трубку для кисню і вкрили зеленим простирадлом аж по ніс, лишивши отвір для очей. Тоді мені й спало на думку, що гроші, приготовані для хірурга, залишилися в роздягальні разом з новим халатом і новими пантофлями. Ну, це кінець. Коли мене медсестра відводила геть, там був ще один циганчук: операцію відклали через сильний кашель. Отже, прощайте, гроші! Та хіба їх у мене мало? Віддачуся потім...

Не знаю, чим мені промивали довкілля очей, але пекло немилосердно. Та ще більше запекло, коли наді мною з'явилася рука із шприцом і голос із-за маски спітав когось: «Обидва?» Хтось притакнув, за голосом то був чоловік, мабуть, лікар. – «Лежіть спокійно, не ворушіться. Дамо вам ін'єкцію до кутиків очей, це не дуже болітиме. Головне, слухайте, що я казатиму: вліво око – значить, вліво, а вправо – це вправо, ясно?» Що ж тут неясного?

Мало що гроші залишилися біля цигана, так нині дай собі виштрикнути очі? Краплі трохи зменшують біль, спричинений голкою, але мое тіло під зеленим простирадлом – сам корч. «В порядку», – лікарєве констатування мене трохи заспокоює і дозволяє видихнути. Ліве око відкрите: мов у тумані бачу чиєсь руки, які розтягають повіки й засувають під них якусь плівку, мабуть, для фіксації. Це нагадує мені давню пригоду. Малий пастушок прибіг додому з плачем і смітinkою в оку. Нічого не допомагало, то послали хлопця до Ілі Рудого, щоб її вийняла язиком. Промивання, протирання ріжечком хустини не допомогли, то хочеш не хочеш на черзі була Іля. Та вийняла зубний протез, прополоскала рот водою і пустилася до праці. Неймовірно: її теплий вогкий язик безболісно обстежував усі закутки, шукаючи зловмисника. І наречті після кількох спроб Іля зняла з кінчика язика дрібненську, майже невидиму піщинку.

Одна із голів, які схилися наді мною, наказала: «Мікроскоп! Ще ближче, ще... Добре». Я бачу над собою одне ясне-яснісінське молочне коло, ніби дивлюся крізь матове скло на сонце. Я весь в пітмі, суміш голосів доноситься до мене мов із потойбіччя, із-за молочно-водяні завіси. Дивно, але мені здається, що я вже щось подібне пережив. Можливо, це і є той, небагатьом відомий, стан, коли перед очима, наче стрічка фільму, прокручується ціле життя.

Аж десь там, наприкінці тієї стрічки, бачу хлопчика, властиво, його очі. До них проникає гостре світло розколисаної кулі, через полотно польової колиски його ніздрі лоскоче п'янкий аромат картопляного бадилля, бильки, а до вух долинає материн голос.

З минулого напливають дальші й дальші картини. Бачу їх, немовби сидів у поїзді спиною вперед, і це дає мені можливість бачити речі й події, котрі лишилися позаду. Бачу хлопця на возі біля шопи в тіні двох яблунь. Хлопча роздумує, роздумує над тим, чому це бачити дано тільки очима. А не чимось іншим, га? Воно зажмурює очі й широко відкриває уста – а що, як вдається? Злітає з воза і здивованою сідницею пристає на твердій-претвердій землі.

Перед молочним отвором миготить чиєсь тінь, немов склоочисник під час

зливи: туди-сюди, туди-сюди... І голоси: «Висмоктуйте! Промити, ще, ще! Тепер тут, але обережно, так...» Потім наказ мені: «Подивіться вліво, вліво! Витримайте, вже недовго! Але не сміте ворухнути оком, ще два стіжки...». Мое тіло напружене, мов тятика, а льоля цілком мокра від поту. Нарешті! Ліве око готове, і мені закривають молочно-водяній отвір чимось м'яким і теплим. Тепер черга за правим.

Знову той самий молочно-осяйний отвір, через який можу зазирнути в минуле і там шукати свої Аркадії.

Образ поступово яснішає: кам'яниста дорога, попід нею кришталевий по-тічок, береги якого поросли лозинням, бузиною та лопухами. На дорозі перед дном — хлопчик у коротких штаненятах із перехрещеними шлейками ззаду, на спині. Що дістється навколо, його не цікавить, бо він саме вирішує питання, яке його давно цікавить. Чому, коли кине камінець, він або зникає у воді, або щезає безслідно у верболозі? А чому б не міг повернутися назад, відбитися? Може, через те, що дивиться за ним услід? А той летить і летить, доки з очей не зникне... А що, коли обернутися спиною? Трах! Йой! Хлопця пронизує гострий біль і втіха — значить, камінець повернувся, коли не спостерігав за ним?! Още так відкриття! В ту ж саму мить пролунав різкий сміх, і з лопухів неподалік з'явився сусідів Андрійко...

Хлоп'я розплакалося і не знато, від чого більше — від болю, чи сорому. А може, вже тоді почало усвідомлювати, що кинуте вже назад не повернеться, навіть якщо це камінчик з дитинства.

«Ще трохи витримати! Ще один стібок і... Готово» — почув над собою. — Пізніше вас буде боліти, то дамо таблетку, чуєте? — Кивнув на знак згоди головою, і видіння розвіялося.

Встати мені не дозволяють. Медсестри, пересміючись, везуть мене ліфтом на відділення, знімають з мене льolio і вдягають піжаму, їхні теплі руки торкаються моого тіла, і мені стає не по собі. Почуваю себе беззахисним, як пташеня, що випало з гнізда. Коли відійшли починаю обмачувати постіль, бильця — мій халат! У кишені шарудить тутенька в'язка грошей! Дивина: жодної радості від знахідки не відчуваю, якось байдуже мені. Ліки перестають діяти, озивається гострий біль. Мій сусід слухає Пряшів — дають концерт для ювілярів, і я крізь біль подумки всміхаюся: у мене в сумці книжка для читання. Аж тепер я забагнув, чому в їдалальні висить кабель від антени, а телевізора нема. Він тут зайвий, як і багато речей в житті. Із сусідніх кімнат чутно голоси. Ще вперше ідучи сюди, я помітив, що двері у всіх кімнатах навстіж і що у кожного пацієнта заклесне одне, або й обе очі. Отже, двері — це зв'язок із світом.

Очі ріжуть, печуть. Треба витримати, адже таблетка тільки гасить біль, але не лікує. Біль заради одужання слід витримати, якщо немає іншого шляху. І знов напливають спогади.

Літнє післяобідя, яким промчала гроза. Городи висушує свіже сонячне проміння, а на задвірку пишається райдуга. Дітвора у гумових чоботях пустує в новобудові школи. Найбільше її притягають привезені до обіду біло-жовті смерекові балки, в яких повно заглибин, що затримали дощову воду. Балки пахнуть живицею, а від них пахне живицею і вода.

Поблизу, під брезентом, купа вапна. Було цікаво дивитися, як сичить вода

в заглибині, коли вкинеш у неї грудку вапна. Вона булькоче, намагається вискочити, але нова грудка вапна відбирає в неї силу. Десятилітній хлопець не марнує часу: додає і додає вапна, а потім схиляється все нижче... Пекучий біль осліпив очі. Сусідів Андрійко, найстарший між ними, тягне хлопця до потічка. Потік після бурі аж реве, вода каламутна, аж страшно наблизитись до неї. Андрійко знає, що очі слід промити, аби малому не зробилося більмо, як Осифу Галаєві, якому в око потрапив шматочек свіжої штукатурки. Настають болісні ранки: очі загнивають, і мати їх розкриває жерлицею /так їй порадили сусідки/. Про лікаря ані чутки. Жнива у повному розпалі, то хто йшов би з коровами на поле? Мати молиться, щоб дитину це лихо минуло, і тижнів за два хлопець одужав. Аж нині усвідомлює собі, що то й була Аркадія, може, найбільша і найкраща з усіх. Передача інформації системою відчинених дверей діє безвідмовно, особливо коли сусід стиšeє радіоприймач. Із сусідньої кімнати чути жіночий голос, мабуть, лікарчин: «Дідуся, завтра вас будемо оперувати!» – кричить майже на повен голос, аби дів'яностолітній дід її почув.

Зразу відчуваю, як чиєсь ніжні руки знімають пов'язки з моїх очей. Піт'му, просяклу гострим болем, змінює оксамитне, ангельське жіноче обличчя, яке розплівається, як у всіх ангелів. Образ поступово чіткішає, і вже бачу тернинки-оченята, які пильно вдивляються в мене. Проста зачіска, чутливі губи, гострий носик... Я бачу, я бачу! Райський образ, моя дальша Аркадія. І знов густішає піт'яма – це мені закrapали спочатку одне, потім друге око. Та це нічого, міне і ця ніч, і я знову побачу Терку, таке ім'я дав я лікарці. Хоча б і тому, що одну Терку я таки знат і саме з нею пережив свою першу Аркадію.

Нарешті я опиняюся поза лікарнею. А надворі дерева у повному розквіті. Мої очі впиваються зеленим кольором, який запанував на світі, вбирають готові вистрибнути пуп'янки бузку й черешень, аж сам дивуюся, що все це бачу... Навіть не пам'ятаю, коли востаннє я так захоплювався жовто-золотими голівками кульбаб (купави), навіть не помічаючи, скільки краси довкола в найбуденніших речах. Дивина! Зустрічаю безліч знайомих, яких раніше не зауважував. Де вони були раніше? Так само дивне, що багато з них всміхаються мені... Що за цим приковується? Загадку вирішила одна літня дама, яка полестила: «Молодий пане, які у вас чарівні, променісті очі!»

Заходжу в супермаркет, і мої очі враз натрапляють на вродливу, жіночку стрункої постаті з коляскою для покупок і двома шибениками поруч. Ох! «Терко, це ти?! Скільки ж літ ми не бачилися?» «Ми? Я тебе бачила часто, але твої очі де були?» «Терко...» «Перестаньмо про це, добре?!» Так, це вона, ота давня Терка з Аркадії... «Ну, гаразд... Якщо не погнівасяся то я хотів би хлопцям щось купити...» – намацую в кишені жмут грошей, виймаю і... «Про що це ти?!» «Хотів би тобі чимось допомогти, розумієш» «Я розумію одне: кожен собі мусить помогти сам, і не дивися на мене так, у твоїх очах щось лихе...»

Відійшла, разом із шибениками. Вони мали якісь дивні очі. А мої? Що зробили з моїми очима?!

Крадъкома виймаю з кишені маленьке дзеркальце і заспокоююся: все гаразд. Очі як очі, тільки де-не-де червоні жилки після операції.

ПУБЛІЦИСТИКА

Федір Ковач

НА ПЕРЕЛОМІ

(Із спогадів про період від 17 листопада 1989 р. до 20 січня 1990 р.)

У цих коротких спогадах хочу розповісти про кілька епізодів, прямим учасником яких я був або близько стояв до них і які прямо торкалися Культурного союзу українських трудящих. До мене, як до голови ЦК КСУТ, збігалися інформації, і я повинен був вступати у контакти з різними людьми, що виступали від імені різних органів, політичних угрупувань та ініціативних громадських груп. Тому епізоди, про які я хочу розповісти на основі моїх власних щоденників записів, конкретні, з наведенням багатьох прямих учасників і в дещо хаотичній послідовності. Я був учасником багатьох перипетій в ЦК КСУТ, а також у парламентських комісіях і урядових органах у Братиславі. Зустрічався з різними людьми, спільно з ними знаходив можливі рішення у ситуації, що склалася. Може, комусь пригодиться ця «історія» бурхливих національних почуттів, вибриків національної нетактовності, але й пошуку способів вирішити наші національні проблеми, як їх поставив час на порядок денний...

* * *

15-го листопада 1989 р. я мав розмову з головою Словацької Національної Ради (СНР) В. Шалговичем. При зустрічі, яка відбулася з його ініціативи, він передав мені текст пропозиції нової Конституції ЧССР з просьбою, щоб я у Пряшеві порадився з нашими спеціалістами і запропонував йому формуляції відносно становища національних меншин у ЧССР, їх прав, обов'язків і можливостей розвивати своє національно-культурне життя. Він просив звернути увагу на те, як проблема національних меншин дискутується у пресі на Україні, як формулюються права національних меншин в рамках України. Всі ці дані В. Шалгович потребував як аргументи для Праги, де кілька днів тому засідала Комісія ЦК Національного фронту й обговорювала проблеми підготовки нової Конституції ЧССР. В роботі цієї комісії брав участь і я як голова ЦК КСУТ. Потрібний матеріал я пообіцяв надіслати голові СНР.

16-17-го листопада я брав участь у роботі Комітету СНР у справах шкіл, науки і культури. Крім іншого, обговорювався проект нового закону про школи – всю систему шкіл, – тому на засіданні був присутній також міністр шкіл Ю. Буша та його заступник М. Беньо. Під час засідання я домовився з ними, що найближчим часом М. Беньо приде спеціально в ЦК КСУТ до Пряшева, щоб у діловій обстановці обговорити проблеми українського шкільництва, зокрема перевірити, як виконується постанова міністерства, Ради Східнословачького КНК та ради ОНК про створення двомовної школи для українців Пряшівщини. Міністерство шкіл Словаччини цю пропозицію ЦК КСУТ підтримувало, і вона уже почала реалізу-

ватися по лінії державних органів. Тому було потрібно обговорити практичні питання, пов'язані з прийнятими постановами про наші школи.

У вечірніх годинах 17-го листопада на Братиславському аеродромі я зустрівся з депутатами Федеральних зборів, які літаком поверталися із Праги до Кошиць. Цим літаком вертався додому і я. Депутати розповідали, що у Празі дістється щось незвичайне, вулиці повні народу, і ніхто не може передбачити, що станеться, що ситуація дуже напружена, і їм, депутатам, ніхто не міг дати жодної вірогідної інформації. Одним словом, у столиці Республіки Празі уже клекотіло, але у Братиславі було спокійно.

У суботу ввечері 18-го листопада я з першим секретарем ЦК КСУТ І. Панчугою був на концерті у Меджилабірцах. Концерт давали колектив «Юність» із Львова та група співаків із Києва. Ця група митців з України приїхала на 15 днів з концертами по ЧССР в рамках місчника чехословацько-радянської дружби. І один з перших концертів відбувся у Меджилабірцах. Лабірська громадськість прийняла митців з України з великим натхненням і невтихаючими оплесками. Групу супроводив начальник управління культури Львівської області Зозуляк.

У неділю 19-го листопада радіо повідомило про демонстрації у Празі. У понеділок я ще нормальні, за розкладом годин, працював із студентами. Наступного дня, у вівторок, студенти 5-го курсу прийшли до мене вранці на лекцію з тим, що о 9-їй год. вони повинні взяти участь у факультетському студентському мітингу. Мітинг був масовий, зовні спокійний. Студенти виступали з вимогами до керівництва факультету, до партійної організації. На мітингу виступали також студенти – учасники празьких подій 17-го листопада. Вони відкрито, часто із слізами на очах говорили про те, як їх зустріла празька міліція, деякі з них булибиті «пендріками». Дискусії велися цілими годинами і днями у будинках факультетів і гуртожитків. Студенти поводилися в основному стримано, культурно. Але вже відчувається напружена атмосфера, будь-яка провокація могла стати іскрою до вибуку неспокою. Було ясно, що перервани заняття із студентами скоро не відновляться...

Від студентської атмосфери мене відірвали інші важливі проблеми. 23-го листопада відбулася чергова Президія ЦК КСУТ. Була обговорена підготовка фестивалю «Маковицька струна» у Бардієві. Багато говорилося про те, як проводиться у житті двомовний українсько-словацький тип школи, погоджений, як відомо, з Міністерством шкіл та краївим і окружними державними органами. Підкреслювалася важлива роль шкільної комісії КСУТ, яку недавно ухвалив Пленум на допомогу шкільним органам краю і округів. Я подав інформацію про постанову Уряду ССР від 1-го листопада про поліпшення праці в області культури і шкільної політики між мадярами та українцями.

Після 23-го листопада подій в республіці набирали швидкого темпу. Атмосфера з центра переносилася в різні міста, опоклювала все ширші маси населення. Створювалися різні ініціативні групи. На 28-го листопада я скликав позачергове засідання Президії ЦК КСУТ. У прийнятому новому ставленні до політичного моменту засуджувався виступ порядкової служби міліції проти демонстрантів у Празі, була висловлена підтримка демократизаційному процесу. окремі члени Президії висловлювалися за скликання позачергового Пленуму ЦК КСУТ.

Того ж 28-го листопада у пообідніх годинах у будинку КСУТ відбулося одне з перших засідань Ініціативної групи русинів-українців за перебудову. Мене покликано як голову КСУТ. Присутніх було понад 25 чоловік. Збори відкрив і вів Ю. Бача. Найбільш активними, які у дискусії виступали по кілька разів, були: Ю. Бача, П. Бегені, Ф. Барна, О. Лазорик, О. Зозуляк, Й. Шелепець, А. Куэм'як,

М. Гудак, В. Рогаль, М. Мальцовська та інші. У бурхливій, досить хаотичній дискусії висувалися вимоги: негайно, за 2-3 дні, скликати позачергову Президію і Пленум і обрати нових функціонерів, скликати позачергову конференцію КСУТ; вимагалося розгорнути широкий народний діалог за участі представників православної і греко-католицької церкви. Прозвучала вимога реабілітувати незаслужено викинутих із партії на початку 70-х років і що КСУТ мав би забезпечити їм роботу за їх кваліфікацією. Говорилося про те, що КСУТ репрезентує лише одну частину українців Пряшівщини, а друга частина буде створювати свої нові організації, ініціативні групи і т. п. В кінці зборів був ухвалений склад комітету Ініціативної групи за перебудову, до якого увійшли Ю. Бача, О. Зозуляк, А. Кузм'як та ін. З цієї бесіди я виніс змішані почуття. Переважна більшість виступаючих, яких я довгі роки знав, кидала усе на одну купу, без розбору, не задумуючись над тим, що, образно кажучи, треба робити сьогодні, що завтра.

29-го і 30-го листопада я був у Братиславі на засіданні СНР. На порядку денного була демісія В. Шалговича і вибори нового голови СНР. Серед депутатів розширилися дві реальні пропозиції кандидатів: Р. Шустер та Й. Широтняк – обос депутати СНР за Східнословачький край. Обох я добре зінав: з Й. Широтняком я працював в одному комітеті СНР, а Р. Шустера я зінав і поважав за доброзичливе ставлення до національних меншин у Східнословачькому краї. Як його голова Р. Шустер виходив назустріч нашим вимогам щодо матеріального забезпечення колективів НХС (гроші на покупку костюмів та музичних інструментів і т. п.). Хоч такий авторитетний депутат, як письменник В. Мінач, виступив проти кандидатури Р. Шустера, я особисто віддав свій голос за нього. За Р. Шустера проголосувало 90, за Й. Широтняка – 35 присутніх депутатів.

1-го грудня вранці я зустрівся з секретарем ЦК КСУТ Й. Данком. Він сказав мені, що під тиском Ініціативної групи в апараті ЦК КСУТ і поза ним він змушеній був самовільно скликати позачергову Президію і Пленум ЦК КСУТ на середину 6-го грудня. Організаційні роботи пущено в хід: Президія скликана на 8,30 год., Пленум – на 10,30 год.

2-го грудня я був присутній на «Маковицькій струні» у Бардієві. Привітав гостей з Києва та Ужгорода. У пообідніх годинах я два рази зустрічався з представниками Ініціативної групи – Ю. Бачею, М. Мушинкою, О. Зозуляком та А. Кузм'яком. Вони вимагали покликати на Пленум ЦК КСУТ 80 своїх прихильників. Логіка така: Пленум ЦК КСУТ має 81 чоловік, то й за Ініціативну групу мусить бути стільки ж людей. Інші свої вимоги вони не формулювали, але натякали на те, що хочуть провести реконструкцію Президії і Секретаріату ЦК КСУТ. Під час другої зустрічі представники Ініціативної групи сказали мені, що відступають від своєї вимоги покликати на Пленум 80 своїх прихильників, однак вимагають покликати 20-25 чоловік – тих, що були несправедливо вилучені з громадського і культурного життя після подій 1968-69 років. Крім того, М. Мушинка як родак з Бардіївщини і О. Зозуляк вимагали від організаторів «Маковицької струні» дозволу виступити перед публікою: М. Мушинка з проголошенням від своєї особи про те, як йому майже двадцять років забороняли працювати в культурі і науці; О. Зозуляк вимагав дати йому простір для прочитання одного з чергових проголошень Ініціативної групи. У всьому була досягнута згода. Ми тільки настоювали на тому, щоб своїми виступами вони не викликали конфлікт серед публіки. Як потім виявилось, публіка дуже стримано й спокійно прийняла їх виступи. Як програму, так і виступи знімalo телебачення.

У вечірніх годинах того самого дня я мав довгу розмову з усіма трьома секретарями ЦК КСУТ – І. Панчурою, Й. Данком та М. Сіркою. Ми говорили про ситуа-

ацію, яка склалася на даний момент. Я відверто заявив їм, що нам усім чотирьом на найближчій Президії і Пленумі, які готуються, потрібно скласти наші повноваження, най до функцій оберуть інших людей. Секретарі про це спочатку й чути не хотіли. Я їхнє ставлення до моєї пропозиції розумію, але їхня позиція, сказав я, буде лише комплікувати ситуацію. Потрібно, щоб кожен з нас зважив ситуацію і поступав у згоді з власним сумлінням. З кожним днем ставало яснішим, що ми у КСУТ-і, подібно як й інде в республіці, опинилися в ситуації, коли існуючі структури громадського життя на всіх рівнях рушаться, розпадаються. Я просив секретарів максимально об'єктивно оцінювати ситуацію і у співпраці з новими силами допомогти формувати нове керівництво КСУТ. Виступати проти цього процесу – значить втратити багато...

3-го грудня я разом з Ю. Дацком, тоді головним редактором газети «Нове життя», відвідав православного архієпископа Миколая. Я сказав йому, що я як голова КСУТ-у, повинен публічно закликати представників обох церков до толеранції, що вони мусять проводити таку політику, щоб віруючі у селях і містах жили мирно, у злагоді, щоб не доходило до конфліктів між ними. Цю нашу просьбу архієпископ Миколай прийняв і підтримав. Пообіцяв, що представник православної церкви в цьому дусі виступить і на Пленумі ЦК КСУТ. З подібною просьбою греко-католицького єпископа І. Гірку відвідав І. Панчура.

4-5-го грудня я брав участь у засіданні Комітету СНР у справах школ, науки і культури. Предметом обговорення були бюджети окремих міністерств на 1990 рік. Між засіданнями я зустрівся з кількома людьми і проконсультував ряд питань. Так, зустрівшись із З. Шідом, головою ЧЕМАДОК-у, я дістав лист, адресований голові СНР Р. Шустеру. У цьому листі пропонувалося в рамках СНР утворити Раду національних меншин, а також у структурі Уряду ССР створити Міністерство національних меншин. Мені ця пропозиція імпонувала. 5-го грудня я зустрівся з Р. Шустером і говорив з ним відносно пропозиції ЧЕМАДОК-у. Знаючи, що голова СНР прихильний до всього нового, я і тепер не помилівся – він підтримав обидві пропозиції. І тут же сказав мені, що запропонує, щоб Раду національних меншин в СНР очолив я як депутат. Р. Шустер просив письмове ставлення ЦК КСУТ-у до пропозиції ЧЕМАДОК-у. Я сказав, що завтра, 6-го грудня, засідають Президія і Пленум, і все це я поставлю на обговорення, і до 12-ої години дня пошлю телеграму в СНР про рішення органів КСУТ.

6-го грудня 1989 року, Будинок профспілок у Пряшеві. О 8,30 год. зійшлися усі члени Президії ЦК КСУТ. Атмосфера була порівняно нервова, але сам хід засідання був діловий і дисциплінований. Кожний відчував свою долю відповідальності за ситуацію, що склалася. Секретарі поінформували про підготовку Пленуму. Я зробив короткий аналіз ситуації і запропонував, щоб уся Президія – голова, секретарі, окрім членів – весь склад Президії подав демісію. Цим зробимо перший, як на мій погляд, позитивний крок до ділової атмосфери на Пленумі. Цю мою пропозицію прийняли усі члени Президії, крім Я. Сисака, який утрямався від голосування. Було домовлено, що Пленум відкрию я, зроблю вступне слово про ситуацію, оберемо робочу групу для ведення Пленуму, обговоримо пропозицію ЧЕМАДОК-у і в телеграмі голові СНР повідомимо про ставлення ЦК КСУТ до цих пропозицій, і тільки після всього цього я оголошу, що Президія, бажаючи полегшити роботу Пленуму, колективно подасть демісію.

За цією програмою 6-го грудня о 10,30 год. почав роботу Пленум ЦК КСУТ. З 81 члена на Пленум зібралося 44 членів. За існуючим статутом Пленум міг працювати і приймати рішення. Ініціативна група покликала своїх прихильників набагато більше, ніж було домовлено. Засідання Пленуму було відкритим: люди

приходили і відходили. Пленум ухвалив пропозицію про створення Ради національних меншин при СНР і Міністерства національних меншин, і відносно цього була надіслана телеграма голові СНР Р. Шустеру.

І тільки після цього я виголосив, що Президія і Секретаріат ЦК КСУТ, бажаючи полегшити роботу Пленуму, подають демісію. Після багатьох процедуральних зачіпок для ведення Пленуму була обрана робоча група у складі Ю. Железник, М. Сополига, М. Бобак, А. Яцканин та деякі інші. Весь час Пленум вів Ю. Железник як голова Контрольно-ревізійної комісії.

У дискусії виступили: І. Ванат, Ю. Бача, І. Бача, о. П. Данцак (за греко-католицьку церкву), М. Шмайда, о. М. Олекса (за православну церкву), М. Мушинка, Й. Данко, Я. Сисак, М. Сополига, М. Сірка, О. Зозуляк, П. Дуркот, П. Нірова, В. Петрушинський, З. Ганудель, М. Регула. Крім тих, що виступали з трибуни по кілька разів, було десятки реплік з місця. Дискусія була гаряча, бурхлива, емоційно забарвлена, часом злобна, ображаюча, повна взаємних нападів. Деякі виступаючі говорили про те, що за останніх 40 років у нас нічого не робилося і не зроблено, що все зруйноване, що в культурному і економічному відношенні нас відкинуто на багато років назад. Лише у деяких виступах зуявив зважик до розуму і порозуміння. Можна зрозуміти біль потерпілих чи ображених людей, однак не можна одне зло накладати на друге і тим виправдовувати його.

Основним на Пленумі було – кооптувати до Пленуму і Президії нових людей і скликати позачергову конференцію КСУТ. До Пленуму було кооптовано нових 21 членів; Президію поширило з 15 на 21 члена. Опозиція вимагала обрати нових людей на функції голови і секретарів. Називалися прізвища людей: М. Сополига, І. Яцканин, Л. Довгович, П. Дуркот, І. Вача та деякі інші. Шодо терміну позачергової конференції, то вимагалося негайне її скликання – за тиждень-два. Я пояснив присутнім, що для підготовки конференції – обрання делегатів, виготовлення нового Статуту, програми дій, доповіді, підготовки кadrів і т. п. в наших умовах потрібно не менше місяця-двок. На запитання від президіального столу про те, чи я очікую готовувати конференцію, я відверто сказав, що візьму на себе відповіальність за підготовку конференції при умові, що дотеперішні секретарі ЦК КСУТ залишаться на своїх місцях. На знак неспокою з такою пропозицією опозиція підняла крик. Нарешті більшість присутніх мою пропозицію підтримала. Було також домовлено, що термін позачергової конференції встановити переобрана Президія.

Позачергове засідання Пленуму ЦК КСУТ було хаотичне, люди розходилися зневовани, дезінформовані, деякі ображені. Я зрозумів, що наша культурна організація стоїть перед руйнацією своїх структур, що в її керівництво пробиваються нові люди. Уже під час роботи Пленуму мені спало на думку скласти свої повноваження голови, та побачивши атмосферу і послухавши виступи окремих людей, я вирішив хоч би вплинути на підготовку конференції, тим більше, що я як депутат СНР відчував моральну відповіальність за долю організації. Крім того, проти мене гострих відкритих виступів не було, то, може, саме тому, думав я, мав право ставити певні умови щодо підготовки конференції КСУТ...

8-го грудня дзвонив мені з Братислави К. Надь, заступник голови СНР і просив назвати йому три прізвища українців, які б могли увійти до складу Ради національних меншин СНР. До цієї Ради, сказав він, крім депутатів СНР від угорців і українців, мають увійти також спеціалісти – троє від українців, а шість від угорців. Рада має бути допоміжним органом Президії СНР у вирішуванні проблем національних меншин. Я назвав йому зараз легідь домовлені прізвища трьох людей: І. Ванат, М. Сополига, Ю. Шпірко і прочитав їх характеристики.

К. Надь погодився. Перше засідання Ради має відбутися 21-го грудня. Ухвалити статут, свої компетенції і висунути основні проблеми угорців і українців на обговорення в органах СНР.

Того ж дня, 8-го грудня, мене покликали на чергове засідання Ініціативної групи русинів-українців за перебудову. Я поінформував присутніх про висновки Пленуму ЦК КСУТ і про підготовку засідання Президії, яка ухвалить робочі комісії і продумає всі питання, пов'язані з підготовкою позачергової конференції. Ю. Бача виступив з критикою, що пізно сходиться Президія, що я зманипулював членів Пленуму, бо домігся того, що секретарі залишилися на своїх місцях, виступив з пропозицією, що на даному етапі Л. Довгович був би найкращим секретарем ЦК КСУТ. Мене критикували і за те, що на Пленумі я виступив проти того, щоб КСУТ приєднався до Народного руху за перебудову на Україні. У зв'язку з цим я пояснив, що у Словаччині активізуються протиукраїнські настрої, які можуть скомплікувати нам ситуацію політично. КСУТ Народному руху України не допоможе, а собі пошкодить.

Наша національно-культурна ситуація завжди була складною, суперечливою, а після 17-го листопада на поверхню сплинули усі проблеми – політичні, соціальні, національні, релігійні, шкільні і т. п., про які до того часу не завжди можна було вголос говорити, а головно – позитивно вирішувати їх. Мені йшлося про те, щоб на даному етапі не роз'єднувати сили, а об'єднувати їх. Це було головним мотивом у моєму ставленні до всіх проблем у період підготовки конференції КСУТ.

12-го грудня зійшлася на своє засідання поширена Президія ЦК КСУТ. Ухвалила робочі комісії: організаційна (голова М. Сірка), статутна (І. Пантчуря), для опрацювання Програми дій (Ю. Бача), кадрова (Микола Гиряк), комісію по складенню доповіді очолив я. Головам комісій давалося право залучити у роботу найбільш досвідчених людей з нашого регіону. Щодо делегатів, то було домовлено: людей, які були обрані делегатами від місцевих організацій КСУТ на міські та окружні конференції, вважати обраними делегатами на центральну конференцію. Решту делегатів дообрести, а там, де це не вдається, звернутися до національних комітетів з просьбою вислати свого представника на конференцію як делегата. Делегатами ставали усі члени ЦК КСУТ автоматично. Приблизно по 10 мандатів давалося в розпорядження празької та братиславської груп українців. Десять мандатів було дано в розпорядження Ініціативної групи, а по два мандати православній і греко-католицькій єпархіям. На Президії я обстоював думку, що на конференцію потрібно обирати таких делегатів, які мають авторитет у людей, які б могли, повернувшись додому, активно проводити позитивну національну роботу. Таку лінію підтримувала більшість членів Президії. Миколі Гиряку як голові кадрової комісії я клав на серце завдання оглянутися по всьому нашему регіоні і знайти справді активних людей, з яких би можна було скласти нові органи КСУТ і висунути до керівних функцій нових людей.

Програмі дій я надавав важливе значення. Вона мусить виходити з нової ситуації в республіці, мусить брати до уваги усі соціальні групи населення, національні і політичні групи, які створювалися. Мені здавалося, що Ю. Бача тут може зіграти позитивну роль. Хоч він не був членом Президії, мою пропозицію скласти такий документ він прийняв.

Президія вирішила скликати позачергову конференцію КСУТ на п'ятницю-суботу 19-20 січня 1990 року. Однак фінанси, які були у нашему розпорядженні, скінчилися, і було домовлено провести конференцію у суботу 20-го січня з тим, що робота конференції може проходити також всю ніч із суботи на неділю. Так остаточно визначився термін конференції.

Це засідання Президії тривало понад вісім годин. В кінці я підкresлив, що на наших плечах лежить вся відповідальність за підготовку і проведення конференції. Незважаючи на різкобій думок, засідання Президії в основному проходило в робочому дусі, конструктивно. Це мене дивувало, але й радувало, росло пеконання, що підготовка конференції багатьох об'єднає...

15-го грудня засідала комісія по підготовці звітної доповіді. До її складу, крім мене, входили: А. Ковач, І. Ванат, Ю. Дацко, І. Лаба, В. Любимов, П. Мудрик, І. Лещишин, М. Мушинка, П. Бегені та Ю. Липчак. Основним було – вияснити зміст доповіді. Непроста річ зробити оцінку діяльності КСУТ за майже 40 років, проаналізувати національну політику КПЧ й держави по відношенню до русинів-українців, зробити короткий нарис соціально-економічного і культурного розвитку регіону і спробувати накреслити завдання хоч би на найближчий період. Було домовлено, що окремі частини доповіді опрацюють: І. Ванат – виконнення і розвиток КСУТ до 1968 р., А. Ковач – КСУТ від 1968 р. до листопада 1989 р., Ю. Липчак мав розробити частину про розвиток і проблеми шкільництва, В. Любимов мав опрацювати частину про досягнення в галузі народної самодіяльності, професійного і аматорського драматичного та музичного мистецтва. Завідуючі окремих українських установ мали дати матеріал про діяльність своїх інституцій. На основі цих матеріалів мала скластися доповідь на конференцію.

16-го грудня я з А. Ковачем працював над нашою частиною доповіді. Ми обосдалекі від думки на весь період діяльності КСУТ дивитися нігілістично, огульно твердити, що нічого доброго, позитивного не зроблено, як це твердять деякі люди з Ініціативної групи. Таке твердження, крім того, що воно неправильне, ще й образливе для сотень і тисячі людей, які довгі роки чесно працювали, в роботу на народний ниві без оплати вкладали свій розум, досвід і енергію. Тому нашу частину доповіді ми намагалися формулювати об'єктивно, з наголосом на позитивні моменти, не закриваючи очі і на негативні процеси.

18-го грудня я домовляв по телефону зустріч делегації ЦК КСУТ із заступником голови СНР К. Надем та заступником голови уряду ССР О. Варгою. Зустріч запланована на 20-го грудня. Склад нашої делегації: І. Панчура, І. Ванат, І. Бача і я. На пропозицію І. Бачі у склад делегації було включено також Л. Довговича. Про них уже ходили чутки як про майбутніх чільних функціонерів КСУТ. Однак Л. Довгович до Братислави чомусь не приїхав.

19-го грудня я брав участь у засіданні СНР, на якому новий голова уряду проф. М. Чич пред'являв депутатам парламенту Програму діяльності свого кабінету. Крім іншого, в дискусії виступив також А. Тяжкий. Він сказав, що для нього як бувшого депутата є великою честью виступити з трибуни парламенту після 20-ти років ізоляції і примусового мовчання. У перерві ми зустрілися як старі знайомі. Як голова Східнословачького КНК у 60-х роках він допомагав матеріально забезпечувати Свидницькі фестивалі і був неодмінним їх учасником.

20-го грудня делегацію КСУТ прийняв заступник голови уряду О. Варга. Я поінформував його про підготовку позачергової конференції КСУТ, яка мала б обрати представницький орган русинів-українців. О. Варга підтримав цю пропозицію, сказав, що Національний фронт розпадається і національні меншини мали б мати свої представницькі органи, фінансування яких мала б взяти на себе влада. Він підтримав нашу просьбу розширити відділення секретаріату влади для національних меншин з тим, щоб у його складі, попри угорців, працювало двоє українців. Він тут же дав розпорядження М. Чорному реалізувати нашу просьбу. О. Варга не дав нашій делегації близької уяви про політику нового уряду по відношенню до національних меншин. Він сказав, що висловлює тільки

свої особисті міркування, а не погляди влади. Про наміри ЧЕМАДОК-у говорив обережно: угорці хотіли б зберегти цю організацію для культурно-освітньої роботи, а політичну роботу мали б проводити різні угорські політичні ініціативи, які тоді уже виникали. На моє запитання, чи на випадок як розпадеться Національний фронт, влада візьме на себе обов'язок фінансувати такі організації як КСУТ і ЧЕМАДОК, О. Варга відповів, що розмова про такий варіант у владі уже була, що влада повинна буде взяти на себе такий обов'язок, хоч і не в такому розsязі, як це робив НФ.

Того ж дня делегацію КСУТ прийняв заступник голови СНР К. Надь. Ми розповіли йому про зміст розмови з О. Варгоро. Щодо відновлення Української Народної Ради Пряшівщини (УНРП) як прогресивної традиції автономного представництва русинів-українців він висловився позитивно. Йому імпонувала ця думка, хоч з його розмови можна було зрозуміти, що такий наш політичний романтизм наткнеться на багато перешкод і непорозуміння з боку існуючих політичних і державних структур, а першою перешкодою буде місцевий словацький націоналізм. К. Надь пояснив нашій делегації, що він покладає певні надії на утворення Ради національних меншин при Президії СНР, яка мала б складатися з депутатів угорців, українців, словаків та групи експертів. Ми тут же обговорювали склад Ради: очолити її мав би він, К. Надь, своїм заступником він пропонував мене як голову КСУТ і депутата СНР. За русинів-українців до складу Ради як експерти пропонувалися І. Ванат, Ю. Шпірко, М. Сополига. Оскільки Президія СНР уже дала згоду на утворення такої Ради, то потрібно провести її перше засідання і почати конкретну роботу. Щодо утворення Міністерства для національних меншин, то така пропозиція кваліфікувалася як необхідна, тим більше, що подібні голоси було чути також з федерального уряду у Празі. (У дужках зазначу, що дехто з наших празьких і братиславських українців уже бачив себе у кріслі міністрів поки не існуючих міністерств). Однак ми всі відчували, що нове керівництво республіки – і в Празі, і у Братиславі – і наперекір розмовам про широку демократію для всіх, на такий демократичний крок скоро не одважиться... Та ї чи взагалі колись одважиться...

З Братислави до Пряшева наша делегація їхала автомашиною. Всі члени делегації погоджувалися з тим, що переговори з представниками Уряду і СНР були успішними, хоч багато чого було недосказаного, неясного, адже ми говорили тільки із заступниками. І. Ванат і І. Бача захопилися думкою про можливість відновити УНРП. Висловлювалися різні думки, обговорювалися різні альтернативи: відновлення УНРП представлялася як представницький орган русинів-українців з правом говорити до всіх питань національного життя; КСУТ і надалі мав би залишитися як громадська культурно-освітня організація, підпорядкована УНРП. Це підпорядкування уявлялося так: керівництво УНРП мало б бути одночасно і керівництвом КСУТ-у, а звідси логічно випливає, що апарат КСУТ-у стане виконавчим апаратом УНРП. На моє запитання, чи УНРП має бути громадською організацією із своїми низовими організаціями і органами, із своїм членством, І. Ванат відповів, що УНРП – представницький орган сам по собі, а КСУТ організація сама по собі. І. Панчура і я не могли уявити собі існування таких організацій на практиці. Із наших суперечок видно було, що перед нами ще багато дискусій про те, щоб найти якийсь варіант функціонування того органу, що має виникнути на конференції КСУТ...

В розмові прийшла черга і на кадрові питання. Ми говорили про ряд людей, чия кандидатура могла приходити до уваги на певні функції. І. Ванат категорично відмовився взяти на себе якусь функцію, виговорюючись на те, що виходить

на пенсію. Я теж просив не рахуватися зі мною, бо вже довший час працював на посаді голови КСУТ і депутата СНР. І. Бачу я знав мало, але в його особі мені імпонувало те, що він патріот, хоче заціківізувати до роботи технічну інтелігенцію, якої у нас порівняно багато, у своїх виступах порушує соціальні проблеми. Для себе я зробив висновок, що таких людей треба підтримати...

Вранці 21-го грудня засідала Комісія Президії ЦК КСУТ по підготовці доповіді. А. Ковач прочитав нашу спільну частину про діяльність КСУТ від 1968 року по сучасні дні. Ця частина із зауваженнями була прийнята. Всі ми знали про критичне ставлення І. Ваната до КСУТ-у, тому із зацікавленням очікували його частину доповіді, та він ще не мав її написану. Частина доповіді про школи, яку готовував інспектор Міністерства шкіл Ю. Липчак, ще не надійшла із Братислави. Було домовлено, що коли Ю. Липчак буде запізнюватися, то до роботи треба запросити Ю. Желеаніка та О. Лазорика. Поки не надійшли й інші частини доповіді від інших авторів.

Після засідання комісії до мене підійшов Микола Гиряк і поінформував про кандидатів на чільні функції КСУТ. Він назвав такі прізвища: І. Бача, М. Бобак, Ю. Дацко, Л. Довгович, І. Яцканин, Ю. Шпірко, В. Рогаль. На мое запитання, чи він, М. Гиряк, не міг би кандидувати на одну з функцій, він сказав мені, що міг би погодитися з умовою, що не будуть кандидувати І. Бача та Л. Довгович. Мені було відомо, що подібні умови про те, хто з ким може чи не хоче працювати, ставили й інші кандидати на функції.

Зразу після зустрічі з М. Гиряком я мав розмову з І. Панчураю, І. Ванатом, Ю. Бачею та І. Бачею. Крім іншого, в ході розмови я порушив питання кадрів. Я хотів знати, як зареагує І. Бача, коли я як дотеперішній голова висуну його кандидатуру на голову КСУТ. Як я й очікував, він від такої пропозиції не відмовлявся. Його старший брат Ю. Бача висловився в тому розумінні, що ситуація дуже складна, і він побоюється, чи Іванові удастся перебороти цю складність, тим більше, що досвіду такої роботи у нього немає. Цей наш невеликий колектив прийняв згоду І. Бачі як одні з варіантів на керівну посаду.

Під час обіду Ю. Бача зауважив мені, що я не мав би зрікатися посади голови, що проти мене Ініціативна група серйозних зауважень не має, однак я мушу позбутися дотеперішніх секретарів. Я сказав йому, що головую десять років і в даній ситуації не бачу іншого виходу, як обрати нових функціонерів. Сам Ю. Бача категорично відмовився від будь-якої функції, посилаючись на підірване здоров'я.

21-го грудня у пообідніх годинах почалося засідання Президії ЦК КСУТ. Хочу зауважити, що поширені Пленумом Президії із 15 на 21 члена сходилася у не повному складі, часто доводилося чекати окремих членів, поки зійдеся більшість, щоб можна було приймати рішення. Така ситуація гальмувала роботу, витрачалося багато цінного часу.

Вперше на Президії було порушене питання: що ми готовимо? Конференцію КСУТ-у або відновлення УНРП? Або створюємо щось нове? Навколо цього розгорілися гарячі дебати. Ці проблеми були порушені трохи раніше на засіданні Комісії по статуту. Такі її члени, як І. Ванат, В. Капішовський, А. Ковач, Ю. Шпірко, І. Бача та інші радикально ставили питання про відновлення УНРП як автономного представництва русинів-українців, а КСУТ нехай би і надалі проводив культурно-освітню роботу. Виходячи з цього, потрібно було створити два статути: статут УНРП і статут КСУТ. При обговорюванні цих проблем на порядок денний мимовільно висувалося питання: як формулювати нашу національну приналежність: українську чи русинську? Ця проблема дискутувалася між людьми на різних зборах, у пресі, в комісіях ЦК КСУТ. Це не могла ігнорувати і Прези-

дія. Я обстоював думку, що нашому українству аж ніяк не загрожує народне русинство, що раз частина людей почуває себе русинами, то з тим треба рахуватися. Тут потрібно знайти розумну формулу. Для моого розуміння проблеми – і одні і другі – разом становлять одне національне ціле, і так треба його розуміти і спрямовувати.

У Президії на ці проблеми були різні погляди. Для мене дивними здаються погляди Я. Сисака та О. Зозуляка. Зокрема вони, люди з вищою українською освітою, відкидають усе українське, переходятять на позиції політичного русинства. Я. Сисак договорюється навіть до того, що русини та українці – це два окремі народи...

Переважна більшість членів Президії була за вживання назви «русини-українці», мотивуючи це тем, що така назва на даному етапі буде найбільш прийнятна для більшості людей. Переважна більшість членів Президії при обговорюванні цього терміну серйозно і терпеличе зважувала усі за і проти, намагаючись бути максимально об'єктивними і вірними історичній правді. Адже цей термін вживав А. Кралицький у другій половині XIX ст. та багато інших авторів на протязі XX ст. Я особисто висловлювався як проти радикального українства, так і проти радикального русинства, усвідомлюючи складний процес національного усвідомлення. Поспішати у цьому ділі дуже нерозумно і небезпечно. На цю позицію у Президії стали також М. Мушинка, Ю. Бача, І. Лаба, Ст. Глогінець, П. Богдан, І. Лещин, З. Панчура, Й. Данко та ін.

Гостра дискусія розгорілася під час обговорювання способу обирання нового складу ЦК КСУТ. В результаті був прийнятий принцип, що новий ЦК має би складатися з тих людей, яких запропонують конференції окремі округи. Таким чином, кожна окружна делегація буде обирати лише своїх членів до ЦК. Таким способом можна забезпечити обрання тих людей, яких висунуть окремі округи при дотриманні відповідного критерію. В даній ситуації це була оптимальна можливість дотримання демократичного принципу виборів.

З різних натяків я відчував, що члени Президії хочуть чути від мене, чи я буду кандидувати на функцію голови нового складу ЦК КСУТ. Щоб полегшити роботу кадрової комісії і Президії, я офіційно заявив, що не збираюся кандидувати на функцію голови, що нашу національно-культурну політику в новій ситуації маю б робити нові люди. Більше того, я виголосив, що після конференції я віддам свій мандат депутата СНР тому, хто буде обраний головою нашої організації. Цю мою заяву більшість членів Президії не прийняла. Наприклад, М. Мушинка виступив з тим, що я не маю причини позбаватися цих функцій, і якщо я не прийму посаду голови КСУТ-у, то мандату депутата я не мав би зреагувати, бо майбутній підхід до проблем потребує центру саме тепер. Його підтримали й інші члени Президії.

Було порушене також питання про створення політичної партії. У дискусії переважила думка, що ми ще не готові до створення політичної партії, що для цього потрібний довший час, однак про таку можливість думати треба. Було домовлено цю проблему перенести у компетенцію нових органів нашої організації.

22-го грудня дзвонив мені М. Чорний із Братислави і просив, щоб КСУТ запропонував хоч би 10 прізвищ людей, з яких би можна було вибрати кандидатів на функції заступників міністрів та вищих урядників у новому уряді, який тоді формувався. Такий список людей – десь 14 прізвищ – я склав з І. Панчурою і одразу надіслав М. Чорному. Крім того, І. Бачі було доручено відвезти цей список до Братислави і особисто вручити О. Варзі.

28-го грудня на одній з комісій дискутувалося питання про те, чи підтримува-

ти відновлення УНРП, чи змінити КСУТ, змінити його назив і дати йому на конференції нові повноваження. Більшість підтримувала думку про те, що УНРП нехай виникне як політичний представницький орган русинів-українців, а КСУТ нехай залишиться і надалі як культурно-освітня національна організація. У цій хаотичній дискусії було висунуто цілий ряд пропозицій, яле якоєсь ясної уяви не зродилося, бо все, врешті-решт, залежало від того, як на нову організацію буде реагувати СНР. Хтось з присутніх зауважив, що СНР не піде на те, щоб ділитися з кимось владою на території республіки. Сумніви родилися і з того політичного хаосу, який панував. Присутні вимагали якнайскоріше скликати групу юристів, економів, політиків з метою випрацювання програми і статуту УНРП. Зайнятися цими проблемами було доручено І. Фецишину та Ю. Шпіркові.

3-го січня 1990 року засідала комісія по статуту. Її голова І. Панчура інформував про те, що в органах обох організацій КСУТ і УНРП – мають бути заступлені усі наші уже існуючі організації, таке право мусять мати і ті, які будуть виникати. Особливо наголошувалось на потребі підтримати ініціативу про створення масової політичної партії. Говорилося про таку партію, яка б увібрала в себе національно свідомі елементи русинів-українців. Така партія мала бстати політичним репрезентантом нашої національної меншини. Я зауважував, що, на мою думку, свідомі ліві і свідомі праві сили на національній основі в одну партію навряд чи підуть працювати. Думка про створення партії була підтримана, тільки не було сказано, хто мав би взятися за цю роботу. Партия потребує лідера, а такого у нас немає. На засіданні була подана інформація про те, що 9-го грудня 1989 року у Празі створено Громадський форум українців (ГФУ), яким керують П. Мурашко та М. Регула. ГФУ сигналізував з Праги, що підтримує Ініціативну групу у Пряшеві і пропонує реформувати КСУТ.

5-го січня засідала Президія ЦК КСУТ. Голови окремих комісій подавали звіт про свою роботу. У деяких комісіях почали проявлятися особисті інтереси і амбіції окремих людей. Я змушеній був усіх дотичних закликати до порядку, нагадуючи ім, що ми всі поширеному Пленуму ЦК КСУТ дали слово підготувати конференцію серйозно і з повною відповідальністю. Я сказав, що буду змущений розповісти делегатам конференції про тих, які займатимуться інтригами. Якось удалося втихомити пристрасті окремих людей, і Президія могла працювати далі.

Президія ухвалила мою пропозицію про те, щоб М. Сополига на час до конференції був моїм офіційним заступником, що я відкрию конференцію коротким вступним словом, а М. Сополига прочитає доповідь. Таке рішення було продиктоване тим, що доповідь багато в чому негувала діяльність КСУТ, з чим я не міг погодитися. Дискутувалося питання розширення відділення для українських шкіл при Міністерстві шкіл і створення подібного відділення при Міністерстві культури. Створення таких національних відділень передбачала і нова структура обох міністерств, яка нашвидкуруч обговорювалася в комітетах СНР. Про можливість створення таких відділень я говорив з обома міністрами – Л. Ковачем та Л. Худіком. Обоє вони при мені не висловлювалися проти. Президія доручила мені цю пропозицію пред'явити О. Варзі.

Також бурхливо і з емоціональним забарвленням дискутувалося про зміст Меморандуму до вищих державних органів та Звернення до словацького народу. Для мене найбільш комплікованим і важливим здавалося питання компетенцій того органу, який виникне на конференції, по відношенню до національних комітетів в селах і містах, до влади республіки, до СНР. Я не юрист, але мене дуже цікавило питання, що буде робити новий орган зразу наступні дні і тижні? Яке

буде його ставлення до держави і її органів? Які буде мати компетенції? Я вимагав, що саме на такі питання на конференції потрібно буде відповісти. З пояснень Ю. Шпірка як юриста далеко не все було ясним. Я не міг легковажно відмахнутися тим, що «якось та буде». Питання – що і як далі? – для мене і більшості членів Президії було дуже важливим. Жаль, що наївних у Президії теж було не мало. Політика, заснована на «якось та буде» – дуже зла і небезпечна політика. У минулому вона принесла нам багато шкоди і непорозумінь...

Після 10-го січня я брав участь у засіданні СНР, на якому, крім іншого, виступав зовсім недавно обраний президент В. Гавел. Він говорив коротко, без паперу, просив депутатів працювати швидко над новими законами. Значна частина депутатів його виступ сприйняла із змішаними почуттями.

У перерві між засіданнями мене прийняв голова СНР Р. Шустер. Я поінформував його про підготовку конференції КСУТ, про те, що є пропозиція відновити діяльність УНРП, про ряд інших питань. Було домовлено, що 17-го січня о 8-їй годині ранку він прийме делегацію ЦК КСУТ, щоб обговорити нашу уяву про можливу Народну раду русинів-українців. Він просив, щоб делегацію очолював я, щоб у складі делегації був І. Панчура, а також та людина, яка на конференції може бути обраною головою організації. Я назавв прізвище І. Бачі. Ми розійшлися з тим, що я принесу з собою на зустріч відповідні пропозиції у письмовій формі.

15-го січня відбулось засідання комісії по статуту. Її члени – В. Калішовський, І. Бача, І. Панчура, А. Ковач, Ю. Шпірко, присутній І. Ванат та інші – однозначно відстоювали позицію відновлення УНРП, як верховного політичного представника русинів-українців.

Того ж дня о 13-їй годині засідала Президія ЦК КСУТ, яка уже мала наблизитися до якихось конкретних висновків. Найбільш оптимальним у даній ситуації рисувалося таке рішення: запропонувати конференції створити Народну раду русинів-українців (НРР-У) як політичний орган з тим, що КСУТ, не міняючи своєї назви, стане складовою частиною НРР-У. Було доручено І. Панчурові в тих інтенціях допрацювати статут НРР-У та КСУТ. У цьому дусі готувалися й інші документи.

Як сказано вище, 17-го січня о 8-їй годині ранку делегацію ЦК КСУТ мав прийняти Р. Шустер. Склад делегації КСУТ змінився: замість І. Панчури їхав Ю. Шпірко. Він та І. Бача вийшли до Братислави на день раніше. До нас 17-го січня мав приєднатися також М. Чорний. Та останній з якихось причин запізнився, а я прилетів до Братислави замість о 7,30 год. аж коло 9,30 год., і теж запізнився на прийом до Р. Шустера. Так що голова СНР у присутності свого заступника Й. Широтняка та завідувача Канцелярією СНР Шина, прийняв делегацію КСУТ у складі: І. Бача та Ю. Шпірко.

Мені того ж дня Й. Широтняк розповідав, що Шин у всьому ділі зіграв негативну роль: він виступив проти створення Народної ради; Р. Шустер поклався на правника Шина і мовчав, а Й. Широтняк просто не хотів втручатися у цю проблематику. Й. Широтняк сказав мені, що делегація КСУТ дуже слабо аргументувала тексти документів, які підготувала й ухвалила Президія ЦК КСУТ. Через кілька днів Р. Шустер при зустрічі зі мною теж говорив про слабу аргументацію наших вимог з боку делегації. Я жалію, що на зустрічі не був І. Панчура і я. Я вірю, що наша аргументація найшла б порозуміння і в Шині і була б акцептована також головою СНР. Він був до нас прихильний, але завжди хотів знати і мати ясно у ділі, до якого пускається...

Того ж дня, 17-го січня, я брав участь у роботі двох комісій СНР; вела їх заступник голови СНР Яна Блажейова. Одна комісія займалася реконструкцією апарату влади, а друга обговорювала пропозицію закону про політичні партії.

18-го січня Президія ЦК КСУТ заслухала звіт кадрової комісії про вибір кандидатів на окремі функції. Комісія пропонувала пред'явити делегатам позачергової конференції слідуючих кандидатів на різні функції: І. Бача, М. Бобак, Микола Гиряк, Л. Довгович, П. Дуркот, М. Сополига, В. Рогаль, І. Яцканин та інші. Обговорювалися також пропозиції усіх письмових документів. Серед членів Президії у багатьох питаннях єдності не було, тому часто приймалися компромісні рішення. І назва «Союз русинів-українців» є компромісною.

У п'ятницю 19-го січня я з І. Панчуорою, Й. Данком, М. Сіркою, М. Куречко – весь день працювали над закінченням документів, які потрібно було мати готовими на суботній ранок. Так ми підійшли до пам'ятного дня в 40-річній історії Культурного союзу українських трудящих, – до суботи 20-го січня 1990 року.

На позачергову конференцію КСУТ було запрошено понад 450 людей – делегатів від місцевих організацій, представників національних комітетів, різних організацій, політичних утрупувань, інституцій, церков. На конференції зареєструвалося 377 делегатів і 18 гостей, серед них заступник голови СНР Й. Широтник та заступник голови Східнословачького КНК І. Фецишин.

Відкриваючи конференцію, я, крім іншого, сказав: «Сучасний історичний момент зобов'язує нас... незалежно від того, чи хтось з нас почуває себе русином чи українцем, незалежно від віросповідання й партійної приналежності, прийняти такі рішення, які забезпечать населенню дальший всеобщий демократичний, соціально-економічний, політичний і культурний розвиток у дружній сім'ї із словацьким і чеським народами та національними меншинами республіки». Далі я закликав делегатів до нового складу оновленої організації «обрати таких людей, які будуть проводити політику народного порозуміння».

Вже на початку роботи позачергової конференція делегати проголосили її з'їздом. У дискусії виступило 39 делегатів і гостей, не рахуючи десятків зауважень з місць. В дискусії переважала критика режиму, що розвалювався, критика КСУТ, було багато взаємних особистих нападів, були спроби знаходити винуватих за хиби минулого, звучали голоси про потребу національного порозуміння, та, на жаль, такі голоси не знаходили потрібної підтримки. Про порушені у доповіді і з'їзових письмових документах проблеми говорилося дуже мало. Існує досить детальний стенографічний запис із дискусії з'їзду, який для історика може мати цінну як мозаїка поглядів багатьох людей кінця 80-х початку 90-х років ХХ століття у нашому середовищі.

В такій атмосфері Культурний союз українських трудящих був перейменований на Союз русинів-українців, прийнято основні документи і статут, обрано новий склад центральних органів організації та її керівників – Микола Гиряк став головою, а Мілан Бобак його заступником.

У понеділок 22-го січня 1990 року із ЦК КПС дзвонив П. Каніс відносно моого мандату депутата СНР. Я сказав йому, що мій мандат має перейти на нового голову наступницької організації Миколу Гиряка. Про це офіційним листом 9-го лютого я повідомив голову СНР Р. Шустера.

Такими є основні епізоди імпровізованої трансформації КСУТ у Союз русинів-українців.

Пряшів, 28 лютого 1990 р. – 29 грудня 2000 р.

Микола Мушинка

Дискредитація українців на міжнародній арені

Навесні минулого року по канадському телебаченню було показано документальний фільм великої британської телекомпанії «Yorkshire Television Limited» із міста Leeds (продюсер Julian Hendy) «СС у Британії» (*SS in Britain*) про нібито злочини українців 14-ої дивізії СС «Галичина» при придушенні Варшавського повстання у серпні 1944 р. та Словацького національного повстання восени 1944 року. У фільмі, серед іншого, сказано, що українські солдати в селі Нижня Боца вбивали не лише чоловіків, але й неповнолітніх дітей.

Оскільки не кожному відома історія цієї української військової частини, зазначу, що дивізія «Галичина» (пізніша назва «Перша дивізія Української Народної Армії») була створена у квітні 1943 р. з молодих людей західних областей України (Генеральної Губернії). В складі німецької армії вона воювала проти Червоної армії нібито за майбутню Українську державу. (Нагадаємо, що у той час на території України в рамках німецької армії воювали і дві дивізії регулярної армії Словацького штату, вояків якої ніхто ніколи і не думав судити за військові злочини). В битві під Бродами 17-22 червня 1944 року дивізію СС «Галичина» було розгромлено, а у вересні – грудні 1944 року незначні її залишки були перекинені до Словаччини для переформування і поповнення. Про «Галичину» написано кільканадцять книжкових публікацій і сотні статей. В жодній з них немас згадки про те, щоб українці брали участь у репресивних акціях проти цивільного населення під час Варшавського та Словацького національного повстання. Тим я аж ніяк не хочу виправдовувати участя українців у гітлерівській армії, хоч багато з них ішло туди зі світлими ідеалами: здобути військовий вишкіл та зброю і в майбутньому застосувати це у боротьбі за самостійну Україну. Майже всі вони розчарувалися у своїх сподіваннях, бо Гітлер мав з Україною інші плани, згідно з якими, «житниця Європи» мала стати колонією «Великої Німеччини», а українці (як і росіяни, поляки та інші слов'яни) – неповноцінною робочою силою.

Британський фільм вперше наводить начебто «нові факти» про репресії українських вояків проти цивільного населення с. Нижня Боца. І робить це вкрай необ'єктивно, приписуючи українцям злочини, яких вони не могли допуститися, бо в даній «операції» участі не брали.

Після заяви коментатора, що в село Нижня Боца наприкінці жовтня 1944 року увійшов український відділ дивізії СС «Галичина», на екрані виступають дві жінки-старожилки села Нижня Боца. Їх розповіді починаються пословицями, і продовжуються англійською мовою. Перша з них говорить: «Вони (члени каральної експедиції – М. М.) *насамперед вгналися до шинку і там пили*».

Друга доповнює: «Вони робили по домах обшуки і всіх чоловіків загнали у школу.... П'ятьох, між ними і 15-річного Заградніка, затримали до ранку».

Перша: «Засуджених копали та били».

Друга: «Після допитів мужчин засудили на смерть. Іх розстріляли. Заграднік був ще дитиною.»

Перша: «Він плакав за мамою. У школі плакав: «Мамо моя дорогенька, ти вже більше мене не побачиш!»

Друга: «Це був плач розпачу. Що ця дитина кому зробила? Він не був навіть вояком. Як ця дитина плакала-ридала! Його вивели із школи на міст, де розстріляли. З мосту він упав у воду.» (На екрані показано міст і дзюркіт води).

Перша: «Пощади вони не мали.»

Друга: «Це був жах! Це було страшне почуття. Цього забути ніколи не можна.»

Після цих зворушливих і щиріх слів слідує повторна заява коментатора: «Затримані німецькі документи підтверджують, що того дня до села Нижня Боца увійшов відділ Віттенмаєра 14-тої дивізії СС «Галичина». У тому документі сказано, що українські добровольці 14-ї дивізії СС «Галичина» включились в битву і воювали з повстанцями надзвичайно жорстоко». Якщо глядач досі міг не знати, хто були ці злочинці, про яких розповідали нижнебоцькі жінки, після такого коментаря він вже знає – це були українці. Жінка-старожилка до цього коментаря (якого вона не чула і не бачила) додає: «Жодних партизанів вони не знайшли і, накінець, життям за це заплатили наші мужі».

Далі англійський коментатор заявляє, що на придушення Словацького національного повстання німці послали 40.000 війська з двома дивізіями СС, а проф. Давід Цезарині авторитативно доповнює: «Словацьке повстання було кривавим диким конфліктом. Убито десятки тисяч цивільного населення, де з женою сторони не було пощади. Якщо українські частини брали участь у придушуванні повстання, то було б не можливим, щоб вони не були включені до цієї брутальної безпощадної протипартизанської боротьби». Отже те, що у попередніх кадрах звучало як реальний факт, емотивно підфарблений розповідями жінок-очевидиць, з уст професора-спеціаліста звучить як припущення: в нього немає документів про участь українців у масових репресіях, але якщо такі документи існують у авторів телефільму, то з них логічно випливає, що українці вели себе брутально і безпощадно. В такому плані йде цілий телефільм: автентичні заяви словаків у ньому чергуються з упередженими антиукраїнськими коментарями творців телефільму.

Для підсилення фактографічної сторони фільму в ньому показано школу, де відбувалися допити, могили розстріляних та пам'ятник з іменами жертв цієї брутальної акції в селі Нижня Боца.

В телефільмі виступає і директор Музею Словацького національного повстання в Банській Бистриці Ян Станіслав, автор численних праць на цю тему. В одній з них – «Fašistické represálie na Slovensku» (Братислава 1989) він підрахував, що під час Словацького національного повстання у Словаччині було замордовано 3965 осіб, яких поховано у 186 масових могилах. Там він наводить назви десятків каральних команд німецької армії, поліції та словацької Глінкової гарди, які поділялися на цих злочинних репресіях. Українських частин серед них нема. А у згаданому телефільмі він нібито на адресу українських злочинців із дивізії СС «Галичина» заявляє:

«Підпали, терор, мародерство та помста – були підставою їхнього ремесла». Такого він, як об'єктивний дослідник, не міг сказати на адресу українців! Його слова стосувалися німецьких каральних команд! Та й прості жінки, що виступали у телефільмі не могли приписати злочини розстрілу невинних людей – українцям!

З британської телекартини виходить, що українці із дивізії СС «Галичина» були найжорстокішими злочинцями під час придушення СНП.

Щоб перевірити «факти», наведені в британському телефільмі, я поїхав на місця, де він знімався. Розмовляв із директором СНП в Банській Бистриці Яном Станіславом, архівісткою музею Марією Чемановою, обидвома жінками, що виступали у телефільмі – пані Павліною Бегмеровою (1921 року народження) та Етелю Бегмеровою (1917 року народження), старосткою села Нижня Боца Марцелою Геріховою та іншими. **Всі без винятку підтвердили мені що українці із дивізії СС «Галичина» у придушенні СНП в с. Нижня Боца участі не брали.** Згідно з їх твердженнями, висловленими і на телекамеру британського телефільму, громадян села Нижня Боца розстріляли не українці, а німецькі есесівці та члени каральних команд словацької Глінкової гарди. Проте автори ці іхні заяви у телефільм не включили. Те, що жінки говорили на телекамеру, ні в якому разі не стосувалося українців, а німецьких та словацьких фашистів. Їхні правдиві і ширі розповіді творцями телефільму були свідомо зманіпульовані в антиукраїнському напрямі, про що словацьким учасникам телефільму і не силося.

В Нижній Боці я сфотографував меморіальну дошку і два пам'ятники жертвам повстання. На них виразно наведено, що громадян села розстрілювали «німецькі фашисти і члени карного відділу Глінкової гарди».

В рукописній хроніці села Нижня Боца, писаній безпосередньо після придушення повстання і тоді ж офіційно завірений сільською управою, розстрілам у селі присвячено кілька сторінок. Там неодноразово підкреслено, що невинних людей в селі стріляли **німці і словацькі гардисти**. Згадки про українців у хроніці, яку було дано до використання і творцям телефільму, немають.

Обидві жінки, що виступали в телефільмі, категорично заперечили участь українців у придушенні повстання в їхньому селі, хоч творці фільму їх до цього явно спонукали, запитуючи, чи карателі не говорили по-українськи або по-польськи, чи не мали на військових формах знак тризуба і т. п. «*Hi, ni, ni! Це були німці і словацькі гардисти!*» – заявляли вони, а ці заяви повторили і мені. Я їх записав на магнітну плівку.

Директор Музею Словачького національного повстання у Банській Бистриці Ян Станіслав у розмові зі мною теж категорично заперечив участь українців у розстрілах повстанців у с. Нижня Боца.

До речі, продюсент Julian Hendy обіцяв надіслати копію телефільму в Музей СНП та в село Нижня Боца. Своєї обіцянки він не дотримав з причин, про які ми можемо лише догадуватися. Учасники телефільму лише від мене довідалися про його зміст і були явно обурені політичною маніпуляцією їхніх розповідей.

Детальний звіт про свою подорож по слідах великобританського телефільму в Словаччині я опублікував на сторінках ж. «*Вісті комбатанта*» (Торонто-Нью-Йорк, 2000, ч. 4, с. 85-94). Переклад звіту англійською мовою було до-

ручено згаданій телекомпанії. Наперекір тому, фільм про дивізію СС «Галичина» і її злочини телестудія BBC в Лондоні знов показала в часі Різдвяних свят східного обряду 7 січня ц. р. В той же день британський тенденційний телефільм транслювали й інші телекомпанії Європи, в їх числі і польська. Ця передача стала міжнародним скандалом і викликала обурення не лише серед українців Великобританії, але і цілого світу. Багато уваги їй було присвячено в засобах масової інформації, а радіостанція «Свобода» 18 січня ц. р. присвятила їй окрему 40-хвилинну передачу з циклу «Україна і світ» (модератор Маріяна Драч). Варшавська газета «Наше слово» (2001, ч. 3, с. 2) називала тенденційний фільм «Черговим антиукраїнським психозом», а Головна управа Об'єднання українців Польщі надіслала дирекції польського телебачення гострий протест, в якому зазначено: «Загально відомо і багато разів підкреслювано, що українських формaciй СС «Галичина» на території Варшави не було. Про це писав м. ін. і кращий польський знавець цих справ Рішард Горжецький, статтю якого долучаємо. В придушенні повстання брали участь німецькі формaciї, зложенні теж з членів інших націй, в їх числі й окремі вояки української національності. 14-та дивізія «Галичина» була розбита в липні 1944 р. під Бродами... Нас дивує, що незважаючи на публіковані статті і наукові праці, в яких дана проблематика остаточно пояснена, працівники польського телебачення вдалися до пропагандистських антиукраїнських схемат» (там же).

Отже, британський телефільм (у виробництві якого брали участь і деякі закордонні словаці), є свідомою фальсифікацією реальних фактів, спрямованою на дискредитацію українців в очах світової громадськості.

Про політичну мету телефільму можемо тільки здогадуватися.

1. Як відомо, у 1947 р. кілька тисяч колишніх воїнів дивізії СС «Галичина» було переселено із таборів військовополонених у Філляху (Австрія), Белярії та Риміні (Італія) у Великобританію, де вони створили кілька організацій, мета яких – боротьба за звільнення України з російсько-радянських кайданів. Після проголошення самостійної України 1991 р. вони активно залучилися до процесу її розбудови, що аж ніяк не подобається прихильникам «Великої Росії», які силоміць намагаються скомпрометувати «українських націоналістів», не цураючись навіть найбрехливіших засобів.

2. Стратегія сучасної закордонної політики Словаччини спрямована на входження країни у європейські структури (Рада Європи, НАТО тощо). Деякі крайньо націоналістичні й шовіністичні словацькі організації (зокрема закордонні), хочуть реабілітувати профашистського президента Словацького штату Тиса (засудженого на смерть і страченого), мовляв, це не він ліквідував Словацьке національне повстання і навіть не німці, а... українці. Ось вам конкретний доказ – село Нижня Боца!

Зараз ще живуть свідки, які можуть спростовувати явні наклепи, але в короткому часі їх не стане. І тоді брехня перетвориться у «правду». А, мабуть, на це і розраховують творці антиукраїнського телефільму.

Як би там не було, я вважаю, що Україна, як суверенна держава, мала би гостро запротестувати проти демонстрації наклепницьких телефільмів, тому що коли вона буде мовчати, таких провокацій буде дедалі більше. А вони аж ніяк не сприятимуть доброму імені України на міжнародній арені.

Ярослав Неврлий у спогадах своїх учнів

(Сторінка з відродження Закарпаття і Пряшівщини)

Ярослав Федорович (вл. Фердинандович; 1886-1958), батько україніста Миколи Неврлого, останні роки своєї педагогічної діяльності провів на Пряшівщині, де в 1950-56 рр. викладав українську мову й літературу в гімназії у Міжлабірцях, директором якої був тоді С. Бунганич. Саме тоді за проваджувалась у наших школах українська мова. Підставою для цього було також вирішення Чеською АН мовного питання на Закарпатті на користь української мови. У міжвоєнний період Пряшівщина належала до Закарпаття.

Життєвий шлях Ярослава Федоровича, сина чеського залізничника в Чернівцях і галичанки Євгенії Целевич, хрестим якої був Юліян Целевич, перший голова НТШ, був нерівний, а деколи навіть позначений драматичними подіями. Незад

бутнім у його юнацьких літах було знайомство з І. Франком, який допоміг йому закінчити гімназію. Це знайомство й вирішило його національну орієнтацію. Це тому, що Ґеній завжди фасцинують. Закінчивши в Чернівцях університет, де студіював німецьку й латину, він одружився з львів'янкою Ольгою Рудинською. Перша світова війна застала його в Галичині. Коли російські війська окупували Галичину, йому довелось бути – у щирих слов'янських почуттях – перекладачем царського ґен. Морозова. Воєнні події занесли його в Східну Україну. За УНР він викладав німецьку й латину в українській гімназії в Томаківці, де був директором Шабля. Там його, як «австріяка», хотів розстріляти Махно, але Ярослав – тоді ще Фердинандович – утік. Знання мов, а він володів шістьма, спасло його й тоді, коли в Томаківку урвалися німецькі каратальні загони. Місцева інтелігенція попросила його привітати їх по-німецькові, сказати, що в них ніяких партизанів нема, що вони віддавна миролюбне козачче містечко. Коли Ярослав Федорович, який часто про цю подію згадував, цими словами їх привітав, офіцер відділу, говорячи по-українському, мало його що не застрелив, але Ярослав Федорович своєчасно зорієнтувався. Почувши, що вони щойно розбили німецьку частину й переодяглися в німецьку уніформу, промовив: «Тим краще, Панове Товариство! Я тут говорю з доручення місцевих органів. Нам приемно привітати вас у давній козацькій Томаківці!» і т. д. Будучи значно пізніше на Закарпатті, Ярослава Федоровича цей офіцер пізнав. Він називався Романченко й був тепер диригентом духового оркестру в Перечині. Зустріч давніх знайомих «охрестили» горілкою, від якої у добром товаристві Ярослав Федорович не відмовлявся.

За Радянської влади, як пише в своїх спогадах відомий український літературознавець-структураліст Гр. Майфет («Радянська освіта», 11.3.1988), був викладачем німецької мови й літератури в Полтавському ІНО (Інституті Нар. Освіти), який виник після реорганізації університетів. Там його друзями були відомі професори Щепотєв і Воропай, галицький композитор Вас. Верховинець та ін. Важливою віхою в житті М. Неврлого була його участь на курсах чужих (тоді ще «іноземних» не говорили) мов для українських дипломатів у Харкові, де він викладав німецьку й польську, для кількох також і чеську. Там його студентом був О. Довженко. Директором курсів був Л. Булаховський, який порадив Я. Неврлому змінити своє «по батькові» Фердинанд на Федорович, яке, мовляв, для східного українця легше вимовляється і є більш природне. Тоді Я. Неврлі, після смерті своєї першої дружини, вдруге одружився з Катериною Юрієвною Бурлюк, родичною відомих футуристів і приятелькою В. Маяковського. Вона – людина російської культури – була татарсько-українського походження і як донька відомого в Росії ветеринара студіювала в Сорбоні. Саме західна освіта й знання мов і зблизили її з Ярославом Федоровичем. На згадані курси, де вона викладала французьку, її «виписав» з Москви Л. Булаховський. Вона вільно говорила по-українському й по-французькому, любила співати українські пісні й знала напам'ять багато віршів Шевченка. В поведінці була досить екстравагантна, що, мабуть, і було причиною її розлучення з Я. Неврлім, у якого й досі залишилась її фотографія, де вона як джокейка на чудовому коні. В Харкові вона вдруге вийшла заміж і разом з чоловіком, що був етнографом, була як українська «буржуазна націоналістка» вивезена в Казахстан, звідки із станції Вановка передала кілька сумних листів Ярославу Федоровичу. Для свідомих українців були тоді гіркі часи: відбувалась насильна колективізація, розкуркулення і монстрпроцес з СВУ (Спілкою Визволення України) репресії посилювали.

Щоб не звертати на себе уваги, Ярослав Федорович ухилився тоді до Куп'янська, де викладав у Агротехнікумі й на Робітфаку. Там він познайомився з російським філологом Кравцовим, який теж переховувався від ока ГПУ. Короткий час перед цим Я. Неврлі був у Харкові оглядачем західної преси в кабінеті наркома (міністра) М. Скрипника. Коли почався голод і посилились репресії, наприкінці 1933 р. Я. Неврлі з родиною реemігрував до ЧСР, в чому йому допоміг його брат Костянтин Неврлі, який тоді був залізничником у Братиславі. Незважаючи на своє чеське походження, він брав участь в житті тамошніх українців. Про це згадує Інж. Сава Зеркаль («Джерела», Нью-Йорк 28.7.2000).

Приїхавши до брата в Чехословаччину, Я. Неврлі одержав 1934 р. посаду професора (так тоді називали викладачів середніх шкіл) руської мови в Дівочій учительській семінарії в Ужгороді. Всі, хто його ближче знали, казали, що він був вроджений педагог, без школи й жити не хотів. На Закарпатті, яке тоді І. Ольбрахт назвав «землею без імені», саме відбувалась жорстока мовна боротьба. Було аж чотири «язикових» напрямів; угоро-русський (Куртjak), истинно-русский (Є. Фенцик і Є. Недзельський), автохтонний (І. Мураній і В. Сулинчак) і народовецький (Тов-во «Просвіта», Монс. А. Волошин, брати Ю. і Ф. Реваї, Д-р М. Бращайко і С. Ключурак, письменник В. Гренджка-Донський та ін.). Що мовний хаос і мовна культура стали наслідком культурної відсталості й спізненого національного відродження, найкраще ілюструє курйозний епізод із однієї матуральної прогулянки до околиць Ужгороду, де саме був тунель. Професор руського «язика», мадя-

рон І. Мураній, показуючи рукою на тунель, пояснював молоді його історію: «Ото, фіюум-баратум, є діра Марії Терезії, заросла мохом і кропивов»... Коментарі зайві.

Волею-неволею різким контрастом до таких «професорів» мусив очевидно бути Я. Неврлі, який щойно приїхав з «Великої», як тоді казали, України, де двадцять років був викладачем середніх і високих шкіл. Супроти урядових постанов, за якими офіційною граматикою була тоді на Закарпатті етимологічна «Граматика руського языка» І. Панькевича (1923), яка мала аж чотири і (і, ъ, ô, и) і безумовно що гальмувала культурний розвиток, Я. Неврлі з перших днів на Закарпатті запроваджував українську літературну мову з єдино науковим фонетичним правописом. Щоб посилити цей процес, він 1937 р. видав в Ужгороді «Граматику української мови», яку відразу поширювала «Учительська Громада» між учительством. В добі затяжної мовної боротьби, яка сатирою відбилася у «Продукції языков» Марка Бараболі, це мало принципове значення: посилило орієнтацію на культуру всієї України. Ця граматика була терном у оці русофілам і мадяронам. На Я. Неврлого поспались скарги до шкільного реферату, що він, мовляв, запроваджує більшовицькі методи, не має кваліфікації на руську мову і т. п. Дійшло до того, що інспектор Вондрачек порадив Я. Неврлові доповнити свої німецькі студії іспитом з української мови, хоч такий він мав у Харкові. Радянські студії однак не визнавалися. Тоді Я. Неврлі звернувся до УВУ, О. Колесса зарахував йому цей предмет на основі іспиту в Л. Булаховського. Здавалося б, що тепер уже все гаразд, але Ярослав Федорович і далі діставав аноніми, де були й погрози.

Наперекір цим нагінкам Я. Неврлі ще більше намагався дати своїм учням не лише знання, але й свідомість свого українського походження. Посилювало його те, що до нього часто зверталися з різними проханнями редактори місцевих газет – С. Ключурак, М. Тулик, Ф. Ревай, С. Довгаль та ін. Він їм охоче допомагав, коригував їхні статті, брошюри і т. д. Найбільшою нагородою за свою працю вважав щире ставлення своїх учнів, які його розуміли, радо вивчали літературну українську мову, відчували його батьківську любов. Про це свідчать спогади його колишніх учениць, надісланих до мене. З них цитуємо найважливіше.

Маргарита Немеш, родж. Гранчак свою статтю «Я. Неврлі – наш професор» розпочинає знайомством з ним: «В Учительській семінарії в Ужгороді дівчата скучилися в коридорі, шушкаючи новину: маємо нового професора... В заповненому класі настала тишина, яку нарушили чіткі кроки чоловіка середнього росту й віку, брюнета. Вийшов на кафедру, підвів енергійно голову аж окуляри заблисли і відчеканив: Я, Ярослав Неврлі, приїхав здалекої України. Буду вас учити української мови». Пізніше виявилось, що його мова – поезія, пісня. А наша русинська? Це нива, заросла будяками: засмічена румунізмами, мадяризмами й словакізмами. Я. Неврлі полов ці «будяки», прочищував нашу мову. Сам він говорив стисло й виразно, заставляв думати й писати логічно й лаконічно. Спочатку між нами й строгим викладачем утворилася прірва – недовір'я, що було причиною несміливістю дівчат. Але це було коротко. Його лекції ми полюбили і ніколи не пропускали. Мені особливо він дорогий тим, що на питання нашої колегині Маргарети Шандор (тепер Баботової), як він оцінює ученицю Маргариту Гранчак, він задумано підняв голову й сказав: «Вона сама не знає, які скарби скриває в душі своїй». Це лиш

доказ того, що він крізь призму своєї спостережливості відкривав наші душевні таємниці. Був рідкісним психологом, всіх нас бачив наскрізь». (Ужгород, 11.1.2000).

Зворушливі спогади про свого вчителя залишила Одотя Божук, двоюрідний брат якої Вас. Кузьмик був розстріляний Гестапо в Бабиному Яру 1942 р. Свою статтю вона назвала: «Плугатар на рідній ниві». В ній читаємо: «Кланяюсь, шаную, дякую. Дякуємо ми, селянські дівчата Верховини й Гуцульщини, за передані нам знання професором Я. Неврлі. Для нашої Вчительської семінарії та й взагалі для Закарпаття приїзд цього патріота, по національності чеха, був великим щастям. Він окрилив нашу молодь чистим, як джерело, українським словом. Світлий розум, високий професійний рівень викладання, невичерпна криниця доброти його душі запам'ятались мені на все життя. А ті добре очі, які зупинялися на кожній з нас, сорока семінаристок, бажали нам бути справжніми вчительками, які прививатимуть дітям любов до рідної мови і рідного краю.

Першим підручником для народних шкіл, написаних українською мовою з фонетичним правописом, була «Жива мова» Ф. Агія (1936). Велику справу зробив Ярослав Неврлі, видавши в Ужгороді 1937 р. (друкарня «Вікторія» Ф. Ревая) першу фонетичну «Граматику української мови» для середніх шкіл, яку негайно «Учительська Громада» приписала всім школам Закарпаття. Ця граматика допомогла нашій інтелігенції міцно стати на позиції Всеукраїнської літературної мови. Запам'ятала я цікавий епізод з життя нашої школи. Коли хтось із батьків приносив сто яєць із вдячності за навчання своєї дочки, професор Н. Неврлі віддавав їх до їdalni нашої школи. Минули літа молодості, виросло нове покоління, але подвижницька праця проф. Я. Неврлого, як і його колеги, артиста М. Аркаса, який був у нас викладачем співу, і директора нашої семінарії о. Василя Ларя збереглась навіки в наших серцях». (Вел. Бичків, серпень 2000).

Колишня учениця Я. Неврлого Маргарита Бонкало (нар. 1919), дочка лісничого з Рахівщини, згадує: «В Учительській семінарії в Ужгороді я була активісткою самоосвітнього гуртка, що діяв під керівництвом проф. Я. Неврлого. Він учив у нас руську (українську) мову від 1934 р. Багато зусиль доклав він, щоб у школі, але й індивідуально працюючи з ученицями, дав глибокі знання... 1937 р. в Ужгороді відбулись змагання з писання доповідей українською літературною мовою. Між собою змагалися обидві учительські семінарії – хлоп'яча й дівоча – а також гімназія, де Я. Неврлі учив латину. Треба було підготуватися з історії Запорозької Січі. Коли ми зійшлися на конкурс, нам сказали тему: «Тарас Бульба» М. Гоголя. Першу премію одержала я. Для проф. Я. Неврлого це була велика радість. Від Держ. Банку я одержала грошову премію яку передала сиротинцю на вул. Ракоція.» (Мукачево, 27.1.2000).

Не менш цікаво згадує свого вчителя теж Ганна Лях, що була наречененою командира Карпатської Січі у Вел. Бичкові, вчителя Павла Волощука, розстріляного мадярами 17.3.1939 р. З її листа читаємо: «Я. Неврлі викладав у нас українську мову й літературу. На базі навчання цих предметів він виховував молодь у дусі української національної ідеї. Добився у чеських властей учити за свою «Граматику української мови» (ч. I – Фонетика й Морфологія, Ужгород 1937; ч. II – Синтакса, Ужгород 1938). У цьому допоміг йому чеський письменник І. Ольбрахт, який тоді часто приїздив до Ужгорода й жив у Устияновичів, недалеко нашої семінарії. Я. Неврлі був активістом «Просвіти», де читав

лекції. В студентських гуртках він улаштовував свята, присвячені роковинам Т. Шевченка, І. Франка та ін. визначних діячів української культури. На святі І. Франка я декламувала його «Каменярі», які пам'ятаю й до нині. На ювілії Т. Шевченка ми у переповненному залі співали «Думи мої...» й «Реве та стогне Дніпр широкий». У весь зал плакав, а зараз у півпорожніх залах не плаче ніхто... Ми часто з Я. Неврлим ходили на екскурсії. При цій нагоді він нам живо й цікаво оповідав про Україну, радісні часи українізації, чудову українську природу. Він і сам брав участь в українізації офіцерів ЧА в Полтаві. Коли одначе він оповідав про голод на Україні й про арешти української інтелігенції, оглядався, щоб часом ніхто цього не почув. З ним було легко й приятно розмовляти. Він обіздив усю Україну, знав багато визначних людей, мав чудесну пам'ять, був завжди витриманий і вмів вислухати іншого». (Вел. Бичків. 7.1.2000).

У «Звідомленні гр. – кат. Учительської дівочої семінарії в Ужгороді» за 1936-37 рр. на с. 25 читаемо: «Гурток «Самоосвіти» дуже корисно впливає на поширення світогляду ученицы. До того найбільше причинився проф. Я. Неврлі... Під його керівництвом мали доповіді такі ученици (кандидатки):

- 1) 9.XI.1935 р. Маргарета Шандор, канд. IV. кл.: «Характеристика впливів I-ї і II-ї доби в історії української літератури».
- 2) 21.XI.1935 Р. Маргарета Бонкало, канд. III. кл.: «Народня пісня у вихованні учнів».
- 3) 11.II.1936 р. Маргарита Шандор, канд. IV. кл.: «Микола Джеря» І. Нечуя-Левицького.
- 4) 17.11.1936 р. М. Дорош, учениця І. кл.: «Як поводитися з людьми?»
- 5) 29.11.1936 р. М. Чаповцій, кан. IV. кл.: «Соняшний промінь» Бориса Грінченка.

В обговорені зазначених тем брали участь усі ученици.

До бувших студенток Ярослава Неврлого приїднався теж своїми спогадами рідний брат поета В. Гренджі-Донського, Іван Степанович Гренджа. У листі до Ганни Василівни Божук (сестри Одоті Божук), доцента Ужгородського університету, він пише: «З професором Ярославом Неврлем я мав щастя зустрінутись за дивних обставин тільки один раз в житті. Мабуть, було це в перший день його приїзду на Закарпаття, коли він їхав потягом вперше до Ужгорода. Не можу собі пригадати, коли це було. Їхав я з Хусту до Ужгорода поїздом. Не пам'ятаю, чи в Батькові, чи в Чопі (та вірніше в Батькові) присів до мене інтелігентний чоловік, як не зраджує мене пам'ять, середнього росту. Мабуть, тому, що я мав вигляд студента, він запитав мене, куди я іду і хто я. Дізнавшись про мене, сказав, що добре знає про літературну творчість моого брата, а сам він, Ярослав Неврлі, іде в Ужгород викладати мову та літературу в учительській семінарії. Його трохи дивне прізвище дуже врізалось у пам'ять, а його ім'я тільки Ви нагадали мені. Я в душі радів, що він буде викладати мову й літературу в семінарії, бо Муранія, що викладав у нас цей предмет, я не полюбляв із-за його русофільських поглядів».

Я. Неврлі розпитував мене про Ужгород, з чого суджу, що це його перший день приїзду в Ужгород і на Закарпаття взагалі. Він цікавився головно викладанням мови в школах нашої області, викладанням мови й літератури в учительських семінаріях зокрема. Я розповів йому, що ми вчимося по компромісової граматиці Панькевича, де є аж чотири і, але многі з нас вивчають дома граматику професора Огієнка по періодичній брошурі «Рідна мова». На станції

в Ужгороді ми розійшлися, і більше ніколи я з ним не зустрічався. Він викладав мову й літературу в жіночій учительській семінарії, а в чоловічій викладав до кінця моого навчання і пізніше Іван Мураній. Про Ярослава Неврлія чув я тільки справедливі відгуки. (Виноградів, 24.X.1999).

Наприкінці скажу дещо про свого батька як людину. За свій розвиток і освіту дякую насамперед йому. Це від нього, а потім уже від бабусі й стрия, Конст. Неврлого, довідався я про його знайомство з І. Франком, про яке він радо оповідав гостям і про яке розповів я, здається нічого не поплутавши, М. Мірошниченкові для його інтерв'ю в «Літературній Україні», 21.XI.1985. Батько мій був людиною західної культури, володів кількома мовами. Мабуть, тому все своє життя викладав мови і був до них досить чутливий, хоч надмірним пуристом не був, розуміючи, що не кожному дано те, що знає інший. Будучи компанійською вдачі, любив товариство, яке вмів забавляти, живо й цікаво оповідаючи різні життєві пригоди, деколи й з власного життя. Так у нього складалося, що він знов життя і людей майже з усіх країв України. Шанував людей фізичної праці, бо й сам якийсь час був робітником у фабриці Асмолова у Ростові н/Д., де я народився. Любив природу. По співу пізнавав птахів. Знав назви – і то кількома мовами – багатьох дерев і рослин. У нас колись був собака мисливський (англ. сетер), хоч він мисливцем не був. Майже завжди мали клітку з чижиком або з щигликом. Над усе любив рибалити. Будучи в Полтаві, ми у Ворсклі ловили соми, щуки, окуні та ін. У Куп'янську ходили на рибу до Старого й Нового Оскола, де ловили й судаків. Харків, де батько мав добру посаду, він не любив: у болотяній Лопані було мало риб. З товарицьких ігор батько любив шахи, хоч шахової теорії не знов, чому й програвав зі мною.

Особливо щиро ставився він до талановитої молоді. У Харкові на курсах чужих мов найкращим з німецької був у нього О. Довженко. Хвалив теж свого учня з дитбудинку в Зінькові Вас. Кузьмича, що був згодом автором роману «Крила». Із своїх чеських студентів він шанував Ота Ташнера з Чеських Будейовиць, який став краєзнавцем. На Пряшівщині батько найчастіше зустрічався з М. Шмайдою, який запрошуval його часто на кисле молоко до Красного Броду. Поет І. Мацинський уважав моого батька за свого першого вчителя української мови. У Міжклабірській гімназії до батька вчашав додому В. Дацей, просячи його виправляти свої статті до місцевої преси. Нахил до творчості запримітив батько теж у С. Макари. До кращих учнів батька належав також П. Гула. Побут на Пряшівщині згадував батько і болісно, і радісно. Відродження там щойно починалося.

Наприкінці хотів би спростувати погляд, що Я. Неврлі був, як декому здавалось, зукраїнізованим чехом. Незважаючи на те, що він любив Україну і майже все життя працював для української культури, він завжди з любов'ю й гордістю говорив про свого батька, який був членом нелегального протиавстрійського чеського «Репал»-у, за що був засланий на Буковину, яку вважали австрійським Сибіром. Його українофільство походило із співчуття до талановитого, гостинного, але пригнобленого українського народу. Будучи ворогом будь-якого національного й релігійного екстремізму, він цінив людину за її моральні вартості та за її прагнення добра й прогресу. А ці вартості прищеплював не тільки мені, але й своїм учням.

Микола Неврлій

Конференція «Українське і слов'янське мовознавство»

(до 80-річчя від дня народження Й. Дзендрелівського)

Міністерство освіти і науки України та Ужгородський національний університет зорганізували в днях 17-19 лютого 2001 року міжнародну конференцію на честь 80-річчя доктора філологічних наук, професора Йосипа Дзендрелівського під назвою «Українське і слов'янське мовознавство – Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства». Ім'я ювіляра у Словаччині і, зокрема, на Пришвіщині, добре відоме. Професор Й. Дзендрелівський завжди цікавився нашою народною мовою, історією та культурою. Його праці, які були публіковані у наших пришвіських наукових виданнях, підносили їх авторитет і надавали їм достойності. Професор Й. Дзендрелівський – людина незвичайна, людина з вродженим науковим талантом, праці якого сприяли закладенню наукових основ української лінгвогеографії. 17 грудня, в день ювілею професора, відбулося урочисте засідання, у якому взяли участь високі науковці – учні професора, уже теж увінчані сивиною, представники області та університету, ветерани війни та викладачі кафедри і факультету, сім'я вченого, редактори радіо і телебачення та шанувальники його небуденного таланту. Це було свято не лише професора, але й свято університету, свято кафедри української мови, бо з її історією тісно пов'язане життя ювіляра. Це був потрійний ювілей професора – 80 років його надзвичайно плідного фізичного віку, 50 років його науково-педагогічної діяльності та 50-річчя газети «Ужгородський університет», одним з перших редакторів якої був професор Й. Дзендрелівський.

На урочистому засіданні, яке відкрив завідувач кафедри української мови

професор Михайло Сюсько, доктор філологічних наук, із вступним словом виступив ректор УжНУ професор Володимир Сливка, доктор фізико-математичних наук та декан філологічного факультету доц. Валентина Барчан, кандидат філологічних наук, яка у своєму виступі підкорислила найважливіші межові грани у науково-педагогічному житті ювіляра: 50 років надзвичайно плідного робочого стажу на кафедрі української мови, який визначив її наукове спрямування; 24 роки завідувач кафедри української мови; засновник лінгво-географічної школи на Україні; учитель 22-ох наукових аспірантів та 4-ох докторантів; офіційний опонент 18-ох кандидатських та докторських дисертацій; автор 538 наукових праць.

Далі слідували вітання від державних, наукових, громадських установ та організацій. Особливо зворушливим був виступ ветерана війни, соратника ювіляра, який у багатьох присутніх викликав слезози на очах. Вітальний адрес за кафедру слов'янських мов філологічного факультету Університету імені Матея Бела в Банській Бистриці зачитала доц. д-р. Зузана Ганудель, к. ф. н.

Після урочистого та пленарного засідань робота конференції проходила в секціях, у яких працювали також науковці із Словаччини. Так у секції «Загальне мовознавство. Славістика» працював д-р. Штефан Ліптач, к. ф. н., завідувач відділом славістики Інституту мовознавства імені Л. Штура САН в Братиславі, який виступив із рефератом «Slovensko-ukrajinské pomedzie ako odraz vzájomných vztahov» та Д-р. Наталля Кісяльєва, к. ф. н., завідуюча відділом білоруської мови кафедри

слов'янських мов філологічного факультету Університету імені Матея Бела в Банській Бистриці. Тема її доповіді – «Некаторыя усходнеславянска славацкая ізалексы у святле ареальнай лінгвістикі».

В секції «Лексикологія. Лексикографія» працювало 27 учасників конференції. Між ними також доц. д-р. З. Ганудель, к. ф. н., яка виступила з рефератом «Лексичні етюди в Карпатах» та Мгр. І. Філак, к. ф. н., яка зачитала реферат «З української ентомологічної лексики району Карпат (назви для метелика Lepidoptera (обидві з кафедри слов'янських мов філологічного факультету Університету імені Матея Бела в Банській Бистриці)). У цій секції працював також доц. д-р. Ладіслав Бартко, к. ф. н. з Пряшева. Тема його доповіді – «K dejinám výskumu slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine».

В секції «Фонетика. Граматика. Лінгвостилістика» д-р Павло Цимрикович, старший викладач кафедри слов'янських мов філологічного факультету Університету імені Матея Бела в Банській Бистриці зачитав доповідь «Деякі синтаксичні особливості текстів дипломатичних документів». Усі доповіді учасників конференції із Словаччини були опрацьовані на солідному рівні і викликали позитивний резонанс.

Цікаві доповіді були зачитані також в секції «Словотвір. Ономастичка. Фразеологія», у якій прозвучало 29 тем украйнською, російською, словацькою, німецькою та угорською мовами.

З нагоди ювілею вченого друком вийшов (на кошти родини ювіляра) прекрасний збірник праць науковців з України, Росії, Білорусі, Польщі, Словаччини, Угорщини, Німеччини, Молдови загальною кількістю 112 наукових праць.

Збірник відкривається нарисом Олега Купчинського: «Йосип Дзендрелівський – невтомний працівник науки та пе-

дагог». У ньому зроблено ґрунтовний аналіз робіт ювіляра, його успіхів, що полягали у вагомості порушуваних проблем. Ось кілька речень про ювіляра з опублікованого нарису:

«Він вчений і педагог, що своєю щоденною працею над українським словом збагатив це слово і показав перед світом як багатство найбільшої величини» (стор. № 3).

«Вроджений талант ученого поможували заповзятість і величезний потяг до наукової праці, якому не могли стати на заваді численні малі і великі перешкоди, ставленні у часи перед інтелектуалами» (там же).

«Своїми працями вчений сприяв закладенню основ української лінгвографії, вони становлять її золотий фонд». (стор. 17).

«Основні засади картографування діалектних матеріалів, які запропонував вчений, стали прикладом для побудови інших регіональних атласів, зокрема З. Ганудель «Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. – Т. I: Назви страв посуду і кухонного начиння». (Пряшів, 1981; Т. II: «Ткацька лексика. (Пряшів, 1989)» тощо (стор. 17).

«... для Й. Дзендрелівського, здається, не було і немає у науковому житті нічого неможливого – він постійно працює». (стор. 22).

«Вроджена шляхетність духу, доброта та інтелект, що йдуть у парі величезною працьовитістю, не можуть не викликати глибокої поваги до цієї – не буденної людини». (стор. 23).

Про результати роботи секцій їх голови реферували на заключному пленарному засіданні конференції. Усі в один голос звітували про високий науковий рівень зачитаних доповідей, про активну на достойному рівні реалізовану дискусію, якій підсвідомо сприяла атмосфера глибокої поваги до вченого.

Зузана Ганудель

Микола Рішко (Ужгород)

ШУКАЧ ЧАРІВНИХ ПЕРЛІН

Здавалося, знайшов себе Іван Хланта на педагогічній ниві. Спершу на Донеччині, а потім у рідному краю. Вчитель у Лазах на Тячівщині. Один із кращих у районі. Директор у Біловарцях. Інспектор району у Тячеві. Але й двері в науку залишилися відкритими. Тому в 1971 році пішов на навчання у стаціонарну аспірантуру Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського Академії наук України. Продовжуває гризти, добряче гризти граніт науки. Незабаром захистив кандидатську дисертацію на тему «Українська соціально- побутова казка». Далі була викладацька робота в рідному університеті. Асистент, доцент кафедри української літератури. Чотири роки віддав роботі в університетській науковій бібліотеці.

ЗУСТРІЧ З КАЗКОЮ

Останні роки – творча праця. Бо ж треба колись дати лад усьому зібраному в учнівські та студентські роки й пізніше в Копапшові, Драгові, інших селах, низинних і горських. І чекають казкарі, коломийкарі. Його, ще досить молодого, називають своїм проводиром, наставником солідні люди. Вусаті. Пишиобороді, із сопілками, скрипками і дримбами. Дехто навіть з піпами. Серед них і його ровесники, і навіть молодші люди. Це – Юрій Баняс із села Боронява Хустського району, Дмитро Юрик із села Вучкове Міжгірського району, Юрій Соляк із села Ставне Великоберезнянського району, Петро Куртанич із Великого Березного, Іван Каллар із Колодного, Христина Роман із Тереблі, що на Тячівщині, Михайло Гогерчак із села Лази Воловецького району. І цілий гурт коломийкарів та співаків вважає його своїм наставником. Це – Степан Шутко із Нанкова, Михайло Майор із Вишкова Хустського району, Олена Чупак із Великого Бичкова, Степан Молдавчук із Лазещини, Іван Доробан із Білина, що на Рахівщині, Марія Веприк із села Нересниця Тячівського району, Михайло Глюдзік із села Худльове, Ганна Вагера із села Невицьке Ужгородського району та інші. Твори цих авторів та носіїв фольклору з доброї руки І. Хланти з'являються в окремих збірниках і журналах.

А ось Степан Шутко спромігся видати з допомогою Івана Васильовича власну книжку з дуже ліричною назвою «Коли собі заспіваю» (1993). У ній подано не тільки пісні, записані з голосу С. Шутка, а й коломийки, складені самим співаком.

Після подорожей і зустрічей народжуються нові народнопоетичні збірки,

виходять книжки казок. Називемо бодай кілька з них: 1981 рік – «Правда і кривда»; 1989 рік – «Казки Карпат»; 1992 рік – «Розумниця»; 1993 рік – «Мамине серце», «Трапила коса на камінь»; 1994 рік – «Казки про бідних і багатих»; 1995 рік – «Добра наука», «Заспіваймо коломийку», «Закарпатський вертель»; 1996 рік – «Казкар»; 1997 рік – «Зайчиків дзвіночок», «Дарунки груші», 1998 рік – «Золотий птах», «Колядки», 1999 рік – «Усі скарби з лісу йдуть».

Знайомлячись із книжками Івана Хланти, ми немовби стаємо свідками змістового, сповненого великої мети життя тієї людини, що вийшла з самої гущі народу і творить для нього. Коли оцінювати те, що він робить, то справедливо треба наголошувати на спорідненості в ньому особистого й громадянського, індивідуального й загального. Іван Хланта – закохана в народне мистецтво, без крихти корисливості, людина, яка творить для майбутнього.

ПІСНІ РІДНОГО КРАЮ

Пісня для людини як хліб насущний. Вона сум розвіює, звеселяє, облагороджує, жити допомагає. Про це, наприклад, прекрасно сказано у коломийках:

*Заспіваю коломийки, голосом постелю
Ta не одно засмучене серце розвеселю.*

*Коли собі заспіваю, то жура щезає,
Bo то наша коломийка такі чари має.*

Вибір співанок у нас широкий – історичні, патріотичні, весільні, колядки, жартівливі, танцюальні, коломийки та інші. З особливим натхненням та майстерністю виконують їх артисти Державного заслуженого Закарпатського народного хору. Славна історія цього творчого колективу. Про нього з великою щирістю і знанням справи розповідає Іван Хланта у книзі «Пісня над Карпатами» (1994).

...Перші місяці після визволення краю і возз'єднання його з матір'ю – Україною. Важкий період. Але й піднесення панувало. Ставали до ладу підприємства, промислові артілі. Відновлювали роботу школи, відкривалися не лише у містах, а й у віддалених селах Верховини медичні й культосвітні заклади. І пісні відроджувалися. В ту пору, 25 вересня 1945 року, був створений Закарпатський ансамбль пісні і танцю. То була визначна подія. Автор книги докладно описує перший виступ ансамблю. Він відбувся 17 червня 1946 року в приміщенні обласного драмтеатру. Захоплював глядачів спів Ганни Білак, Михайла Кречка, Василя Петрецького, запальні танці брата і сестри Керечанинів – Павла і Клари. Далі були гастролі по області. За 3-денну поїздку артисти дали 36 концертів у найвіддаленіших селах області.

Через рік наші митці гастролювали в інших містах України – Харкові, Ворошиловграді, Дніпропетровську, Одесі, Києві, у Донеччині. У січні 1948 року ансамблі був перейменований у Державний Закарпатський народний хор. А наприкінці того ж року здійснилася почесна і відповідальна для хору

поїздка у Москву. Гастролі тривали з 17 листопада до 10 грудня. Закарпатці виступали у престижних концертних залах столиці. Майже всі центральні газети дали високу оцінку майстерності співаків і танцюристів.

Важко в короткій розповіді переказати зміст книги. Іван Хланта вдало спиняється на етапах творчого шляху, розповідає про засновників хору, кращих виконавців, репертуар хору, принципи виконавської майстерності, пошуки самобутності, про шефську діяльність колективу тощо. Живу розповідь доповнюють фотографії. На них – Петро Милославський серед артистів хору; виступи в Москві в 1948, 1951, 1960 роках; концерт у Ленінградській філармонії (1952 рік); у Білорусі (1976 рік); у Кошице (1984 рік) та інші.

На книжку «Пісня над Карпатами» з'явилася в пресі чимало відгуків та рецензій, в яких дається висока оцінка своєрідного дослідження творчої діяльності хору. Так, Анатолій Іваницький, доктор мистецтвознавства, професор, завідуючий кафедрою фольклору та етнографії Київського державного інституту культури, член Спілки композиторів України, пише: «Людина широкої ерудиції, надзвичайної працездатності та вимогливості до себе, Іван Хланта створив перше найбільш повне, узагальнююче дослідження з історії Закарпатського хору за весь 30-річний шлях його творчого розвитку. Книга закоплює величезним фактичним матеріалом, здатністю автора переконливо аналізувати і в доступній формі всебічно розкривати славні сторінки концертно-хорової діяльності професіонального колективу» (Молодь Закарпаття. – 1996. – 24 серпня).

А доктор філологічних наук, професор Василь Марко відзначає: «І. Хланта виявився сумлінним істориком одного з найславетніших колективів області й України... На багатьох сторінках книжки досягнуто дивовижного ефекту: ти немовби бачиш і чуєш, як творять гармонію пісня, танець, інструментальна музика» (Срібна земля. – 1996. – 23 берез.).

ТЕАТР У КОЖНІЙ ХАТИ

Кожна пора року має свої свята, піднесені, зворушливі звичаї та обряди. Тоді люди забувають про свої проблеми, негаради. Не помилюся, якщо скажу: найвеселіші – різдвяні свята. Зима. Зоряна ніч. Рипить під ногами сніг. Вулицями і провулками села снують колядники. Підлітки – із сяючими зірками. Здебільшого дуети і тріо. Співають – голосять під вікнами. Трохи старші – з вертепами. Це своєрідні мініцеркви, що переливаються різномальоровими вогнями. Їх запрошують до хати. Відбувається справжнє театралізоване дійство. Співають і піднесені слова промовляють пастирі, цари, ангели, шинкарі, цигани, чорти. Лунають колядки і вірші, розігруються сатиричні, гумористичні і навіть драматичні сценки.

Всюдисущий Іван Хланта пірнув і в цю завжди чисту криницю народної творчості. Що це дало? У 1995 році народилася книжка «Закарпатський вертеп». Творив її так. Сам записав чимало текстів, упорядкував, підготував їх та склав словник маловживаних слів, Передмову писали разом з іншим знавцем фольклору — Романом Офіцинським. Нотний матеріал упорядкував Андрій Гайнадій. Досить оригінальний малюнок обкладинки зробив Василь Гаснюк. Репродукції зі старих фото і свої власні подав Ігор Кравчук. І вийшов

солідний том – понад 230 сторінок. До речі, книжка вже стала бібліографічною рідкістю.

Важко навіть уявити, скільки праці вкладено в «Закарпатський вертеп». Записані вертепні дійства багатьох сіл області – Міжгірщини, Рахівщини, Хустщини, Виноградівщини, Ужгородщини, Тячівщини та інших. Скільки всього? Майже з тридцяти населених пунктів описані вертепні п'еси. А ще подано 50 колядок з нотами.

...Пригадується літигінство. Як нині бачу колядників-витівників із моого рідного села Драгова. Майже напам'ять знав колядки і слова виконавців п'еси-вертепу, де одним із пастирів був мій старший брат. До речі, обробив ту п'есу мій тезко й однофамілець – покійний нині Микола Іванович Рішко. Тодішні виконавці не забули своїх ролей. Іван Хланта шукав їх і знайшов. Подав у книзі цілий розділ – «Вертепне дійство з Драгова».

Кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського Національної академії наук України Йосип Федас справедливо відзначає: «Видання Івана Хланти вводять до наукового вживання цінну першоджерельну інформацію, чим доповнюють багатотомну академічну серію українського фольклору, формують надійну базу для створення повної бібліографії української літератури і фольклору, підготовки синтетичних курсів історії красного письменства та фольклористики, біографічного словника, національної енциклопедії. Ми вже мали б подібне видання, якби в кожному регіоні був свій Іван Хланта» (Новини Закарпаття. – 1996. – 20 квітня).

ЛЕГЕНДИ СТАРИХ ЗАМКІВ

Ще одну ниву зорано й добrotно засіяно – зібрано легенди, перекази й літературні твори про замки нашого краю. Вийшла у видавництві «Закарпаття» солідна книга «Закарпатські замки у легендах, переказах та літературних творах» (1995). Фольклорист і педагог Іван Хланта адресує її учням молодшого та старшого шкільного віку. Зацікавить вона і дорослого читача.

Виступає тут Іван Васильович і в ролі історика. Про це засвідчує грунтовна передмова «Свідки минулих століть». У давнину замки будували не для краси. Фундаментальні камінні мури захищали людей від незваних зайд. Тепер – історичні пам'ятки. Вони, вибілені дощами, висвітлені вітрами і сонцем, приваблюють своєю величністю, тасмничістю. Автор пише: «... Замки цікавлять відвідувачів ще й тому, що в них оживають давно минулі часи. Архітектурна частина замків, стіни, палаци, коридори з низькими склепіннями – усе це дає можливість здійснити зоримо уявити собі життя людини періоду середньовіччя. А якщо розглядати архітектурний комплекс замку в сукупності з міським ансамблем чи як невіддільну частину пейзажу Закарпаття, то не можна не захоплюватися їх довершеністю, гармонією і красою, а значить, не можна не визнати їх повну естетичну цінність».

Та книга переносить нас у сиву давнину – в казку й легенду. Про те, як Поган-дівча панувало в Невицькому замку, і про короля Матяша; про тасмниці Ужгородського й Мукачівського замків; про всесильного Корятовича;

як курупці здобули неприступну Хустську вежу; про страховиська Мануїла і Кошачий замок над Латорицею; про розбійника Бринду і загибель Боржавського замку; як у монастирському підземеллі загинула дівчина-красуня, звідки доносився її плач; як зводили Хустський замок і як він занепав; про таємниці озер і колодязів старовинних фортець.

Наши замки хвилюють, пробуджують фантазію поетів. Юлій Боршош-Кум'ятський про Ужгородський замок так писав:

*Не кімий історії уламок,
А суворий свідок давнини...
Він стоїть, наш Ужгородський замок,
Сивий син одвічної війни.*

Василь Гренджа-Донський про Хустський замок занотував:

*Колись у славнім Хустськім замку
Наш князь Богдан запанував,
Трудився він безперестанку,
І люд тоді біди не знев.*

Шандора Петефі Мукачівський замок хвилював не тільки як символ свободи, але і як в'язниця, якою той був у його часі:

*Тут чи ні червоний стяг свободи
Зріні Ілона угору піднесла?
Нині це – пристанище хоробрих –
Для рабів безсилих пристань зла.*

Кандидат історичних наук Микола Олашин справедливо відзначає: «Збірка «Закарпатські замки...», безперечно, заслуговує високої оцінки. Вона є важливою цеглиною у фундаменті регіонального краєзнавства. На наше переконання, книга повинна бути в кожній сім'ї, щоб діти з малку знайомилися з усною народною творчістю, а через легенди і перекази вперше могли довідатися про історію рідного краю, проймалися любов'ю і понагою до минулога свого народу». (Зелені Карпати. – 1996. – № 1 - 2).

Книги, книги, книги... Їх у Івана Хланти вже понад 50. Важко про них розповісти. Треба написати цілий том про історію їх творення. І майже неможливо перерахувати статті про класиків і сучасних українських письменників, публікації про сучасний стан літературного процесу, у тому числі й фольклору. Недарма член Спілки письменників України Микола Кагарлицький наголошує: «Ви, мабуть, володісте ключем для людських сердець, бо зібрати й записати коломийки, вертепні дійства, легенди про замки – то нелегка справа і дається лише Чубинським, Гнатюкам. Але то – історія, а Ви – сучасник і не тільки збирач, укладач, а ще й вольовий чоловік і своєї мети досягаєте зматеріалізовано. Щастя Вам!»

Науковець, шукач народних перлин, інколи «відходить» від фольклору – поринає в літературні процеси. Лише одному йому відомо, скільки днів і ночей, сил та енергії віддав унікальному виданню «Літературне Закарпаття у XX столітті» (1995). Це – 967 сторінок. Мова йде про 235 літераторів. Такого видання не має жодна область України.

ДОРОГИ ЗА ТРИДЕВ'ЯТЬ ЗЕМЕЛЬ

Ще буде книжка. І не одна. Він знову в дорозі. Телефоную Іванові Хланти. Знайомий голос дружини відповідає:

— До кінця місяця його не буде. Він у експедиції за межами області. — Чerez деякий час при зустрічі запитую його:

— Чи ти, чоловіче, часом не в геологи перекваліфікувався?

— Не втну гумору? — добродушно перепитав.

— Ти у постійних подорожах та експедиціях-пошуках перетнув межі області.

— Правду кажуть. І не лише області, а й кордони держави «порушив», — і він перейшов на жарт.

Чого домагається «порушник»? Здається, дома все фольклорне поле освоєно. Родить воно рясно. Цікаво, як в інших регіонах і за межами України, де живуть українці? Так, з 26 вересня по 10 жовтня 1995 року здійснив був десант аж у Краснодарський край, на Кубань, де після розгрому в 1775 році Катериною II Запорозької Січі поселяються українські козаки. Тут гордяться колишньою славою прадідів і примножують її. Люди зберегли свою рідну мову, пісню. Згадує Іван Васильович станицю Стародерев'янківську і незабутній концерт, який для нього влаштували дві сестри — Валентина Дорогова, Віра Горбачук і їхня подруга Євгенія Іяшкіна. Тривав він довго — від четвертої години дня до першої години ночі. За цей час фольклорист залишив 80 пісень. Отолосисті жіночки! А пісні які! Старовинні козацькі й сучасні. Сумні й веселі.

Таких концертів-сюрпризів влаштовували і в інших оселях, в інших станицях, як Журавська (Таїсія Тарапіна, Лідія Кухар), Козаче-Мальоване (Ніна Бєлова, Віктор Симеренко), Челбаська (Марія Кулик, Євген Каприз), Новотитарівська (Олена Шаповал), та в місті Кореновську (Ніна Браташова). 620 текстів пісень записано. Вони в майбутньому складуть збірник «Українські народні пісні Кубані». Переконаний: таких пісень мало хто чув. Бо досі жодна фольклорна експедиція з України у тих даліх краях, у своїх кубанських побратимів не побувала і не оприлюднила свої записи.

Іван Хланта поділився своїми враженнями: «Слова пісні «Ой чого ти почерніло, зеленес поле?» давно добре відомі, однак мелодію не доводилося чути. Мене найбільше схвилювало саме те, що, як і інші козацькі пісні про волю, Марія Кулик та Євген Каприз проспівали загдану пісню надзвичайно задушевно, з якимсь особливим плачем у голосі і застереженням: бороніть волю, бо вона — найбільший скарб на землі».

Наприкінці серпня 1996 року Іван Васильович подався у далеке село Оглядів Радехівського району Львівської області. Воно розташовано майже на межі з Волинською областю. Обрав його не випадково. Там колись гостював у доброго знайомого. І не просто гостював, а старостував на весіллі. Іван Хланта вміє не лише добре писати й записувати, а й оповідати. Часто тамадою обирають на зібраннях колег, запрошують на ювілеї та весілля друзі. А того разу цілу ніч «заводив» весілля у даліх селах Оглядові та Вузловому, авідки була молода. Всім було весело.

Після тої присмної події і вирішив здійснити одноособову експедицію в Оглядів. У кожній хаті зустрічали гостя із Закарпаття, як свою людину. Майстерно, задушевно виконували народні пісні, балади як окремі співаки, так і цілі ансамблі. Піднесено, розважливо оповідали казки мудрі дідуся. А скільки тут фіглярів! Що не хата – новий талант, новий сюрприз.

Потім ще раз побував у загаданому селі з 26 лютого по 10 березня 1997 року. Записував, записував... Аж пальці боліли, диктофон гарячим ставав від «перевтоми», від роботи у дві зміни. Але й доробок солідний. Зібрано понад 600 творів. І яких творів!

Іван Хланта з великим задоволенням агадув таких талановитих співаків, справжніх носіїв народнопоетичної творчості, як Ірина, Мирослава та Іван Музики, Парасковія Курило, Марія Гайдамашук, Текля Офіцінська, Парасковія Шевчук, Василь Омелянчук, Іван Бартонек, Іван Іськів, Єва Паньків, Марія Головата, Ярослав Семенюк та інші.

Кладку проклав Іван Васильович і до побратимів-українців, що живуть на Мараморощині в Румунії. Пробув тут досить довгий час – з 26 квітня до 16 травня 1997 року. Запросили його сюди представники громадських організацій. Приїхав не з порожніми руками. Привіз бібліотечки для шкіл, книга-рень – усього 450 книжок. Виступав перед педагогами та старшокласниками українських груп Сігетського ліцею, людьми інших професій. Ділився досвідом роботи з колегами. Викроював також час для зустрічі з носіями і творцями фольклору, побував у селах і зустрівся з обдарованими співаками: Луг (Ілля Йойкалюк, Анна Гринь, Анна Гощук), Кричуново (Анна Матус, Василіна Хаштар), Ремети (Андрій та Марія Дубовичі, Нуця Галас), Вишня Рівна (Анна Романюк), Поляни (Марія Росуш), Русково (Семен Боднар, Дмитро Пол). Ужинок видався на диво багатим. У зошитах і на плівках диктофона зафіксовано три тисячі коломийок, понад 200 пісень різних жанрів, чимало казок, легенд, бувальщин, анекdotів, прислів'їв та приказок.

А на запрошення Союзу українців Румунії з Бухареста І. В. Хланта у червні та жовтні 1999 року побував у таких селах Банату (Румунія), де компактно проживають українці – переселенці Закарпаття ще з початку ХХ століття, як Копачеле, Зоріле, Корнщул, Кричево, Падурень, а також Щука, Малі Ремети, Драгомирешт. Записав велику кількість коломийок та пісень різних жанрів, зібрав чималий етнографічний матеріал. Усе це на сьогодні вже підготовлено до видання. Про ці поїзди він опублікував цілу низку статей у газеті «Соціал-демократ» за 1999 рік.

... Прийшла благодатна пора – весна-красна. Шістдесятма весна Івана Хланти. Міг би дати собі перепочинок. До речі, у такий вік чоловіки виходять на пенсію. Та про бездіяльний відпочинок і не мріє. Чекають нові дороги, зустрічі з казкарями, коломийкарами. А скільки рукописів чекає своєї черги!

І все ж... І все ж... Викроїть кілька ювілейних днів для поїздки в гори, у казкове село Копашнево Хустського району. Там отчий дім. Там у сільській сім'ї народився, набирався мудрості. Там пробуджувався талант і наполегливість. Звідти повели дороги у велике, захоплююче життя.

Йосиф Шелепець

Невідомий перший переклад Франкових «Каменярів» на словацьку мову

На сьогодні ми знаємо кілька перекладів Франкових «Каменярів» на словацьку мову. Цей його вірш переклали три словацькі поети, три різні за стилем і виразні за своїм творчим обличчям словацькі поетичні й перекладацькі індивідуальності: Мілан Швантнер, Любомир Фелдек та Ян Замбор. Іх переклади з'явилися протягом невеличкого проміжку часу – у 70-х – 80-х роках ХХ сторіччя. Про них писалося у критичній літературі, вони згадувалися в оглядових статтях про словацький художній переклад з української мови та робилися й спроби співставити їх і вказати як на закономірності поетичного перекладу з української мови на словацьку, так і на перекладацькі прийоми, характерні для окремих перекладачів. З десять років тому згадані переклади були розглянуті в дипломній роботі студентки Анни Галайдової, що вчилися по спеціальності українська і словацька мови, а найновіше друкується про них стаття доц. Ю. Кундрата.

Спроби перекласти вірш «Каменярі» Івана Франка на словацьку мову є і старшої дати. Вони в словацькій культурі мали місце на пару десятків років раніше, ніж з'явився перший із трьох вище названих перекладів. Перший і досі невідомий український переклад «Каменярів» у Словаччині з'явився на початку 1951-го року. Він був опублікований у бюллетені «Premiéra slovenského divadla v Prešove» 20-го березня 1951 року на другій його сторінці. «Каменярі» у бюллетені перекладені не повністю. У підзаголовку вірша знаходиться визначення «úryvok», бо справді переклад, який має шість строф відповідно до одинадцятьох строф оригіналу, є його уривком, та в цьому випадку уривком семантично довершеним і закінченим. Як перекладач вірша на словацьку мову у бюллетені наведений Ф.(ердинанд) Вокаль. Тож скажемо пару слів про особу перекладача.

Перший перекладач «Каменярів» на словацьку мову Фердинанд Вокаль належить до кола словацьких поетів, які тяжіли до католицького модерну. Він народився 1921 року в містечку Стара Любовня. Після здобуття гімназійної освіти продовжував навчання на Філософському факультеті Братиславського Університету ім. Коменського по спеціальності латинська і словацька мови. Після університетських студій він викладав у гімназії в Гуменному, а згодом аж до виходу на пенсію в комерційній академії в Пряшеві. У п'ятдесятих роках він якийсь час екстерно викладав словацьку мову на Пряшівському Філологічному факультеті. Вів практичні вправи і семінари з словацької мови в групі студентів-україністів. Як людина і педагог він відзначався високою людською культурою й високими загальнолюдськими якостями, яких багато тоді бракувало.

Свої поезії він почав друкувати ще як студент університету. Перші його твори з'явилися в збірниках «Mlad» (1940), «Pozdrav mládyň» (1942) та «Za hviezdami». Потім його вірші виходили в журналах «Kultúra», «Verbum», «Nová cesta» та «Svojina». Його переклад «Каменярів» на словацьку мову не виладковий. Перекладацька робота займала ширше місце в його літературній діяльності. Для потреб Пряшівського Театру ім. Йонаша Заборського він переклав п'есу Максима Горького «Діти сонця», далі п'есу російського драматурга Миколи Островського «Угала угапе осі nevykole». Потім слідували п'еса Шекспіра «Večer trojkráľový» та популярний тоді український твір Моса і Червінського «Трембіта».

Доба тоталітарного режиму для оригінальної поетичної творчості Фердинанда Во-

каля не була сприятливою, і він своїх поетичних збірок не друкував. Його книжки поезій почали виходити аж після 1989 року. У 1993 році з'явилася його збірка поезій «Skúsenost». Наступного року виходить книжка «Kam kráčame», а 1995 році збірка «Do sebavstúpenie». Після того щороку виходять по одній – двох книжках його творів. Так, 1995 року виходять його статті й фейлетони «Na prelome tisícročí», 1996 року книжка «Rozhovory duše», 1999 року книжки «Dúha pokoja», «Blízko k hviezdam» та «Piesne od Zamaguria».

Ось такі стислі дані життя й літературної діяльності словацького поета й перекладача Фердинада Вокала. Як видно уже із цього одного переліку, він у своїй творчій роботі приділяв увагу й українській культурі й ознайомлював із нею словаків. Заряди того, щоб ми краще і повніше бачили й розуміли його творчу перекладацьку роботу, передруковуємо його переклад Франкових «Каменярів» на словацьку мову. Вже після першого прочитання його перекладу видно, що Франка він зрозумів і добре передав дух і пафос його незабутнього вірша і всупереч тому, що пропустив другу, шосту, сьому, дев'яту й десяту строфу оригіналу.

Ivan Franko

Kamenári

(Úryvok)

Čudný sen som mal. Preto mnou ako by z diaľok
nesmierna, pustá, divoká planina stála
a ja o túto planinu prikutý železnou ret'azou malou,
upel som pod veľkou z granitu skalou
a tisíc takých ako ja zem táto mala.
Každý mal v rukách t'ažké železné kladivo,
ked' zrazu zahrmel shora hlas plný hrozby
«Lámte tú skalu! Nech nedotknú sa hrozivo
útrapy života, chlad ako horúčava vašich nôh.
Vám určené je túto skalu rozbiť.»
Všetci jak jeden muž sme ruky povystreli
a tisíc kladív o skalu hučalo a znelo.
Na tisíc strán sa zo skál rozleteli
úlomky. Sýtení hnevom, no silní a smelí
bili sme nel'udskej o kamenné čelo.
Jak vodopádu rev, jak hukot boja stály,
tak naše kladivá hučali v rytmie čias.
Piad' za piadou sme miesta dobývali,
hoc nejedného dokališili tie skaly,
nič nemohlo na ceste zadržať nás.
Všetci sme verili, že vlastnými rukami
rozbijeme skalu, rozdrvíme granit,
že vlastnou krvou a vlastnými údami
vybudujeme novú cestu a za nami
že príde nový svet už vydobyté brániť.
Ideme takto spolu, do jednej ret'aze skutí,
v posvätnej myšlienke, s kladivami v rukách.
I ked' preklínani a svetom zabudnutí,
lámememe skalu, rovnáme cestu pravde – jediní z ľudí
a šťastie všetkých príde až po našich kostiach.

Preložil F. Vokál

Із роду в рід

Йозеф Лайкерт

* * *

Обрубані руки
обабіч дороги,
а далі нічого,
нічого більш.

Наприкінці
зламки тиші та світла.

Вічність коріння,
яка все міцніш
мос тисне горло.

Спокуса

Хоча ви і ноги здерли,
і вуста промолили,
правда й так не відкрилась.

Хіба що спокус
було більше,
ніж талого снігу.

Забруднився і Агнець Божий.

Борозна

Колиска глини
віддавна жадала більше,
ніж руки здужали.

Така історія землі,
Така людина,
зросла з борозною.

Провина

Коли давін одтинає
прудне з неба,
єдиним відпочинком,
була для вас обідня.
Тоді навстоячки
перепочили й коси.
Лишень трава лежала
долівлиць.
Замолювала всі провини.
І ті,
прийдешні.

Нужда

Наче мокрий пісок
у піщанім годиннику,
з ваших долонь сочилася
нужда.
Налипала на п'яти,
а жінкам набивалась
у вицвілі фартушки.
Було її більше,
ніж хмизу.

А ноша
висока надто.

Псалми

Щоранку
ви підпрягалися до воликів.
Тиша була гучнішою
від літаній коліс.

Що крок –
новий псалом.

Закон

Весь вік вас научали послуху.
Не суперечить навіть бубон.
Що дужче б'ють його,
то швидше і розіб'ють.
Ось і закон принижених.

Небо

Ви завше належали хлібу,
шкоринці твердій, мов твердь.
А ще Богу,
який вас не слухав.
Замість латок
носили ви гонти,
а стріхи вшивали хмарами.
Бажали бути ближче
до неба.

Кроки

Хлібину спершу перехрестите,
а потім красте,
мов язиком облатку.
Наслиненими пальцями
збираєте кришинки
й здригаєтесь визнати,
що кроки претяжкі.
І що думки ще важчі.

Лет

Ми народилися
для смерті,
для диво-лету
листя.
Коріння також має
крила,
як людина пута,
щоб не змудріла вкрай.

Долівка

Щосуботи по цілому домі
перемазували долівку.
Кривуляству і стоптану
як ноги п'янички.
Найбільш була збита
біля порогу
так вклонилася
кожному,
хто увійшов.

Із словацької переклав В. Конопелець

РЕЦЕНЗІЙ

Самостійна Україна нам не впала з неба

(Володимир Карапаш: *Обережно – гранати.* – Без місяця і року видання. – ТОВ «Колір прінт». – 32 стор.)

Життя політв'язнів у радянських таборах примусової праці описано у тисячах друкованих спогадів в'язнів цих таборів. Здавалось би, що до цієї теми вже немає чого додавати. А все ж таки невеличка брошурка спогадів Володимира Карапаша «*Обережно – гранати!*», видана власним коштом автора та його друзів (невідомо, де і коли), вносить у табірну тематику щось нове й досі незнане. В ній розповідається про те, як невеличка група політв'язнів шахти № 7 на Воркуті – полонених членів ОУН-УПА, очолювана автором, знаючи, що при перетворенні «холодної» війни в «гарячу» (на початку 50-х років) більшовики їх фізично зліквідують (як це робили на початку Другої світової війни, в тюрях західної України та Білорусії), вирішила підготуватися до опору. Для того в неймовірно важких умовах із вибухівки, призначеної для добування вугілля, було виготовлено кілька сотень гранат і мін і приховано в надійних криївках на шахті і в котельній табору. Чимало уваги автор присвятив описові внутрішнього життя табору, процесу виробництва та випробування небезпечної зброї.

Табірній охороні, завдяки зраді одного з учасників групи, вдалося виявити одну з криївок зброї й арештувати кілька учасників групи. Після

жорстоких допитів, які тривали понад рік, в лютому 1953 року головних учасників замаху (між ними І. В. Карапаша) було засуджено до розстрілу, інших – на 25 років позбавлення волі і п'ять років позбавлення громадянських прав. Після смерті Сталіна кару смерті засудженим було замінено на 25 років ув'язнення у таборах суворового режиму та п'ять років позбавлення громадянських прав.

Автор описує все це просто й переконливо, наводячи конкретні факти. Він згадує півтора десятка імен людей, залучених до виробництва і переворушення мін та гранат, яких знов особисто, однак підкresлює, що їх було багато більше. За законами конспірації він не міг знати всіх. Про тих, яких знов, він подав доволі детальні інформації, опублікував їх фотографії. У деяких з них, що ще живуть, навіть їх адреси. Серед учасників акції є й імена закарпатців Петра Траслера та Василя Скрипника.

Без зворотення не можна читати описи допитів та п'ятимісячне перебування автора у смертній камері-одиночці. Перебороти це страхіття йому допомогла віра в Бога, молитва та вірші Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, які він знов напам'ять і щодня пошепки рекламував. За п'ять місяців В. Карапаш сонця Божого не

бачив, а щоб не замерзнути і не збожеволіти в неопалюваній камері смерті, він щодня займався фіззарядкою і до пояса умивався крижаною водою (в умовах сибірської зими)! Лише неймовірна сила волі та загартованість організму допомогли йому вижити.

Перше, ніж потрапити в руки КГБ, В. Каараташ мав за плечима неабиякій військовий та політичний досвід. Вже 17-літнім юнаком він був членом ОУН та стрільцем сотні «Сталевого» на Лівобережній Україні. Німці його разом з батьком засудили на кару смерті. Батька розстріляли, а синові вдалося втекти з тюрми і продовжувати боротьбу. З неймовірною любов'ю він пише про матір. Свої узагальнення про материнську любов автор сформулював так: *«Ми вічно в боргу перед нашими матерями. Дякуючи їхнім молитвам, їхній турботі про своїх непокірливих дітей, ми вижили в тих нелюдських умовах. Матері наші від себе відривали важко зароблений хліб, щоб послати нам. А заробітки їхні були дуже мізерні. Нехай ніколи не згасне в серцях наших світла пам'ять про наших українських матерів»* (с. 19).

Головним спонсором книжки «Обережно – гранати!» був особистий друг, спів'язень і один з чільних співпрацівників В. Каараташа Петро Траслер, який нині проживає в с. Луг Рахівського району. Саме від нього в мої руки потрапила ця надзвичайно цікава і цінна публікація. Повертаючись з Гуцульського фестивалю в Коломиї, у жовтні 2000 р. ми з дружиною відвідали його в Лузі.

Петро Траслер на Воркуті прожив 36 років – 13 як в'язень, 23 – як «вільнонайомний». Там він одружився з українкою з Харківщини. Разом виховали двох роботячих синів-соколів, які пішли слідами батька. Всі

важко зароблені гроші Петро надсирав у рідне село. На пенсію в 1982 р. з дружиною повернувся вже до власної хати, а сини мали приїхати на постійне проживання туди пізніше. Та доля розпорядилася інакшe. Два роки тому батькам на Закарпаття адміністрація шахти доставила молодшого сина у цинковій труні, а три тижні до нашого приїзду на одній з воркутських шахт загинув його старший син, невістка та внук. *«Все в мене забрала проклята Воркута, – із сльозами в очах зауважив пан Петро: – молодість, двох дорослих синів, невістку, внука».*

В недалекій Кобилецькій Поляні ми відвідали його кращого друга, довгорічного політв'язня Василя Скрипку – прекрасного живописця, який вирішив увіковічнити на полотнах кращих своїх друзів-політв'язнів та інших людей, що віддали життя за волю України. В його оригінальній картинній галереї є портрети Августина Волошина, Володимира Бирчака, Степана Ключурака, Петра Траслера, Івана Панькевича та багатьох інших. Але й ікони, пейзажі, картини та побутові теми тощо. На прощання В. Скрипник подарував мені одну із своїх картин та зауважив: *«Кому нобільшовики нас у Сибіру катували, мутили непосильною працею, голodom і холодом, але не зломили. Самостійна Україна нам не впала з неба. Є в ній і доля нашої боротьби, нашої крові та наших мозолів. Та ми аж ніяк не смімо забути про тих, що загинули за волю України».*

Книжку В. Каараташа «Обережно – гранати!» варто перевидати масовим тиражем, як документ героїчної боротьби за самостійну Україну не на фронті, а в тому найвіддаленішому тилу ворога – в сибірських концентраційних таборах.

Микола Мушник

Як правильно писати англо-, німецько- і франкомовні антропоніми?

На це питання намагаються відповісти вчені Ужгородського Національного Університету Бендузар Богдан і Бобинець Степан у своїй монографічній праці «Українська фонографічна передача антропонімів античної, англо-, німецько- і франкомовної літератур» (Ужгород 2000, 176 с.).

Вони справді вперше в Україні спробували розглянути прагматичні аспекти української практичної транскрипції імен і прізвищ (прізвиськ і псевдонімів) письменників стародавньої Греції і стародавнього Риму, Німеччини та Австрії, Франції, Великобританії та США, а також основних іхніх літературних персонажів. Автори одночасно запропонували читачам цілий ряд даних, які дозволяють на підставі них передати іншомовні антропоніми українською мовою, застосувати фонетичний принцип названих мов до фонетичної передачі українською мовою. Хоч в цій справі в останні роки зроблено чимало позитивного, ще існує різнобій в українській транскрипції і транслітерації іншомовних антропонімів та інших слів. Він панує і в написанні українських антропонімів – імен і прізвищ – англійською мовою. Коли читасмо деякі паспорти українських громадян, часто дивуємося, звідки взялося таке ім'я чи прізвище. Гадасмо, що причина полягає у не знанні фонетики англійської мови.

Названа монографія зацікавила мене та викликала інтерес, хоч я не мовознавець і тим більше не ономастик, але вже майже 50 років користуюся українською мовою як викладач літератури, літературний критик та перекладач словацької ділової мови та художніх текстів на українську мову, де бу-

ває чимало слів й англійського, німецького чи французького походження, і не раз зустрічався з труднощами, як передати українською мовою антропоніми з інших мов. Часто доходило у мене до курйозів, оскільки в українській мові не було певних норм, і тим я калічив українську мову.

Нова книга Бендузара Б. і Бобинця С. вносить певне світло у цю, як на мене, заплутану справу. Я певен, що вона принесе чимало користі не лише авторам нового «Українського правопису», але й викладачам зарубіжної літератури, теорії і практики перекладу, перекладачам з англо-, німецько-франкомовних і класичних літератур, журналістам, які пишуть про закордонні справи та всім, «хто прагне опанувати грамотну усну й письмову пере-

Богдан БЕНДЗАР
Степан БОБИНЕЦЬ

**Українська
ФОНОГРАФІЧНА
ПЕРЕДАЧА
АНТРОПОНІМІВ
 античної,
 англо-,
 німецько-
 і франкомовної
 ЛІТЕРАТУР**

дачу антропонімів світової літератури» (с. 2).

Названі автори перш, ніж приступили до аналізу та викладу теоретичних постулатів, дали стислу історію спроб передавання іншомовних антропонімів українською мовою в Україні, вказали, як під час царизму та радянського режиму українська мова була повністю залежна від російської мови, як українська мова «зливалася в російську... витіснялася з різних сфер життя», як її «нав’язувався імідж другорядної, меншвартісної, провінційної, неперспективної непотрібної» мови (6), як окремі українські вчені не лише в минулому, але, жаль, і в наш час йшли та йдуть назустріч русифікаторам української мови і змушували та змушують українську громаду сприймати іншомовні антропоніми так, як їх сприймала і передавала російська мова.

Бендзар Б. і Бобинець С. у своїй монографії поставили собі за мету три основні завдання: 1) утвердити сучасні візії передачі іншомовних антропонімів; 2) зосередити увагу на написання та вимову антропонімів в оригіналі і як їх правильно писати та вимовляти українською мовою; 3) прояснити заплутаний стан у написанні та вимові антропонімів, виробити чіткі орієнтири і правила написання та вимови. Гадаю, що поставлені завдання вони в основному виконали. Зараз черга за авторами «Українського правопису» та всіма, які користуватимуться українською мовою при передачі іншомовних антропонімів. В багатьох випадках буде треба зламати кількасотлітні звички і, очевидно, цей процес буде тривати кілька десятиріч, але він повинен здійснитися, бо інакше українська мова втратить свої внутрішні мовні закони, свій характер і обличчя. Із безлічі прикладів наведемо лише один, який автори надають, як по-різному різними мовами передається грецьке ім'я Петро: Peter (нім., англ., дансь., норв., словаць.,

угор.), Piere (фр.), Pietro (італ.), Pedro (ісп., порт.), Petru (рум.), Piet, Pieter (голл.), Петьєр (болг.), Piotr (поль.), Петр (рос.) і просить, щоб всі імена вимовлялися та писалися так, як у мові-джерелі, нагадують, що російське ім'я Петр досі неправильно передається українським відповідником Петро, замість того, щоб точно передати його фонетику, його звучання «П'єтр». А якщо це ім'я російського імператора, то ді – «П'єтр Первий», а не Петро Первий (с. 17), або «Єкатерина Вторая», а не «Катерина Друга» не «ван Бетховен», але фан Бетговен», не «Хемінгей», а «Гемінгвей» і так далі.

Чому автори домагаються, щоб під час передачі українською мовою іншомовного імені чи прізвища зберігся звуковий склад мови оригіналу? Тому, що ім'я чи прізвище – це «національний костюм» кожної мови. Не можна німецьке ім'я Ганс перекласти українським Іван. На їх думку, треба максимально зберегти написання кожного антропоніма і передати «чуже» через засоби «свого». Правильно автори нарікають на сучасний український правопис, бо замість того, щоб дав точні вказівки, як писати, ще заплутує справу. Справедливо твердять, що «сучасний український правопис – це біль національно свідомих українців усього світу і передусім високоосвічених» людей (28), і вимагають виробити такі правила, які найбільш вірогідно будуть відбивати мову оригіналу українською передачею. Цього вимагає і загальна культура від кожного українця.

Автори пропонують своє розуміння транслітерації та транскрипції, які деякі вчені «не розмежовують» і «вважають їх синонімами», інші їх розрізняють як два поняття. На їх думку, «відмінність полягає в принципах: в основі транслітерації лежить графічний, а транскрипції – фонетичний» принцип. (18). Транслітерація за ними – це «політерна передача слова з одної графіч-

ної системи на другу». Тут головне – передати графічний вигляд слова, а не фонетичний. Але транслітерація може іноді довести до дивних нісенітниць, як у випадку, скажімо, прізвища відомого драматурга Шекспіра – Сгакеспеаре – Shakespeare, хоч по-англійськи читається все ж Шейкспір та й у дальших мовах, які дотримуються фонетичного принципу передачі чужого слова. Так само дивно звучить по – українськи прізвище Хемінгвеї, коли українська мова має ще й літеру і фонему «г». Це наочний приклад, як українці сліпо наслідували російську передачу, хоч вони мають літеру і фонему «г» в той час, коли росіяни її не мають і замінюють звуком «х». Запроваджена транскрипція передає звуковий склад засобами алфавіту певної мови. Можна погодитися з думкою авторів праці, що існує фонетична, фонематична та практична транскрипція і кожна має своє обґрунтування. Вчені одночасно застежують, що до трансформації іншомовного антропоніма треба «ставитися велими обережно, розважливо, а головне – відповідально, продумуючи кожен звук, кожну літеру», щоб не доходило до абсурду. Вказують на труднощі перекладу англійської мови на українську у зв'язку з розбіжною вимовою англійською та американською. Так само певні труднощі виникають з передачею французьких і німецьких імен, фонем, коли не знаємо їх первісне походження. Тому автори монографії вимагають всі питання української практичної транскрипції іншомовних антропонімів вирішувати «строго у межах фонетико-орфографічних вимог» (31).

Ми нагадали лише деякі проблеми, які розробляють автори монографії, у зв'язку з українською передачею іншомовних антропонімів. Їх, правда, далеко більше, тому слід працю уважно і докладно перечитати та вивчити.

Після двох теоретичних розділів, з висновками яких ми в основному по-

годжуємося, слідують розділи, які займають читача з транслітераційною таблицею української мови, яка, жаль, теж не одна, а зразу три, а ти, читачу, обирай, котра тобі до вподоби! (Коли вже українські мовознавці домовляться на одній уніфікованій, універсальній вимові і написанні, щоб допомогли народу?). Далі автори подали таблицю французької фонетичної транскрипції, таблицю знаків міжнародної фонетичної транскрипції, словник імен давньогрецьких, давньоримських письменників і літературних персонажів та їх передачу українською мовою, ключі до вимови імен і написання прізвищ німецькомовних письменників, літературних персонажів їх творів та їхню українську передачу, ключі до вимови імен, прізвищ французьких письменників, літературних персонажів їх творів та їхню українську передачу, ключі до вимови імен, прізвищ письменників Великобританії та США, літературних персонажів їх творів і їхню українську передачу, глосарій та післямову.

Як на мене, важко переоцінити практичне значення таблиць та ключів і їх вклад в українську практичну мову. Нарешті знайшлися люди, які виконали цю скрупульозну і дуже відповідальну роботу! Я гадаю, що монографія Бендаара Б. і Бобинця С. стане настільною книгою для кожного викладача зарубіжної літератури, історика літератури, перекладача із згаданих мов та знавців і любителів української мови. І я належу до тих, які засвоїли старі, помилкові і спотворені принципи передачі українською мовою іншомовних антропонімів, але після вивчення рекомендацій вище наведених авторів буду намагатися чим скоріше засвоїти нову фонетичну передачу, бо мені сподобалася думка, що «ефективне є не те, що заперечує чуже, а те, що утверджує своє, національне» (169).

М. Роман

За ким дальший крок!

Українсько- словацькі та словацько-українські літературні відносини в сучасному майже «притихли». І якщо десь у газетах або часописах і появиться якась стаття або переклад, то це лише підкresлює, що в сучасному ні одне із сторін не підійшла конструктивно і концепційно до вирішення цього наболілого питання. Йдеться зокрема про перспективи оцінок літературних зв'язків в нових суспільно-політичних та економічних умовах. Можливо, саме тому, що не розпрацьовано оцінки, опинились літературні відносини у такому жалюгідному стані. Нагадаємо, що як в Україні, так і в Словаччині за останніх десять років не з'явилися книжкові видання, переклади, які б взаємно наблизили читачеві сучасний стан обох літератур.

Тут, правда, українська сторона зробила набагато більше у популяризації словацької літератури, ніж словацька по відношенню до української. Для освіження пам'яті нагадаємо, що у 1997 році у київському видавництві «Основи» виходить «Антологія словацької поезії ХХ століття» у перекладі Дмитра Павличка. У розвиток українсько- словацьких відносин після «оксамитової» революції значний вклад внесли й українські письменники Словаччини. У 1994 році у тодішньому Словачському педагогічному видавництві, відділі української літератури в Пряшеві виходить антологія сучасного словацького оповідання під називою «Полегшуочі обставини», на рік пізніше у цьому ж видавництві з'явилось вибране поезії словацького поета Івана Краска «Чорна снічка» у перекладі Віталія Конопельця, у 1996 році виходить вибране поезії дальнішого словацького поета Яна Смрека «Із золотої фантазії», автором перекладу був уже згадуваний український поет Словаччини – Віталій Конопелець. За цей самий період у Словаччині у словацькому перекладі книжково не з'явився ні один твір українського письменника.

Такий стан турбус зокрема українських письменників, як на Словаччині, але і на великий Україні.

Нешодавно київське видавництво Веселка випустило у світ твір словацького письменника й журналіста Юрая Шпітцера (1919-1995) «Я не хотів бути євреєм» у перекладі Дмитра Андрухіва, Книжка «Я не хотів бути євреєм», як зазначається на обкладинці цього видання, – це плід болісних роздумів Ю. Шпітцера про тяжкі випробування, що випали на долю єврейського народу в роки другої світової війни, спроба по-новому глянути на його давню і новітню історію.

Словацький письменник Юрай Шпітцер, єврей за національністю, був, наприклад, свідком єврейських погромів у Братиславі, потрапив до концентраційного табору в Новаках. Пережите у ті роки увійшло й у книгу «Я не хотів бути євреєм».

Навіть простий собі перелік перекладів із словацької літератури на українську мову свідчить про те, що дальший крок за словацькою перекладною літературою, якщо вона зовсім не хоче порвати давні традиції словацько-українських літературних відносин.

Іван Яцканин

Сергій Макара про В. Ф. Одоєвського

Сергій Макара видав уже четверту монографію про творчість видатного російського письменника-романтика першої половини XIX ст. «От фантастичности к романтичности и реалистичности» (Банска Бистрица, ФіФ УМБ, 2000Б с. 95), в якій розглядає творчість письменника на фоні тріад, що виявилися в його творах – фантастичність, романтичність і реалістичність. Монографія засвідчує, що її автор систематично та цілеспрямовано досліджує проблему романтизму в російській літературі, що завжди приходить з новими думками, новими художніми відкриттями, що таким чином збагачує одоєвськоznавство оригінальними спостереженнями і висновками. Автор у своїй роботі переконливо доводить, чому романтики російської та не лише російської літератури втікали від реального світу і шукали відповіді на свої питання, або в минулому, або в майбутньому світі, чому ідеалізували різні форми людського, національного прагнення до свободи і щастя.

Вихід роботи «От фантастичности к романтичности и реалистичности» проф. А. Червеняк у вступному слові до монографії прирівняє своїм значенням до «пострілу з гармати», бо ще ніхто так переконливо, стисло і точно не розглянув творчу тріаду В. Ф. Одоєвського, як С. Макара. Він же одночасно підкреслив, що й сам С. Макара своїм життям, творчістю наповнює формулу тріади, бо С. Макара одного разу виступає як поет, потім як вченій-літературознавець і нарешті – як прагматик (закафедрою і замдекана факультету).

Sergij Makara

**От фантастичности
к романтичности
и реалистичности**

UNIVERSITATIS VATICANA BELA

Редактор Юлія
Кадет відомості професій

Banská Bystrica

2002

С. Макара у своїй останній монографічній роботі наводить найтипівіші твори кожної частини тріади, та не лише наводить, але їх аналізує, узагальнює і робить висновки. Так, для творів першої частини, на його думку, типове те, що в них відбувається боротьба добра і зла і що людина на нашій землі живе для того, щоб підготувала шлях до перемоги добра над злом. Докладно аналізує оповідання «Сульфіда», яке, на думку автора монографії, займає центральне місце в перший період творчості В. Ф. Одоєвського, і приходить до висновку, що В. Ф. Одоєвський майстерно зобразив події у двох лініях – реальній і фантастично-ілюзорній, що російському письменнику вдалося зобразити свій ідеал – світ гармонії і досконалості, про який мріяв художник

все своє свідоме життя. Вчений С. Макара вважає, що центральною думкою оповідання «Сульфіда» є те, що ідеальний світ нищить людину, перетворює її на безумця, а реальний світ знов змінює людину на звіра і нищить його морально (с. 27-28).

Цікаве читання представляють ті сторінки монографії, на яких дочитаємося, чому В. Ф. Одоєвський відходить від реального світу і переходить у світ фантастики, чому знов переходить від фантастики до реального світу, чому засоби романтизму послаблюються і більшу силу набирають реалістичні, чому світогляд і принципи романтизму в 30-х роках XIX ст. зааналізували еволюцію у напрямі до реалізму, як Одоєвський «пробивав» шлях до реалізму і таким велетам російської і світової літератури, якими були О. Пушкін чи М. Гоголь, чому елементи романтизму були присутні в творчості російського письменника і в останній період його творчості тощо.

С. Макара на багатьох фактах доводить, чому широка громадськість і художники, в тому числі й письменники, надавали на початку XIX ст. таке велике значення ролі мистецтва, художникам та письменникам, чому їх вважали пророками, мойсейами, борцями за свободу, чому ідеалізували роль мистецтва і письменника чи художника, чому вважали їх винятковими людьми, особистостями, здатними поліпшити, якщо не змінити тяжке життя на краще, чому В. Ф. Одоєвський теж звертався до зображення життя і діяльності таких композиторів, якими були Й. Бах чи Л. Бетховен.

Дослідник С. Макара докладно зупиняється на оповіданні «Останній квартет Бетховена», в якому російський письменник показав велич духу, людянності і непокірності натури генія саме в період, коли композитор втратив слух, як Бетховен намагався цей недо-

лік побороти і компонував нові твори, як Бетховен тяжко переживав, що його творів музиканти і критики ніколи не розуміли і не розуміють, що інтерпретують його твори не так, як треба, як би йому бажалося, показав роздвісність особистості музичного генія. Такого успіху Одоєвський міг здобути і тому, що він був прекрасним знавцем душі людини, її почуттів, що він був творчою людиною, визначним музикантом-композитором і зрозумів болі, переживання і трагедію генія Бетховена. Треба ще додати, що В. Ф. Одоєвський був першим письменником світової літератури, який попробував зобразити останні трагічні роки життя великого композитора і так розпочав багату світову літературу про цього генія.

Останній період життя і творчості В. Ф. Одоєвського розглянуто у третій частині монографії. В той період російський прозаїк використовував у своїх творах прийоми фантастичності, романтичності та реалістичності, які часто виступали в симбіозі в одному творі. Як це практично відбувалося у творах В. Одоєвського, наш дослідник докладає повістю «Княжна Мімі». Він її потім докладно проаналізував і вказав загадувану триаду і як вона практично була реалізована. Цікаво, що дослідник вище оцінює повісті «Княжна Мімі», ніж твори романтичного типу. Оцінює її передусім тому, що автор використав і прийом реалістичної типізації (55). Неупереджений погляд на творчість В. Ф. Одоєвського доводить, що він залишився і надалі романтиком, хоч не цурався й реалістичного письма. Такими романтиками все життя були й О. Пушкін, М. Гоголь чи М. Лермонтов, ба навіть Ф. Достоєвський.

Під час аналізу цієї повісті С. Макара поступав нетрадиційним способом, подав нам відносно багато різних інформацій не лише літературного, а й

позалітературного характеру. Ці інформації допомагають ліпше зрозуміти творчість російського письменника – шукача правди і щастя в російській літературі XIX ст., у творчості якого сконцентрувалися майже всі важливі філософські та естетичні тенденції і проблеми тодішньої Росії.

Монографія доповнена не лише вступним словом проф. А. Червеняка, але й післямовою кандидата наук Н. Киселевої, білоруської дослідниці романтичної літератури, які разом значно збагатили книжку, бо в багатьох відношеннях доповнили та поширили, чи конкретизували думки, висловлені автором монографії С. Макарою. Вони в жодному разі не повторюють автора монографії, але їх погляди допомагають нам ліпше зрозуміти багатогранну творчість російського письменника, причини його переходу від фантастичності до романтичності і потім до реалістичності, чому письменник був змушений переоцінити свої погляди і творчі поступи.

Позитивно треба оцінити факт, що С. Макара зумів на прикладі двох-трьох

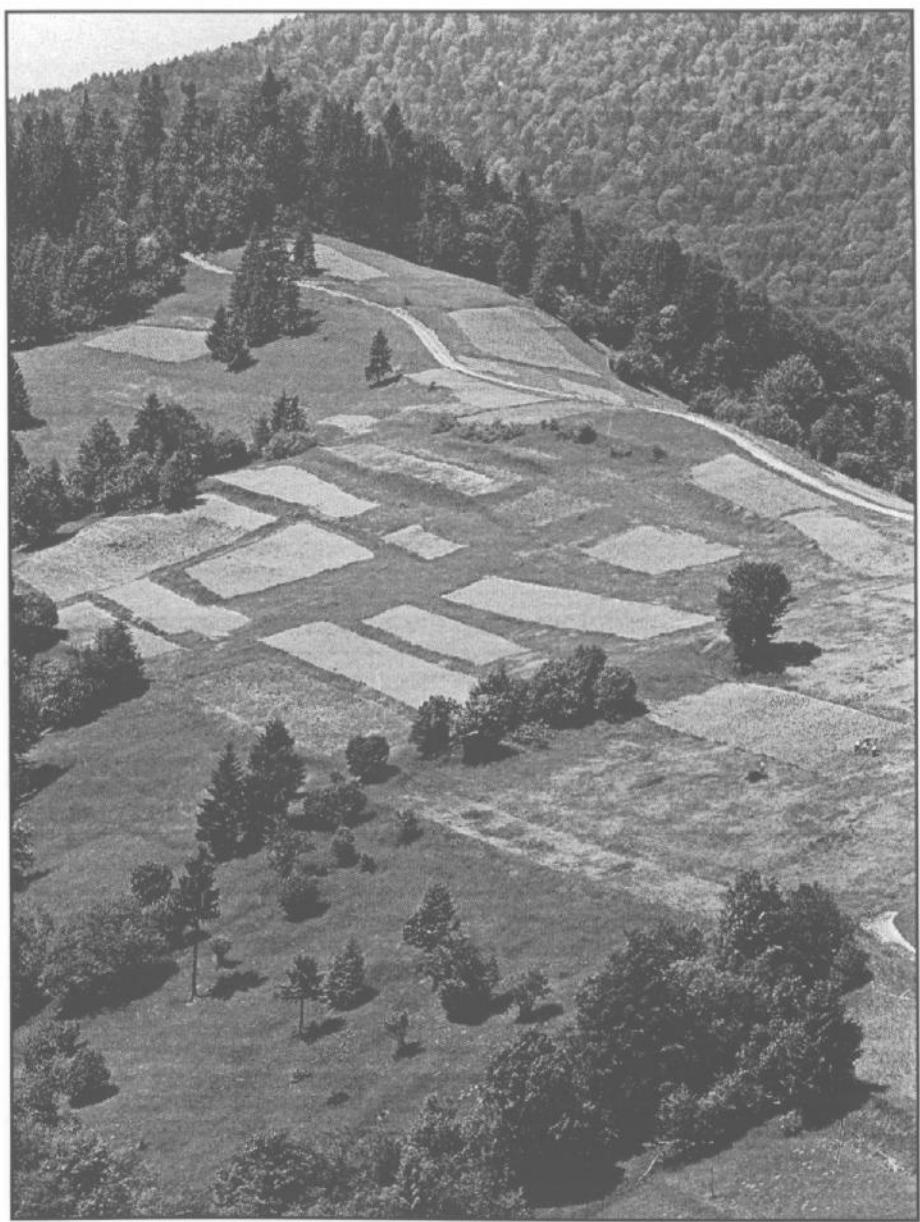
творів показати та розкрити неповторну майстерність, творчу енергію, пошуки, взаємну обумовленість і взаємозв'язок художніх засобів і творчих поступів В. Ф. Одоєвського, які являли собою новаторські пошуки в першій половині XIX ст. і визначали дальший напрям російської літератури.

Монографія С. Макара становить собою вагомий творчий внесок в одоєвсько-казиавство, в розробку проблеми романтизму в російській і слов'янських літературах.

Цікаво додати, що саме кафедра слов'янських мов Бансько-Бистрицького університету (якою керув С. Макара), організувала дві міжнародні конференції з питань слов'янського літературного романтизму, що вийшли вже два наукові збірники з матеріалами конференції, що згадана кафедра намагається стати в Словаччині центром дослідження проблем слов'янського романтизму. Не дивно потім, що С. Макара так інтенсивно вивчає і досліджує проблеми романтизму.

Михайло Роман

На першій сторінці обкладинки твір українського художника Івана Марчука «Грація» (1997 р.). На другій і третій сторінках обкладинки роботи художнього фотографа Ладислава Цупера. На четвертій сторінці обкладинки твір українського художника Михайла Романишина «Великден» (п/о, 120x110, 1995 р.).

Ціна 10 Ск

Індекс 49092

